

451 աստիճան ըստ Ֆարենհայթի
հեղինակ՝ Ուեյ Բրեդբերի
թարգմանիչ՝ Լեւոն Անանյան

Ֆարենհայթի 451 աստիճանում թուղթը

բռնվում է ու այրվում:

«Եթե քեզ տողատած թուղթ տան,

գրիր հակառակ ուղղությամբ»:

ԽՈՒԱՆ ՌԱՍՈՆ ԽԻՄԵՆԵՍ

Առաջին մաս – ԱՅՐԵԼՈՒ ՀԱՃՈՒՅՔԸ

Մի ուրիշ, առանձնահատուկ հաճույք էր տեսնել, թե ինչպես է կրակը լափում իրերը, ինչպես են դրանք սեւանում ու ձեւափոխվում: Փողրակի պղնձե ծայրը սեղմված է բռունցքի մեջ, վիթիւարի պիթոնի երախից դուրս է ժայթքում նավթի թունավոր շիթը, արյունը խուժում է քունքերը: Ձեռքերը թվում են կրակի եւ ավերումի սիմֆոնիա արարող զարմանահրաշ դիրիժորի ձեռքեր, որ մոնիքի են վերածում պատմության պատառութված, ածխացած էլերը: 451 թվակիր խորհրդանշական սաղավարտն իջեցված է աչքերին, որոնք տենդագին սպասումից նարնջագույն փայլ են արձակում: Նա սեղմում է բռնկիչը, եւ կրակն ազահորեն կլանում է տունը՝ իրիկնային երկինքը ներկելով կարմրադեղնասեւավուն երանգներով: Նա քայլում է հրակարմիր՝ կայծոռիկների թվացյալ պարսի միջով եւ, շատ է ուզում կրնել իր մանկական հրապուրանքը բոցի մեջ մտցնել սառնաշաքարով փայտիկը, մինչդեռ գրքերը, աղավնիների նման թափահարելով էջարեւերը, մեռնում են սանդղամուտին եւ տան դիմաց փոված փոքրիկ մարգագետնում: Գրքերը թոշում են բոցեղեն մրրիկի մեջ, եւ ծխախառն քամին քշում տանում է նրանց:

Դաժան ժպիտը սառեց Մոնթագի դեմքին: Այդպիսի ժպիտ հայտնվում է մարդու շուրթերին, երբ անակնկալ դաղում է կրակը, եւ նա կտրուկ եւ է ցատկում նրա քարկ հպումից:

Մոնթագը գիտեր, որ հրակայան վերադառնալով, ինքը՝ կրակի քուրմը, նայելով հայելու մեջ, մտերմաբար աչքով կանի իր խանձված, մրուտ կերպարանքին: Ավելի ուշ, արդեն անկողին մտնելով, խավարի մեջ նա դեռ երկար պիտի շրթունքներին զգար սառած ջղաձիգ ժպիտը: Որքան հիշում է, այդ ժպիտը երբեք չի անհետացել իր դեմքից:

Նա փայլեցրեց սեւ սաղավարտը, կամեց հրակայուն բաճկոնի հետ, հաճույքով լվացվեց ցնցուի ուժեղ շիթի տակ, ապա ձեռքերը գրպանները խոթած, սուլելով կտրեց անցավ հրակայանի գրասենյակի վերնահարթակն ու ցած սահեց քաց անցքից: Վերջին պահին, երբ զգաց, որ աղետն անխուսափելի է ձեռքերը գրպաններից հանեց, բրոնզե ձողից բռնեց եւ ներքնահարկի ցեմենտե հատակին կրունկները դիպչելուց մի վայրկյան առաջ ճոհնչով արգելակեց:

Կեսզիշեր էր: Հրակայանից ամայի փողոց դուրս գալով՝ նա քայլեց մետրոյի ուղղությամբ: Օդամուտ գնացքը անաղմուկ սահեց ստորգետնյա թունելի՝ հիանալի յուղած խողովակով եւ տաք օդի ուժեղ հոսանքով նրան դուրս բերեց դեպի քաղաքի արվարձաններից մեկը տանող քաց դեղնավուն շարժասանդուղի մոտ:

Մոնթագը սուլելով բարձրացավ շարժասանդուղքով՝ գիշերային լրությանն ընդառաջ: Որոշակի ոչ մի քանի մասին չմտածելով՝ նա հասավ անկյունադարձին: Բայց շրջվելուց առաջ դանդաղեցրեց քայլերը: Ինչ—որ տեղից սկիզբ առած քամին վզզալով սուրաց, թե մեկը տվեց իր անունը:

Արդեն մի քանի գիշեր էր, ինչ մոտենալով շրջադարձին, իրեն աստղալույսի տակ տուն հասցնող մայթին, նա տարօրինակ զգացում էր ունենում: Նրան թվում էր, թե շրջվելուց մի պահ առաջ ինչոք մեկը անկյունից հետամտում է: Շրջակայքում կատարյալ անդրբ էր, քայլ ասես նա թաքնված սպասում էր եւ միայն իր հայտնվելուց մի ակնթարթ առաջ հանկարծ վերածվում էր ստվերի, ու ինքն անցնում էր նրա միջով: Թերեւս նրա ռունգերը թույլ բուրմունք էին որսում, գուցե դեմքի ու ձեռքերի մաշկն զգում էր ջերմության աննշան ավելացում այնտեղ, ուր կանգնած էր անտեսանելին: Անհնար էր ըմբռնել: Ամեն անգամ, անկյունում շրջվելով, նա տեսնում էր սուկ

ամայի մայթի ձերմակ սալերը: Միայն մի գիշեր նրան թվաց, թե ինչոր ստվեր երեւթացավ մարզագետնում եւ մինչ կփորձեր ստուգել կամ որեւէ բան անել՝ տեսիլքն իսկույն անհետացավ:

Իսկ այս գիշեր Մոնթագն այնքան դանդաղեցրեց քայլերը, որ համարյա կանգ առավ: Նա մտովի անկյունադարձում էր արդեն, երբ թույլ շրջուն լսեց: Ինչ—որ մեկի շնչառությո՞ւնն էր կամ գուցե օդը տատանվում էր ինչոր մեկի ներկայությունի՞ց, որ կանգնել ու սպասում էր:

Նա թերվեց փողոցի անկյունադարձում:

Քամուց քշված աշնանային տերեւները պտտվում էին լուսնի լույսով ողողված մայթի վրա, իսկ ընդառաջ եկող աղջիկը թվում էր՝ ոչ թե քայլում, այլ պարզապես սահում էր տերեւների ու քամու միջով: Նա զիսահակ հետեւում էր, թե ինչպես են կոշիկների ծայրերը դիպչում պարող տերեւներին: Նրա նուրբ, մեղմ ու կաթնազույն դեմքը անհազ հետաքրքրասիրություն էր արտահայտում: Հայացքը թեթեւ զարմանք: Մուգ աչքերով այնպես ուշադիր էր զնուում շուրջը, որ թվում էր՝ ոչինչ չի վրիպի նրանից: Աղջիկը ձերմակ, խշխշան զգեստ էր հագել: Մոնթագին թվում էր, թե ինքը, քայլքին համապատասխան, տեսնում է նրա ձեռքերի ամեն մի շարժումը, դեմքի շենշող դրոյք, լսում նույնիսկ անորսալի թվացող հնյունները: Հանկարծ աղջիկը գուխը բարձրացրեց ու տեսավ, որ ընդամենը մի քանի քայլ, եւ ինքը կբախվի մայթի մեջտեղում կանգնած տղամարդուն:

Նրանց զիսավերեւում խշշացող ճյուղերը չոր տերեւների անձրեւ տեղացին: Աղջիկը կանգ առավ: Անակնկալի գալով՝ նա ուզում էր եւ ցատկել, բայց սուսկ անքթիթ նայեց Մոնթագին: Նրա մուգ, կածկլսուն ու կենասախինդ աչքերն այնպես շողացին, ասես ինչոր փաղաքուշ խոսք լսեց: Սակայն Մոնթագը գիտեր, որ ինքը ողջունեց նրան: Ապա նկատելով, որ աղջիկը կախարդվածի պես նայում է իր համազգեստի թերթի սալամանդրի եւ կրծքի փյունիկի պատկերներին, հարցրեց:

— Դուք մեր նոր հարեւանուիի՞ն եք:

— Իսկ դուք, հավանաբար....,— վերջապես նա հայացքը կտրեց նրա մասնագիտական նշաններից,— հրկիզո՞ղ եք:— Աղջկա ձայնը մարեց:

— Այդ ի՞նչ տարօրինակ ձեւով ասացիք:

— Ես... ես զիսի կընկնեի նույնիսկ աչքերս փակ,— ցածրաձայն ավելացրեց նա:

— Նավթի հոտից, չէ՞: Կինս միշտ դժգոհում է:— Մոնթագը ծիծաղեց:— Երբեք հնարավոր չէ մաքուր լվանալ:

— Այո, հնարավոր չէ,— չգիտես ինչու վախսորած ասաց աղջիկը:

Մոնթագին թվաց, թե նա պտտվում է իր շուրջը, շուռումուտ է տալիս իրեն, թերեւակի թափահարում, դատարկում գրպաններն առանց որեւէ շարժումի:

— Նավթի հոտը,— ձգվող լրությունը խզելու համար ասաց նա,— ինձ համար ասես օծանելիքի բույր լինի:

— Իսկապէ՞ս:

— Իհարկե, իսկ ինչո՞ւ ոչ:

— Չգիտեմ,— առժամանակ մտածելուց հետո պատասխանեց նա, ապա շրջվեց իրենց տների կողմը:— Կարելի՞ է քայլել ձեզ հետ: Իմ անունը Քլարիս Մըքլելըն է:

— Քլարիս... Ես Գայ Մոնթագն եմ: Գնացինք: Մենակ ի՞նչ եք անում այս ուշ ժամին: Քանի՞ տարեկան եք:

Տաք, հողմաշունչ գիշերվա մեջ նրանք քայլում էին լուսնից արծաթազօծ մայթով. Մոնթագին թվում էր, թե օդը հագեցած է թարմ ծիրանի բույրով: Նա նայեց շուրջը եւ հասկացավ, որ խարկանք է: Չէ՞ որ ուշ աշուն էր: Ո՞չ, այդ ամենը չկար: Կար միայն կողքից քայլող աղջիկը, որի դեմքը ձյան պես փայլածում էր լուսնի լույսի տակ: Նա զգում էր, որ Քլարիսը մտորում է իր տված հարցերի շուրջը, որպեսզի ավելի լավ պատասխան տա:

— Դե՛,— վերջապես ասաց նա,— ես տասնյոթ տարեկան եմ եւ խենթ: Քեռիս պնդում է, թե մեկն անխուսափելիորեն ուղեկցում է մյուսին: Նա ասում է՝ եքեւ տարիքը հարցնեն, միշտ պատասխանիր, որ տասնյոթ ես եւ խենթ... Գիշերով զբոսնելը հաձելի է, չէ՞: Ես սիրում եմ զննել իրերը, հոտոտել, երբեմն ամբողջ գիշերը թափառում եմ եւ դիմավորում արեւածագը:

Որոշ ժամանակ նրանք քայլում էին լուս: Հանկարծ առջիկը մտախոհ ասաց.

— Գիտե՞ք, ես ձեզնից ամենեւին չեմ վախենում:

— Իսկ ինչո՞ւ պիտի վախենայիք, — զարմացած հարցրեց Մոնթազը:

— Ձեզնից, այսինքն՝ ուզում եմ ասել՝ հրկիզողներից, շատերն են վախենում: Բայց դուք ել, ի վերջո, նույնպիսի մարդ եք...

Նրա աչքերում, ինչպես ջրի երկու զուլալ կաթիլներում, Մոնթազը տեսավ իր արտացոլանքը՝ խավար, պստիկ, բայց ճշգրիտ, նույնիսկ բերանի շուրջը եղած փոսիկներն էին երեւում, — ասես նրա աչքերը մանուշակագույն սարի երկու կախարդական բեկորներ էին, որ իրենց մեջ էին առել իր պատկերը: Իր կողմը շրջված աղջկա դեմքը նման էր հանդարտ, անմար լույս ճառագործ դյուրաբեկ, կաթնագույն բյուրեղի: Ծակող ու վառ էլեկտրական լույս չէր դա, այլ մոմի տարօրինակ կերպով հանգստացնող, չափազանց մեղմ ցոլանք: Երեխա ժամանակ, վթարի հետեւանքով մի անգամ էլեկտրական լույսը մարեց, եւ մայրը գտավ ու վառեց վերջին մոմը: Այդ կարճ միջոցին, հրաշալի հայտնագործությունների այդ պահին, աշխարհն ասես փոխվեց, տարածությունը դադարեց անսահման լինելուց՝ հարմարավետորեն խտացավ նրանց շուրջը: Մայր ու որդի մի տեսակ կերպարանափոխված նստել էին սրտանց ցանկանալով, որ էլեկտրականությունը հնարավորին չափ ուշ միացվի...

Հանկարծ Քլարիսն ասաց.

— Կարելի՞ է մի հարց տալ... Վաղո՞ւց եք հրկիզող աշխատում:

— Քսան տարեկանից: Արդեն տասը տարի է:

— Իսկ դուք երեւէ կարդո՞ւմ եք ձեր այրած զրքերը:

Մոնթազը ծիծաղեց.

— Դա պատժվում է օրենքով:

— Հասկանալի է:

— Հիանալի աշխատանք է: Երկուշաբթի Միլեյի գրքերն այրել, չորեքշաբթի՝ Ուիթմենի, ուրբաթ՝ Ֆոլկների: Վառել—մոխրացնել, հետո էլ մոխրն այրել: Սա է մեր մասնագիտության նշանաբանը:

Նրանք մի քիչ քայլեցին, ապա առջիկն ասաց.

— Ասում են՝ ժամանակին հրշեցներ են եղել, որ հրկիզողների նման ոչ թե վառել, այլ հանգցրել են հրդեհները, ձի՞շտ է:

— Ո՛չ, շենքերը միշտ էլ հրակայուն են եղել, կարող եք չկասկածել:

— Տարօրինակ է: Ես լսել եմ, որ առաջներում տներն այրվել են անզգուշության հետեւանքով, եւ հրշեցներ էին պետք կրակը հանգնելու համար:

Մոնթազը ծիծաղեց:

Աղջիկը թոռուցիկ հայաց նետեց նրա կողմը:

— Ինչո՞ւ եք ծիծաղում:

— Չգիտեմ: — Նա կրկին ծիծաղեց, բայց հանկարծ լրեց: — Իսկ ի՞նչ կա ոք:

— Դուք ծիծաղում եք, թեպետ ես ոչ մի ծիծաղելի բան չասացի, եւ ամեն ինչի պատասխանում եք անմիջապես: Երբեք չեք մտածում իմ հարցրածի մասին:

Մոնթագը կանգ առավ:

— Դուք իրոք որ տարօրինակ եք,— ասաց նա՝ նայելով աղջկան:— Ի՞նչ է, բոլորովին չե՞ք հարգում ձեր զրուցակցին:

— Ես չի կամենում ձեզ վիրավորել: Պարզապես շատ եմ սիրում ուսումնասիրել մարդկանց:

— Իսկ սա մի՞թե ձեզ ոչինչ չի հուշում:— Նա թեթեւ մատնահարեց իր սեւաթույր բաճկոնի թերին դաշված 451 թիվը:

— Հուշում է, — շշնչաց աղջիկը եւ արագացրեց քայլերը:— Երբեւ ուշադրություն դարձրե՞լ եք, թե հրթիռային ավտոմեքենաները ինչպես են սլանում բուլվարին հարող մայրուղիով:

— Խոսակցության նյո՞ւթն եք փոխում:

— Երբեմն ինձ թվում է, թե դրանց վարորդները չգիտեն՝ ինչ են խոտը կամ ծաղիկները: Չե՞ որ այդ ամենը նրանք կարող են տեսնել միայն մեծ արագության ընթացքում, — շարունակեց նա:— Ցույց տվեք կանաչ բիծ, եւ նրանք կասեն. «Օ՛, այո՛, խոտ է»: Ցույց տվեք վարդագույն բիծ, կասեն՝ վարդանց է: Սպիտակ բծերը շենքեր են, դարչնագույնը՝ կովեր: Մի անգամ քերիս փորձեց մեքենան վարել ժամում քառասուն մղոն արագությամբ, նրան ձերբակալեցին եւ երկու օր բանտ նստեցրին: Ե՛վ ծիծառելի է, եւ տխուր, այնպես չէ:

— Դուք չափազանց շատ եք մտածում, — անհարմար զգալով ասաց Մոնթագը:

— Ես հազվադեպ եմ հեռուստատեսային հաղորդումներ դիտում, գրեթե չեմ այցելում զվարձավայրեր, այդ պատճառով էլ խելացնոր մտքերը հաճախ են այցելում ինձ: Տեսե՞լ եք քաղաքից դուրս տանող ճանապարհին տեղադրված ազդավահանակները: Այժմ դրանց երկարությունը երկու հարյուր ոտնաչափ է, իսկ գիտե՞ք, որ ժամանակին ընդամենը քան ոտնաչափ են եղել: Հիմա մեքենաներն այնքան մեծ արագություն են զարգացնում, որ ստիպված են եղել ազդագրերը մեծացնել, այլապես ոչ ոք չեր կարող կարդալ:

— Ո՛չ, չգիտեի, — պոռթկաց Մոնթագի ծիծառը:

— Իսկ ես մի բան էլ գիտեմ, որ դուք երեւի չգիտեք: Առավտոները կանաչի վրա ցող է իջնում:

Նա այդպես էլ չկարողացալ հիշել երբեւ իմացե՞լ է, թե ոչ եւ հանկարծ նեղարտեց:

— Իսկ եթե այնտեղ նայեք, — Քլարիսը զիսով շույց տվեց երկինքը, — ապա լուսնի վրա մարդ կտեսնեք:

Բայց Մոնթագը վաղուց առիթ չեր ունեցել երկնքին նայելու... Նրանք շարունակեցին քայլել, աղջիկը՝ մտախոհ, Մոնթագը՝ սրտնեղած եւ անհարմարության զգացումից ժամանակ առ ժամանակ նրա վրա կշտամբալից հայացքներ նետելով: Երբ մոտեցան աղջկա տանը, բոլոր պատուհանները վառ լուսավորված էին:

— Ի՞նչ է կատարվում այստեղ, — բնակելի տներում այդպիսի լուսավորություն Մոնթագը երբեւ չեր տեսել:

— Ոչինչ էլ չի պատահել: Պարզապես մայրիկս, հայրիկս եւ քեռիս միասին նստել ու զրուցում են: Այժմ դա նույնքան հազվադեպ է, որքան ոտքով քայլելը: Ես ձեզ ասացի՞, որ քեռուս մի անգամ էլ ձերբակալեցին: Այո՛, այն պատճառով, որ քայլում էր: Օ՛, մենք շատ տարօրինակ ենք:

— Բայց ինչի՞ մասին են զրուցում:

Աղջիկը ծիծառեց:

— Բարի զիշեր, — ասաց նա եւ շրջվեց տան կողմը: Հանկարծ կանգ առավ, ասես ինչոր բան հիշելով՝ կրկին մոտեցավ Մոնթագին ու զարմանքով ու հետաքրքրասիրությամբ նայեց նրա դեմքին:

— Դուք երջանի՞ եք, — հարցրեց:

— Ինչ ասացի՞ ք, — բացականչեց Մոնթագը:

Բայց աղջիկն արդեն գնացել էր. նա վազում էր լուսնի լույսով ողողված ձանապարհով:

Տան դուռը կամացուկ փակվեց:

— Երջանի՞կ եմ, արդյոք, ես: Ամենամեծ հիմարությունը, որ երբեւ լսել եմ:

Մոնթագն այլեւ չէր ծիծառում:

Նա մատները թեթեւակի հպեց իր դռան խոռոշին, եւ դուռը բացվեց:

— Իհարկե, երջանիկ եմ: Իսկ ի՞նչ է, նա կարծում է՝ դժբա՞խտ եմ,— հարցն ուղղված էր դատարկ սենյակներին: Նախարահում նրա հայացքն ընկավ օդափոխիչ ցանցին: Հանկարծ նրան թվաց, թե դրա ետեւում թաքցրածը ուշադիր իրեն է նայում, եւ արագ փախցրեց աչքերը:

Ի՞նչ տարօրինակ գիշեր էր, ի՞նչ տարօրինակ հանդիպում: Նման բան նրա հետ երբեք չէր պատահել: Թերեւս միայն մեկ տարի առաջ, երբ զբոսայգում հանդիպեց մի ծերունու եւ զրոյցի բոնվեց հետը...

Մոնթագը զլուխը տարութերեց: Նայեց դիմացի դատարկ պատին, եւ անմիջապես նրա վրա հայտնվեց աղջկա դեմքը,— այնպես, ինչպես պահպանվել էր իր հիշողության մեջ՝ գեղեցիկ, դեռ ավելին՝ զարմանահրաշ: Այդ քնքուշ դեմքը հիշեցնում էր փոքրիկ ժամացույցի թվատախտակ, որն աղոտ լուսավորում է խավար սենյակում, երբ կեսզիշերին արթնանալով՝ ուզում ես իմանալ ժամանակը, եւ տեսնում ես, որ ալաքները ճշգրիտ ցույց են տալիս ժամը, բռպեն, վայրկյանը: Եվ այդ լուսավոր, լրին դեմքը հանդարտ ու վատահորեն ասում է քեզ, որ թեպետ մութը թանձրանում է, բայց գիշերն անցնում է, եւ շուտով նորից կծագի արեւը:

— Ի՞նչ է պատահել,— հարցրեց Մոնթագը իր երկրորդ՝ ենթագիտակցական եսին, այդ խենթուկին, որը մերթընդմերք հանկարծ այլեւ չի հնազանդվում եւ անիմաստ շաղակրատում է՝ չենթարկվելով ո՛չ կամքին, ո՛չ սովորությին, ո՛չ ողջամտությանը:

Նա նորից հայացք նետեց պատին: Աղջկա դեմքն ինչքա՞ն նման է հայելու: Ուղղակի անհավատալի է: Շատերի՞ն գիտես, արդյոք, որ կարող են այդպես բեկել քո սեփական լույսը: Մարդիկ ավելի շատ նման են... Նա հապալեց համեմատելին որոնելիս, ապա գտավ (իիշելով իր արհեստը)՝ նման են ջահերի, որոնք այրվում են խապա: Բայց որքան հազվադեպ է պատահում, երբ ուրիշ մարդու դեմքին կարող ես տեսնել քո զգացմունքների, քո նվիրական, թրթուն մտքերի արտացոլանքը:

Վերամարմնավորման ի՞նչ անհավանական կարողություն ունի այդ աղջիկը: Նա նայում է Մոնթագին, ինչպես տիկնիկային թատրոնի կախարդված հանդիսատես, կոսահում է իր աչքերի ամեն մի թարթում, ձեռքի ամեն մի շարժում, մատների ամեն ցնցում: Որքան ժամանակ քայլեցին նրանք կողքկողքի: Երե՞ք բռպե: Ճի՞նգ: Եվ այժմ ինչքա՞ն երկար էր թվում այդ ժամանակը: Ի՞նչ վիթխարի էր թվում նրան այժմ աղջկա արտացոլումը պատին, ինչպիսի ստվեր էր նետել նրա նրբակազմ իրանը: Նա զգում էր, որ եթե իր աչքը քոր գա, աղջիկը կթարթի, եթե փոքրինչ լարվեն դեմքի մկանները՝ աղջիկը կհորանջի ավելի շուտ, բան ինքը կհասցնի այդ անել:

Եվ, հիշելով իրենց հանդիպումը, Մոնթագը մտածեց. «Իրոք, ասես նա գիտեր, որ ես գալու եմ, ասես փողոցում հենց ինձ ինձ էր սպասում այդ ուշ ժամին...»:

Նա բացեց ննջարանի դուռը: Թվաց, թե լուսնի մայր մտնելու պահին ինքը հայտնվեց ցուրտ, մարմարապատ դամբարանում: Անթափանց խավար: Դրսի արծաթափայլ աշխարհի գոյությունը հիշեցնող ոչ մի նշույլ: Պատուհաններն ամուր փակված են, եւ սենյակը նման է գերեզմանի, որտեղ չի թափանցում մեծ քաղաքի եւ ոչ մի հնչյուն: Մինչդեռ սենյակը դատարկ չէր:

Նա ականջ դրեց:

Մոծակի տզզոց հիշեցնող նրբահունչ ձայն էր լսվում, իր հարմարավետ, տաքուկ ու վարդագույն բնիկում թաքնված էլեկտրական իշամեղվի բզբյունն էր: Երածշտությունն այնքան պարզ էր հնչում, որ նա կարող էր տարբերել մեղեղին:

Մոնթագը զգաց, որ ժամիտը սահեց—շքացավ իր դեմքից, որ այն հալվեց ու թափվեց, ինչպես չափազանց երկար վառված ու մարած արտասովոր մումը: Մթություն: Ո՛չ, դու երջանիկ չես:

Երջանիկ չես: Նա այդ բառերն ուղղեց իրեն եւ ընդունեց որպես ճշմարտություն: Երջանկությունն ինքը կրում էր դիմակի նման, բայց աղջիկը հանեց դիմակը եւ փախավ զնաց փոքրիկ մարգագետնով, ու հիմա այլեւս չի կարելի թակել նրա դուռը, եւս վերցնել դիմակը:

Լույսը շվառելով՝ նա պատկերացրեց, թե ինչ տեսք ունի սենյակը: Կինը փոված էր մահձակալին՝ շծածկված, մահարձանի պես պար եւ անտարբեր, անշարժ աշքերը հառած առաստաղին, ասես պողպատե անտեսանելի թելերով գամված էր նրան: Նրա ականջները ամուր խցանված են խեցիներով՝ պատլիկ, մատնաշափ ռադիոկոճակներ, եւ երաժշտության ու ձայների էլեկտրոնային օվկիանոսի ալիքները ողողում են նրա արթուն ուղեղի ափերը: Ո՛չ, սենյակը դատարկ էր: Ամեն զիշեր այստեղ էր խուժում հնչյունների օվկիանոսը եւ, բաց աշքերով պառկած Միլդրեդին առնելով իր լայն թեւերին, օրորելով տանում էր առավոտին ընդառաջ: Վերջին երկու տարում ամեն զիշեր Միլդրեդը լողում էր այդ ալիքների վրա՝ չհոգնելով ու չձանձրանալով:

Սենյակում ցուրտ էր, բայց, այնուամենայնիվ, Մոնթագն զգաց, որ շնչահեղձ է լինում: Սակայն նա ո՛չ վարագույրները քաշեց, ո՞չ էլ ֆրանսիական պատուհանը բացեց: Չեր ուզում՝ լուսնի լույսը ներս թափանցի: Այսպես, այն մարդու դատապարտվածությամբ, որ շուտով մեռնելու է շնչարգելությունից, նա խարխափելով շարժվեց դեպի իր առանձին, չհավաքված ու պաղ անկողինը:

Ոտքը հատակին ընկած առարկային դիպչելուց մի ակնթարթ առաջ նա արդեն գիտեր, որ կպչելու է: Մասամբ այդ զգացումն ուներ, երբ անկյունադարձում թերվելով՝ քիչ մնաց բախսեր ընդառաջ էկող աղջկան: Իր շարժումով օդը տարտղնելով, նրա ոտքը անդրադարձ ազդանշան ստացավ ձանապարհին եղած փոքրիկ խոշընդոտի մասին եւ գրեթե նույն պահին զարնվեց ինչոր բանի, որը խուլ զնզոցով սահեց մթության մեջ:

Մոնթագը կտրուկ ուղրվեց եւ ականջ դրեց կնոջ թույլ շնչառությանը. պառկած էր նա անկողնում, փոքրիկ սենյակի ակնակուր խավարում: Շնչառությունը ընդհատվող էր, հազիվ լսելի՝ գրեթե չէր զգացվում կյանքի տրոփը, դրանից կարող էին սոսկ դողդողալ պատլիկ տերեւը, փետուրը, մեն մի մազարել:

Նա դեռեւս չէր ուզում, որ սենյակ թափանցի դրսի լույսը: Հանելով վարիչը՝ նա շոշափեց սկավառակին փորագրված արծաթավուն սալամանդրը, սեղմեց...

Երկու լուսնաքար նայեցին նրան ափով ծածկված բոցի աղոտ լույսի տակ, երկու փայլատ լուսնաքար, ընկած զինջ առվակի հատակին, որոնց վրայով հանդարտ հոսում էին կյանքի ջրերը՝ ամեննեւին չղիպչելով նրանց:

— Միլդրեդ:

Կնոջ դեմքը նման էր ձյունաճերմակ կղզու, եթե անձրեւ տեղա, նա չի զգա անձրեւ, եթե ամպերը նրա վրա զցեն իրենց հարաշարժ ստվերը, նա չի զգա ստվերը: Միայն Միլդրեդի ականջները ամուր փակած մոծակ—խցուկի բզզոց, ապակիացած հայացք ու թույլ շնչառություն, հազիվ թրթռացող ոռւնգեր՝ ներշնչում եւ արտաշնչում, ու լրիվ անտարբերություն այն բանի հանդեպ, որ ուզած բռպեկն նույնիսկ այդ էլ կարող է դադարել ընդմիշտ:

Առարկան, որին դիմել էր Մոնթագի ոտքը, աղոտ լույս էր արձակում մահձակալի կողքին, փոքրիկ բյուրեղապակյա սրվակ էր, որի մեջ դեռ առավոտյան երեսուն քնաբեր հաք կար: Այժմ այն ընկած էր առանց կափարիչի, դատարկ եւ փայլում էր վարիչի մարմրուն լույսի տակ:

Նա կանգնել մնացել էր, երբ հանկարծ երկինքը որոտաց տան վրա: Այնպիսի սարսալի պայյօն լսվեց, կարծես թէ երկու վիթխարի ձեռք հազար մղոնանոց սեւ քաթան էին ճոյոռում: Մոնթագն ասես կիսվեց, ասես կուրծքը ձեղքեցին ու փորփրեցին խոր բացված վերքը: Տան վրայով սրբնթաց անցան հրթիռային ոմբակոծիչները՝ առաջինը, երկրորդը, առաջինը, երկրորդը, առաջինը, երկրորդը: Վեց, ինը, տասներկու մեկը մյուսի ետեւից, մեկը մյուսի ետեւից՝ օդը թնդացնելով խլացուցիչ դրդոյունով: Մոնթագը բացեց բերանը, եւ աղուկը ատամների արանքով խուժեց ներս: Տունը ցնցվեց: Վարիչի բոցը մարեց: Լուսնաքարերը հալվեցին մթնում: Զեռքը ինքնարերաբար մեկնեց հեռախոսին:

Նմբակոծիչները թուան գնացին: Նրա դողացող շրթունքները ակամա հպվեցին խոսափողին:

— Անհետաձգելի օգնության հիվանդանոց...

Սարսափազրու շշուկ...

Նրան թվաց, թե սեւ ոմբակոծիչների աղմուկից աստղերը փոշիացան, եւ վաղն առավոտյան երկիրը ամբողջովին կծածկվի արտասովոր ձյուն հիշեցնող փոշու հաստ շերտով:

Այդ անհեթեթ միտքը չէր լքում նրան, քանի դեռ կանգնած էր մքության մեջ, հեռախոսի մոտ, ողջ մարմնով դողալով, շուրջերը անձայն շարժելով:

Նրանք իրենց հետ մաքրող սարք էին բերել: Ավելի ճիշտ՝ երկու սարք: Մեկը սողոսկում էր ստամոքսի մեջ, ինչպես սեւ կորրան լրված ջրհորի հատակը՝ փնտրելով նեխած ջրակույտ ու հավաքելով անցյալի հնոտին: Նա խմում էր կանաչավուն ջրի խյուսը եւ դուրս թափում:

Կարո՞ղ էր նա խմել ողջ խավարը: Կամ՝ ողջ թույնը, որ տարիների ընթացքում կուտակվել էր այնտեղ: Նա ներծծում էր լրելյան, ժամանակ առ ժամանակ իներգվելով եւ տարօրինակ չպայոցներ հանելով, ասես հատակում ինչոր բան էր կորցրել: Սարքը Աչք ուներ, նրան սպասարկող պաղ դեմքով մարդը կարող էր հազնել օպտիկական սաղավարտը, լարված նայել հիվանդի հոգու մեջ եւ հայտնել, թե ինչ է տեսնում մեքենայի Աչքը: Բայց մարդը լռում էր, նա նայում, սակայն չէր տեսնում այն, ինչ տեսնում էր Աչքը: Ամբողջ այս գործողությունը այգում առու փորել էր հիշեցնում: Անկողնում պարկած կինը մարմարե կարծր ապար էր սոսկ, որին դեմ էր առել բահը:

Էլի՝ փորեք, հորատող մեքենան ավելի խոր միսրձեք, դուրս քաշեք դատարկությունը, եթե իհարկե այն կարող է կլանել այդ դողդողացող, չպչպացնող օձը: Բուժակը կանգնել եւ ծխում էր հետեւելով մեքենայի աշխատանքին:

Գործում էր նաև երկրորդ սարքը, որ կառավարում էր կարմրադարչնագույն արտահագուստով նույնպես անկիրք մի մարդ: Սարքը մարմնից արյուն էր քաշում եւ ներարկում թարմ արյուն ու թարմ շիճուկ:

— Նման դեպքերում հարկ է լինում մաքրել՝ գործի դնելով միանգամից երկու միջոցն էլ, — ասաց անշարժ կնոջ գլխավերեւում կանգնածը, — ստամոքսը մաքրելուց օգուտ չկա, քանի դեռ չես մաքրել արյունը: Եթե թմրադեղը մնա, արյունը մուրճի պես կհարվածի ուղեղին, այդպես մի երկու հազար հարված, եւ հաշիվը փակված է: Ուղեղը տեղի է տալիս, պարզապես դադարում է գործել:

— Լոե՛ք, — ճշաց Մոնթազը:

— Ես միայն ուզում էի բացատրել, — ասաց բուժակը:

— Ի՞նչ է, արդեն վերջացրի՞ք, — հարցրեց Մոնթազը:

Նրանք խնամքով արկունի մեջ տեղավորեցին սարքերը:

— Այո, վերջացրինք, — նրանց բնավ չէր հուզել Մոնթազի զայրույթը, կանգնել ու ծխում էին: Ծուխը տարածվում էր, լցում քիքն ու աչքերը, բայց նրանք ոչ մի անգամ աչք չթարթեցին եւ չկնճռուսվեցին:

— Վճարեք 50 դոլար:

— Ինչո՞ւ չեք ասում՝ նա կապաքինավի՞:

— Իհարկե, կապաքինավի: Ողջ աղտը այժմ այստեղ է, արկդի մեջ: Այլեւս վտանգավոր չէ: Այս ասացի, դուրս է մղվում իին արյունը, ներարկվում նորը, եւ վերջ:

— Բայց չէ՞ որ դուք բժիշկ չեք: Ինչո՞ւ բժիշկ չեն ուղարկել:

— Բժիշկ՝ սիբարետը շարժվեց նրա շուրթերին: — Ամեն զիշեր այսպիսի ինք—տասը կանչ ենք ունենում: Վերջին տարիներին այնքան շատացան, որ հարկ եղավ նախագծել հատուկ սարքավորում: Ճիշտ է, նորույթը միայն օպտիկական ոսպնյակն է, մնացածը վաղուց հայտնի էր:

Բժշկի կարիք չի զգացվում: Երկու բուժակ, եւ կես ժամից ամեն ինչ վերջացած է: Իսկ հիմա պետք է շտապել,— նրանք շարժվեցին դեպի ելքը:— Հենց նոր ռադիոյով կանչ տվեցին: Այստեղից տասը թաղամաս հեռու մեկը ինքնասպանության փորձ է արել, կուլ է տվել մի ամբողջ տուփ քնարեր: Եթե կրկին մեր կարիքն զգաք, զանգահարեք: Իսկ նրան այժմ միայն հանգիստ է պետք: Մենք ցավազրկող դեղ ներարկեցինք: Կարբնանա շատ քաղցած: Ցտեսություն:

Եվ բարակ, պոկված շրթունքների մեջ սիգարետը սեղմած մարդիկ, իժի պաղ հայացրով մարդիկ, վերցնելով սարքերը, փողորակն ու արկղը՝ լցված հեղուկ մելամաղձով եւ մուգ խիտ զանգվածով, որ անուն չունի, հեռացան սենյակից:

Սոնթագը ծանրորեն փլվեց աթոռին եւ երկար զննեց իր առջեւ պառկած կնոջը, այժմ նրա դեմքը խաղաղ էր, աչքերը՝ փակ: Ձեռքը պարզելով՝ նա ափի վրա զգաց կնոջ տաք շունչը:

— Միլլրեդ, — վերջապես ասաց նա:

«Մենք չափազանց շատ ենք, — մտածեց նա, — միլիարդավոր ենք, եւ դա չափազանց շատ է: Ոչ ոք մյուսին չի ճանաչում: Գալիս են օտարները եւ բոնանում քեզ վրա: Օտարները գալիս են եւ պոկում քո սիրտը: Օտարները գալիս են եւ ծծում քո արյունը: Աստված իմ, ովքե՞ր էին այդ մարդիկ: Կյանքումս երբեք տեսած չկամ»:

Անցավ կես ժամ:

Այժմ օտար արյուն էր հոսում իր կնոջ երակներով, եւ այդ օտար արյունը վերակենդանացնում էր նրան: Վարդագունեցին այտերը, թարմ ու ալ կարմիր դարձան շուրթերը՝ վերստանալով իրենց նուրբ ու անխոռվ տեսքը: Ուրիշի արյուն՝ սեփականի փոխարեն... Այ թե հնարավոր լիներ փոխել նրա եւ՝ մարմինը, եւ ուղեղը, եւ հիշողությունը: Եթե հնարավոր լիներ նրա հոգին տալ մաքրման, որպեսզի մաս—մաս անեին, շրջեին գրպանները, գոլորշու վրա խոնավացնեին, ախտահանեին, իսկ առավոտյան ետ բերեին... Եթե հնարավոր լիներ...

Սոնթագը վեր կացավ, ետ քաշեց վարագույրները եւ լայն բացեց լուսամուտները, գիշերային թարմ օդը սենյակ խուժեց: Գիշերվա ժամը երկուսն էր: Մի թե ընդամենը մեկ ժամ է անցել այն պահից, երբ ինքը փողոցում հանդիպեց Քլարիս Մրկելընին, ընդամենը մեկ ժամ, երբ ինքը մտավ այս մութ սենյակը եւ ոտքով կպավ բյուրեղապակյա փոքրիկ սրվակին: Ընդամենը մեկ ժամ, բայց ինչպես ամեն բան փոխվեց, անհետացավ առաջվա աշխարհը եւ նրա փոխարեն ծագեց նորը սառն ու անգույն...

Լուսնի լույսով ողորված մարգագետնի վրայով Սոնթագին ծիծառի ձայներ հասան: Ծիծառը լսվում էր այն տնից, որտեղ ապրում էին Քլարիսը, նրա հայրը, մայրը եւ քեռին, որ կարողանում էր ժպտալ այդպես պարզ ու անվրդով: Դա անկեղծ ու բերկրալի ծիծառ էր, անկաշկանդ ծիծառ, որ այդ ուշ ժամին հնչում էր վառ լուսավորված տնից, մինչդեռ շուրջը բոլոր տներն ընկղմված էին լուսության ու խավարի մեջ:

Սոնթագը լսեց զրուցող մարդկանց ձայները, նրանք ինչոր բան էին խոսում, հարցնում, պատասխանում, կրկին ու կրկին հյուսելով բառերի հիպնոտ ուստայնը:

Սոնթագը դուրս եկավ ապակեպատ դռնից եւ իրեն հաշիվ շտալով, թե ինչ է անում, կտրեց— անցավ մարգագետինը: Նա կանգ առավ կիսախավարում, այն տան կողքին, որտեղից ձայներ էին հնչում, եւ հանկարծ մտքով անցավ, որ եթե ցանկանա, կարող է նույնիսկ թակել դուրը եւ շնչառ: «Ներս թողեք ինձ: Ես ոչ մի բառ չեմ ասի: Կլրեմ: Միայն ցանկանում եմ լսել, թե ինչի մասին եք խոսում»:

Սակայն տեղից շշարժվեց: Նա կանգնել մնացել էր՝ ցրտից սրսփալով, սառած դեմքով, լսելով, թե ինչպես տղամարդը (հավանորեն՝ քեռին) խոսում է հանդարտ ու անշտապ:

— Վերջ ի վերջո, մենք ապրում ենք մի դարաշրջանում, երբ մարդիկ այլեւս արժեք չունեն: Մեր օրերում մարդը թղթե անձեռողջիկ է. մաքրիր քիթ, ճմոթիր, դեն նետիր, վերցրու նորը, մաքրիր քիթ, ճմոթիր, շպրտիր... Մարդիկ չունեն իրենց դեմքը: Ինչպե՞ս կարող ես ցավել ք քաղաքի ֆուտրուլային թիմի համար, երբ չգիտես ո՛չ մրցամարտի ծրագրիր, ո՛չ խաղացողների անունները: Հապա ասա, օրինակ, ի՞նչ գույնի մարզահագուստով են նրանք խաղաղաշտ մտնում:

Մոնթագը դանդաղ քայլեց դեպի իր տունը: Նա բաց թողեց լուսամուտը, մոտեցավ Միլդրեդին, խնամքով ծածկեց եւ պառկեց իր անկողնում:

Լուսնի լույսը կպչում էր նրա այտոսկրերին, լայն ձակատի խոր կնճիռներին, արտացոլվում աշքերի մեջ արծաթավուն կայծերի փայլով:

Ընկավ անձեւի առաջին կաթիլը: Քլարիսը: Մի կաթիլ եւս: Միլդրեդը: Մեկը եւս: Քեռին: Մեկը եւս: Այսօրվա հրդեհը: Մեկը: Քլարիսը: Մյուսը: Միլդրեդը: Երրորդը: Քեռին: Չորրորդը: Հրդեհը: Մեկը, մյուսը, երրորդը, չորրորդը, հինգերորդը, Միլդրեդը, Քլարիսը, քեռին, հրդեհը, քնաքեր հարեր: Մարդիկ թղթե անձեռոցիկ են, օգտագործիր, շպրտիր, վերցրու նորը: Մեկը, մյուսը, երրորդը: Անձեւը: Ամպրոպը: Քեռու ծիծաղը: Ամպրոպի որոտը: Աշխարհը փլվում է տեղատարափներից: Բոցը դուրս է ժայթքում հրաբխից: Եվ ամեն ինչ սրբնթաց պտտվում է, մրրկածուի գետի պես հորդում առավոտին ընդառաջ:

— Այլեւս ոչինչ չգիտեմ, ոչինչ չեմ հասկանում,— ասաց Մոնթագը եւ լեզվին դրեց քնաքեր հարը: Այն դանդաղ հալվեց:

Առավոտյան ժամը իննին Միլդրեդի անկողինը դատարկ էր: Մոնթագը արագ վեր կացավ, սրտատրոփ վազեց միջանցքով եւ կանգ առավ խոհանոցի դռների մեջ:

Բոված հացի պատառիկները դուրս էին թռչում արծաթե թավայից: Մետաղե նուրբ ձեռքն անմիջապես որսում էր դրանք եւ թաթախում հալած յուղի մեջ:

Միլդրեդը հետեւում էր, թե ինչպես են կարմրեցրած հացի կտորները շարվում ափսեի մեջ: Նրա երկու ականջներն էլ ամուր խցանված էին բզզացող էլեկտրոնային մեղուներով: Գլուխը հանկարծ բարձրացնելով՝ նա տեսավ Մոնթագին եւ ողջունեց:

— Լա՞վ ես զգում,— հարցրեց Մոնթագը: Խեցի ռադիոկոճակներին ծանոթանալու տասը տարիների ընթացքում Միլդրեդը սովորել էր կարդալ շրթունքների շարժումները: Նա կրկին գլխով արեց եւ թավայի մեջ դրեց հացի թարմ շերտ:

Մոնթագը նստեց:

— Չեմ հասկանում՝ ինչո՞ւ եմ այսպես քաղցած,— ասաց Կինը:

— Դու...,— սկսեց նա:

— Սուկալի քաղցած եմ:

— Երեկ երեկոյան...

— Ես լավ չեմ քնել: Անասելի վատ եմ զգում,— շարունակեց նա:— Աստված իմ, ինչպես եմ ուտել ուզում: Չեմ հասկանում՝ ինչու...

— Երեկ երեկոյան...

Միլդրեդը ցրված հետեւում էր նրա շրթունքներին:

— Ի՞նչ է պատահել երեկ երեկոյան:

— Մի՞թե ոչինչ չես հիշում:

— Իսկ ի՞նչ է եղել: Մենք հրավե՞րը ունեինք: Կերուխո՞ւմ էինք անում: Այսօր էլ կարծես խումհարի մեջ եմ: Աստված իմ, ինչպես ս եմ ուզում ուտել: Իսկ ո՞վ կար մեզ մոտ:

— Մի քանի հոգի,— ասաց նա:

— Այդպես էլ կարծում էի:— Նա կծեց բոված հացի մի կտոր:— Ստամոքսի ցավեր ունեմ, բայց սարսափելի քաղցած եմ: Երեկովա հավաքույթում հիմարություններ հն չարեցի:

— Ո՛չ,— պատասխանեց նա ցածրաձայն:

Թավայից դուրս թռավ յուղի մեջ կարմրեցրած հացի մի կտոր: Մոնթագը վերցրեց տարօրինակ շփոթմունքով, ասես իր հետ սիրալիր վարվեցին:

— Դու կլ վատ տեսք ունես,— նկատեց կինը:

Կեսօրից հետո անձրեւ տեղաց, եւ շուրջովոյրը մթնեց, աշխարհն ասես պատվեց գորշ շղարշով: Մոնթազը կանգնել էր նախասենյակում եւ բաճկոնին ամրացնում էր նշանը, որի վրա հուրիբառում էր նարնջագույն սալամանդրը: Մտքերի մեջ ընկած՝ նա երկար նայեց օդափոխիչ ցանցին: Կինը, որ սցենար էր կարդում հեռուստասենյակում, զլուխը բարձրացրեց եւ հայացը հառեց նրան:

— Հապա մի տեսեք, նա մտածում է:

— Այո՞,— պատասխանեց Մոնթազը: — Քեզ հետ խոսելիք ունեմ: — Մի պահ հապաղեց: — Երեկ գիշեր դու կուլ էիր տվել սրվակի բոլոր հաբերը:

— Ի՞նչ ես ասում, — զարմացած գոչեց կինը: — Չի կարող պատահել:

— Սրվակը դատարկ ընկած էր հատակին:

— Ես չի կարող այդ անել: Ինչո՞ւ պետք է խմեի, — ասաց նա:

— Գուցե թե դու երկու հար ես խմել, իսկ հետո մոռացել եւ խմել ես եւս երկուսը, ապա կրկին մոռացել եւ էի ես խմել, իսկ հետո, արդեն թմրած, մեկը մյուսի ետեւից կուլ ես տվել մնացած երեսուն կամ քառասուն հաբերը:

— Անհեթեթություն: Ինչո՞ւ պիտի ես այդպիսի հիմարություն անեի:

— Չգիտեմ, — պատասխանեց Մոնթազը:

Միլդրեդն ակնհայտորեն ցանկանում էր, որ Մոնթազը շուտ գնար:

— Ես դա չի անի, — կրկնեց նա: — Միլիարդ տարի մնար, չի անի:

— Լավ, թող քո ասածը լինի, — պատասխանեց նա:

— Ինչպես կասեր լեղին, — ավելացրեց Միլդրեդը եւ կրկին խորասուզվեց սցենարի ընթերցանության մեջ:

— Այսօր ի՞նչ կա ցերեկային ծրագրում, — հոգնած հարցրեց Մոնթազը:

Միլդրեդը պատասխանեց՝ հայացը սցենարից չկտրելով.

— Ներկայացում է: Կակսվի տասը րոպեից, պատկերները ցուցադրվում են սենյակի չորս պատերին: Դերն ինձ ուղարկել են այսօր առավոտյան, ստացել եմ իբրեւ մրցանակ՝ անհրաժեշտ քանակի կտրոններ ուղարկելով ֆիրմային: Բոլորովին նոր զաղափար է պիեսը գրում են՝ բաց թողնելով մի դեր: Տանտիրուհու այդ պակասող դերը ես եմ կատարում: Եթե զալիս է բաց թողած ուղիղին արտասանելու պահը, բոլորը նայում են ինձ: Եվ ես արտասանում եմ: Օրինակ՝ տղամարդն ասում է. «Ի՞նչ կասես այդ մասին, Զելե՞ն», եւ նայում է ինձ: Իսկ ես նստած եմ ահա այստեղ, ինչպես բեմի կենտրոնում: Ես պատասխանում եմ... Ես պատասխանում եմ... — Նա մատը շարժեց ձեռագրի տողերի վրայով: — Ահա, սա է. «Իմ կարծիքով՝ պարզապես հիանալի է»: Ապա նրանք շարունակում են առանց ինձ, մինչեւ որ տղամարդը հարցնում է. «Դու համաձա՞յն ես, Զելե՞ն»: Այդ ժամանակ ես պատասխանում եմ. «Դե, իհարկե, համաձայն եմ»: Իսկապես, հետաքրիր է, չէ, Գայ:

Մոնթազը կանգնել էր նախասենյակում եւ լուր նայում էր կնոջը:

— Իրոք, շատ հետաքրիր է, — կրկին ասաց Միլդրեդը:

— Իսկ ինչի՞ մասին է պիեսը:

— Ես արդեն ասացի: Գործող անձինք երեքն են՝ Բոբը, Ռութը եւ Զելենը:

— O'հ...

— Անչափ հետաքրիր է: Եվ ավելի հետաքրիր կլիներ, եթե մենք ունենայինք չորրորդ հեռուստապատը: Ի՞նչ ես կարծում, դեռ երկա՞ր ենք կուտակելու, որպեսզի չորրորդ պատը փոխարինենք հեռուստատեսայինով: Ընդամենը երկու հազար դոլար արժե:

— Իմ տարեկան վաստակի մեկ երրորդը:

— Ընդամենը երկու հազար դրամ, — համառորեն կրկնեց նա: — Չեր խանգարի՝ գոնք երբեմն էլ իմ մասին մտածեիր: Եթե մենք դնեինք չորրորդ պատր, այս սենյակը կլիներ արդեն ո՞չ միայն մերը, այնտեղ կընակվեին տարաշխարհիկ, արտասովոր մարդիկ: Կարելի է ինչոր բանում տնտեսել:

— Առանց այդ էլ մենք շատ բանում ենք տնտեսում այն ժամանակվանից, երբ վճարեցինք երրորդ պատր արժեքը: Չե՞ս հիշում, ընդամենը երկու ամիս առաջ են դրել:

— Ընդամենը երկու ամի՞ս: — Նա մտախոհ նայեց Մոնթտղին: — Ցտեսություն, սիրելիս:

— Ցտեսություն, — պատասխանեց նա՝ ուղղվելով դեպի ելքը, բայց հանկարծ կանգ առավ ու շրջվեց: — Իսկ պիեսը երշանի՞կ ավարտ ունի:

— Մինչեւ վերջ դեռ չեմ կարդացել:

Մոնթագը մոտեցավ, կարդաց վերջին էջը, գիտով արեց, սցենարը վերադարձրեց կնոջն ու դուրս ելավ թաց փողոց:

Անձրեւը գրեթե կտրվել էր: Մայթի կենտրոնով աղջիկը քայլում էր այնպես զգաստ, գլուխը բարձր պահած, որ նոսր կաթիլներն ընկնեն դեմքին: Տեսնելով Մոնթագին՝ ժպտաց.

— Բարեւ՝ ձեզ:

Մոնթագը պատասխանեց ողջույնին, ապա հարցրեց.

— Այդ ի՞նչ եք անում: Էլի ինչոր բա՞ն եք հնարել:

— Օ՛, իհարկե, չէ՞ որ ես խենք եմ: Գիտէ՞ք, ինչ հաճելի է, երբ անձրեւը ընկնում է դեմքին: Սիրում եմ քայլել անձրեւի տակ:

— Ինձ երեւի դուր չգար, — պատասխանեց նա:

— Գուցե եւ դուր գար, եթե փորձեիր:

— Երբեք չեմ փորձել:

Աղջիկն լիզեց շրթունքները:

— Նույնիսկ համն է հաճելի:

— Միշտ ուզում եք ինչոր բան փորձել, — ասաց նա: — Թեկուզ մի անգամ, բայց՝ փորձել:

— Պատահում է եւ մի քանի անգամ, — պատասխանեց աղջիկը ու նայեց ձեռքի մեջ թաքցրած առարկային:

— Ի՞նչ կա այդտեղ, — հարցրեց Մոնթագը:

— Խատուտիկ է, մարգագետնում գտա, գուցե վերջինն է: Երբեք մտքովս չէր անցնի, որ այսքան ուշ աշնանը խատուտիկ կլինի: Հիմա հարկավոր է քսել կզակին: Երբեւէ լսէ՞ լ եք այդ մասին: Տեսեք, — ասաց աղջիկը եւ ժպտալով ծաղիկը քսեց կզակին:

— Ինչի՞ համար:

— Եթե հետք մնա, նշանակում է՝ ես սիրահարված եմ: Հը, ինչպե՞ս է:

Ուրիշ ելք չկար, պետք է կզակին նայեր:

— Ճետք մնա՞ց, — հարցրեց աղջիկը:

— Դեղնեց:

— Հիանալի է: Հիմա էլ փորձենք ձեզ վրա:

— Իմը չի դեղնի:

— Տեսնե՞ք:— Եվ մինչեւ նա ուշքի կգար, խատուտիկը խցկեց նրա կզակի տակ: Մոնթագն ակամա ետ քաշվեց: Աղջիկը սրտանց ծիծաղեց:

— Զգաստ կանգնեք:

Ակնդետ նայելով Մոնթագի կզակին՝ նա մոայլվեց:

— Դե, ի՞նչ կասես:

— Ինչ ամո՞թ է, — բացականչեց աղջիկը:— Դուք սիրահարված չեք:

— Ո՛չ, սիրահարված եմ:

— Չի երեւում:

— Սիրահարված եմ, այն էլ ինչպէ՞ս:— Նա փորձեց հիշողության մեջ արթնացնել որեւէ մեկի կերպարը, բայց ապարդյուն:— Սիրահարված եմ, — համառորեն կրկնեց նա:

— Այդպես մի նայեք, խնդրում եմ, հարկավոր չէ:

— Խատուտիկն է մեղավոր, — ասաց նա:— Ողջ ծաղկափոշին ձեր կզակին թափվեց, ինձ ոչինչ չմնաց:

— Ես ձեզ վշտացրի, չէ՞: Տեսնում եմ, որ վշտացրի: Ներեցեք, ես խսկապես չէի ցանկանում..., — աղջիկը թեթեւակի կպավ նրա արմունկին:

— Ո՛չ, ո՛չ — փութով պատասխանեց նա:— Ամեն ինչ կարգին է:

— Ես պետք է գնամ: Ասեք, որ ներում եք, չեմ ուզում, որ բարկանար ինձ վրա:

— Չեմ բարկանում, պարզապես մի փոքր վշտացա:

— Ես գնում եմ հոգեբույժի մոտ: Ինձ ստիպում են գնալ: Դե, ես էլ հորինում եմ նրա համար այլեւայլ բաներ: Զգիտեմ, թե էլ ինչ է մտածում իմ մասին, բայց ասում է, որ ես խսկական սոխի գլուխ եմ: Հարկավոր է շերտ առ շերտ կձագել:

— Ես էլ եմ հակված մտածելու, որ դուք հոգեբույժի կարիք եք զգում, — ասաց Մոնթագը:

— Ճիշտ չէ: Դուք այդպես չեք մտածում:

Նա խոր շունչ քաշեց, ապա վերջապես ասաց.

— Խսկապես, այդպես չեմ մտածում:

— Հոգեբույժը ցանկանում է իմանալ՝ ինչու եմ սիրում թափառել անտառում, նայել թոշուններին, թիթեռներ որսալ: Երբեւէ ձեզ ցույց կտամ իմ հավաքածուն:

— Լա՛վ, ցույց կտաք:

— Նրանք միշտ հարցուփորձ են անում՝ ինչո՞վ եմ զբաղվում: Ես նրանց ասում եմ, որ երբեմն պարզապես նստում եմ ու մտածում: Բայց չեմ ասում՝ ինչի մասին: Թող գլուխ կոտրեն: Երբեմն էլ ասում եմ, թե սիրում եմ զլուխս ես զցած, այ այսպես, լեզվով որսալ անձրեւի կաթիլները: Գինու համ ունեն: Դուք երբեւէ փորձե՞լ եք:

— Ոչ, ես...

— Դուք ինձ ներել եք, չէ՞:

— Այո՛:— Մի պահ նա մտածեց:— Այո՛, ներել եմ: Աստված զիտե, թե ինչու: Դուք առանձնահատուկ եք, ձեզնից կարելի է վիրավորվել ու միաժամանակ հեշտությամբ ներել: Ասացիք՝ տասնյո թ տարեկան եք:

— Այո՞, մեկ ամսից հետո կլրանա:

— Տարօրինակ է: Շատ տարօրինակ է: Կինս երեսուն է, բայց, ինձ երբեմն թվում է, թե դուք շատ ավելի մեծ եք նրանից: Չեմ հասկանում՝ ինչի՞ց է այդ զգացողությունը:

— Դուք նույնպես առանձնահատուկ եք, միստր Մոնթագ: Երբեմն նույնիսկ մոռանում եմ, որ հրկիզող եք: Կարելի՞ է նորից ձեզ բարկացնել:

— Հապա՛, ձեզ տեսնեմ:

— Ինչպե՞ս սկսվեց: Ինչպե՞ս ընկաք այնտեղ: Ինչպե՞ս եւ ինչո՞ւ ընտրեցիք հենց այդ աշխատանքը: Դուք նման չեք ուրիշ հրկիզողների: Ես զիտեմ, տեսել եմ մի քանիսին: Երբ ես խոսում եմ, դուք ինձ եք նայում: Երեկ զիշեր, երբ խոսք բացեցի լուսնի մասին, դուք նայեցիք երկնքին: Նրանք, մյուսները, երբեք այդպես չէին վարվի: Ուղղակի կիեռանային եւ ինձ չէին լսի: Գուցե սպառնային: Այժմ մարդիկ ժամանակ չունեն իրար համար: Իսկ դուք այնքան լավ վարվեցիք ինձ հետ: Հազվագյուտ երեւոյթ է: Ահա թե ինչո՞ւ է տարօրինակ, որ դուք հրկիզող եք: Մի տեսակ չի սազում ձեզ:

Մոնթագին թվաց, թե իր մարմինը ձեղքվեց երկու մասի, ըստ որում՝ մի կեսը կրակի պես տաք էր, մյուսը՝ սարցասառն, մեկը՝ փիսրուն, մյուսը՝ կարծր, մեկը՝ դողդոջուն, մյուսը՝ քարի պես պինդ: Եվ նրա երկատված եսի յուրաքանչյուր կեսը ջանում էր ոչնչացնել մյուսին:

— Ձեր գնալու ժամանակն է, շտապեք հոգեբույժի մոտ,— ասաց նա:

Աղջիկը փախավ՝ թողնելով նրան անձրեւի տակ, մայթին կանգնած: Երկար ժամանակ անց միայն նա շարժվեց:

Մի քանի քայլ անելուց հետո հանկարծ նա գլուխը ետ գցեց, դեմքը պահեց անձրեւին, ապա բացեց բերանը...

Մեխանիկական շունը եւ՝ քնած էր, եւ՝ արթուն, ապրում էր ու միաժամանակ մեռած էր իր մեղմ դոռացող, մեղմ թրթռացող, աղոտ լուսավորված բնում, որը գտնվում էր հրակայանի գրասենյակի խավար միջանցքի ծայրում: Գիշերային երկնքի փայլատ շողերը ներս էին թափանցում քառակուսի մեծ լուսամուտի միջով ու ցանուցիր սփոփում հավաքովի գազանի արույրե, պղնձե եւ պողպատե մասերի վրա: Լույսն արտացոլվում էր սուտակափայլ ապակու կտորտանքների մեջ, մեղմ առկայծում տարօրինակ ոռնողերի մազանոթի պես բարակ, դյուրազգաց նայլոնե մազիկներին: Նա հազիկ նկատելի ցնցվում էր իր սարդանման, ուստինապատ ութ թաթերի վրա:

Մոնթագը ցած սահեց բրոնզե ձողով: Նա դուրս ելավ նայելու քնած քաղաքին: Ամպերը ցրվել էին, երկինքը ջինջ էր: Նա ծխեց, վերադարձավ ու կոանալով՝ հայացքը սեւերեց մեխանիկական շանը: Շունը հիշեցնում էր վիշտարի մեղու, որ վերադարձել էր դաշտից, ուր ծաղիկների նեկտարին խառնված է խելացնորություն եւ մղձավանջներ ծնող թույն: Նրա մարմինը հագեցած էր այդ թանձր ու քաղցր հաշիշով, եւ նա քնել էր ջանալով հաղթահարել թույնի չար ուժը:

— Ողջո՞ւն,— շշնչաց Մոնթագը՝ ինչպես միշտ կախարդված նայելով մեռած եւ միաժամանակ կենդանի գազանին:

Գիշերները, երբ ձանձրանում էին, իսկ դա պատահում էր ամեն զիշեր, հրկիզողները ներքեւ էին իշնում բրոնզե ձողերով, եւ շան հոտառության համակարգի տկտկացող սարքը լարելով որոշակի հոտի վրա, հրակայանի նկուղում բաց էին թողնում առնետներ, երբեմն ճտեր կամ էլ կատուներ, որոնց, միեւնույն է, պետք է խեղդեին: Գրազ էին զալիս, թե շունն առաջինը որ զոհին է բռնելու: Մի քանի վայրկյան շանցած խաղն ավարտվում էր. ճուտը, կատուն կամ առնետը չէին էլ հասցնում վազել մի քանի մետր, երբ հայտնվում էին շան փափուկ թաթերի մեջ, նրա դնչից խայթի պես դուրս ցցվող չորսյումանց ասեղը զոհին ներարկում էր զգալի քանակությամբ մորֆի կամ պրոկանին, որից հետո սպանված գազանիկին նետում էին աղբայրիչ վառարանը, եւ խաղը վերսկսվում էր:

Մոնթագը սովորաբար մնում էր վերեւում եւ չէր մասնակցում այդ զվարձություններին: Միայն մեկ անգամ, երկու տարի առաջ, նա գրաց եկավ փորձառու խաղամոլներից մեկի հետ եւ կորցրեց շաբաթվա վաստակը: Հատուցումը Միլդրեդի կատաղի զայրույթն էր, մինչեւ հիմա էլ նա հիշում է կնոջ կամ—կարմիր դեմքն ու պրկած երակները: Այժմ գիշերները նա պառկում էր մահճակալին, շրջվում պատի կողմը՝ ականջ դնելով ներքեւից լսվող քրքիչի պոռթկումին, հատակի վրա

առնետների ձանկերի մանրիկ կտկտոցին, մկների ջութակային ծվծվոցին, անսպասելի լուրջանը, երբ շունը անաղմուկ ցատկով, վիթխարի ստվերի պես դուրս էր պրծնում բնից, ինչպես ուժեղ լույսի տակ անակնկալ հայտնված զիշերաթիթեո: Նա գտնում, բռնում էր զոհին, միրճում ասեղը եւ վերադառնում իր բույնը, որպեսզի անմիջապես հանդարտվի ու մեռնի:

Մոնթագը կպավ շան մռութին:

Շունը գոմոաց:

Մոնթագը ետ ցատկեց:

Շունը հանկարծ կենդանացավ, չոքեց բնի մեջ, նեռնային կայծեր արձակող կապտականաչ աչքերով նայեց նրան ու վերստին գոմոաց, տարօրինակ, ականջ ծակող հնյուն էր դա, կեկտրական դզզոցի, թափայի թշոցի եւ մետաղի ճռինչի խառնուրդ: Կարծես շարժման մեջ մտավ ինչոր հնամաշ, բարձիթողի արված սարք, որ ճռում էր ժանգից ու հնությունից:

— Դե, դե, ծերո՛ւկ, — շնչաց Մոնթագը, եւ նրա սիրտը ուժգին բարխից:

Նա տեսավ՝ ինչպես շան մռութից մատնաշափ արծարավուն ասեղ դուրս ցցվեց ու իսկուն անհետացավ, նորից դուրս ցցվեց ու անհետացավ: Շան որովայնում ուժեղանում էր գոմոոցը, փայլիլուն աչքերը գամլած էին Մոնթագին:

Մոնթագն ընկրկեց: Շունը մի քայլ արեց: Մոնթագը կառչեց ձողից: Արձագանքելով նրա հպումին՝ ձողը վեր սլացավ եւ անաղմուկ դուրս հանեց առաստաղի բաց անցքով: Նա ոտք դրեց վերնահարկի կիսասալվար հարթակին: Ամբողջովին դողում էր, դեմքը հողագույն էր դարձել: Ներքեւում շունը խաղաղվեց եւ կրկին նստեց իր սարդանման, ութ աներեւակայելի թաթերի վրա շարունակելով մեղմ դռոալ: Նրա բազմանիստ ակնաբյուրեղները խամրեցին:

Մոնթագն անմիջապես չիեռացավ անցքի մոտից: Նա ուզում էր նախ մի քիչ հանգստանալ: Նրա թիկունքում, հեռավոր անկյունում, կանաչ լուսամփոփի լույսի տակ սեղանի շուրջ նստած շորս տղամարդ թուղթ էին խաղում: Նրանք թռուցիկ նայեցին Մոնթագին, բայց ոչինչ չասացին: Միայն փյունիկի պատկերով հրկիզապետի գլխարկ կրող մարդը, որ շորուկ ձեռքերում պահել էր խաղաթղթերը, վերջապես հետաքրքրվեց եւ գոչեց սենյակի մի ծայրից մյուսը.

— Ի՞նչ է պատահել, Մոնթագ:

— Նա ինձ չի սիրում:

— Ո՞վ: Շո՞ւնը: — Հրկիզապետը զննում էր խաղաթղթերը: — Վե՛րջ տվեք: Նա չի կարող սիրել կամ չսիրել: Մեխանիկական շունը պարզապես գործում է: Բայիստիկայի ինդրի նման է, նրա համար հետազիծ ենք հաշվարկել, որով շարժվում է: Ինքն է գտնում թիրախը, ինքն է վերադառնում իր բույնը, ինքն էլ անջատվում է: Պղնձալար, մարտկոց, էկեկտրաէներգիա՝ ահա նրա պարունակությունը:

Մոնթագը ջղածգորեն օդ կուլ տվեց:

— Նրա հոտառության համակարգը կարելի է հարմարեցնել ցանկացած գործողության, մի քիչ ամինաթու, մի քիչ ծծումբ, մի քիչ ճարպեր եւ որոշ չափով ալկալիներ: Այդպես չէ:

— Բոլորն էլ դա գիտեն:

— Մեզնից յուրաքանչյուրի արյան բաղադրությունը եւ տոլկոսային հարաբերությունը գրանցված է ներքեւի ընդհանուր քարտարանում: Ինչ դժվար բան է, եթե մեկնումեկը որոշի մեքենա—շան հիշողությունը թեկուզ մասնակի հարմարեցնել այս կամ այն բաղադրությանը, ասենք, ամինաթթուներին: Դա բավական է, որ նա անի այն, ինչ հիմա արեց, այսինքն արձագանքեց իմ ներկայությանը:

— Գրո՛ւր տանի, — ասաց հրկիզապետը:

— Նա գրգռված է, բայց կատաղած չէ: Պարզապես ինչոր մեկը նրա հիշողությունը լարել է ձիշտ այնքան, որ նա սկսի գոմոալ, հենց որ կայեմ նրան:

— Այս ո՞վ կաներ նման բան,— հարցրեց հրկիզապետը: — Դուք այստեղ որեւէ թշնամի ունե՞ք, Գայ:

— Որքան գիտեմ՝ ոչ:

— Վաղը մեխանիկները կստուգեն շանը:

— Առաջին դեպքը չէ, որ վախեցնում է ինձ,— շարունակեց Մոնթագը: — Անցած ամիս երկու անգամ այդպես վարվեց:

— Վաղը ամեն ինչ կստուգենք: Մի՛ անհանգստացեք:

Բայց Մոնթագը դեռևս կանգնած էր բաց անցքի մոտ:

Հանկարծ նա հիշեց իր տան նախասենյակի օրափոխիչ ցանցի եւ այն մասին, թե ինչ էր թաքնված նրա ետեւում: Իսկ եթե հրակայանում որեւէ մեկը գիտի այդ մասին եւ «պատմել է» շանը:

Հրկիզապետը մոտեցավ Մոնթագին եւ հարցական նայեց նրան:

— Ես փորձում եմ պատկերացնել, — ասաց Մոնթագը, — թե ինչի մասին է գիշերները շունը մտածում իր բնում: Նա իսկապէ՞ս կենդանանում է, եթե նետվում է մարդու վրա: Սարսափելի է:

— Նա ոչինչ չի մտածում, բացի այն, ինչ մենք տեղադրել ենք նրա մեջ:

— Շատ ափսոս, — ցածրածայն ասաց Մոնթագը, — որ մենք նրան մղում ենք միայն հետապնդելու, որսալու, սպանելու: Ի՞նչ ամոք է, որ ուրիշ ոչինչ չենք կարող սովորեցնել:

Հրկիզապետ Բիթին քամահրանքը փնչացրեց:

— Հիմարություն է: Մեր շունը հիանալի նմուշ է այն բանի, թե ինչ կարող է ստեղծել մարդկային հանձարք՝ կատարելազործված հրացան, որ ինքն է գտնում թիրախը եւ խփում անվրեպ:

— Այդ է, որ կա: Հասկանո՞ւմ եք, ես չեմ ուզում դառնալ նրա հերթական զոհը, — ասաց Մոնթագը:

— Իսկ ինչո՞ւ է ձեզ այդպես անհանգստացնում: Ձեր խիղճը մաքուր չէ՝, Մոնթագ:

Մոնթագը արագորեն աչքերը հառեց նրան:

Բիթին կանգնել էր՝ չկտրելով նրանից սեւեռուն հայացքը, հանկարծ հրկիզապետի շրթունքները բացվեցին, եւ նա մեղմ, գրեթե անձայն ծիծաղեց:

Մեկ օր, երկու օր, երեք, չորս, հինգ, վեց, յոթ օր: Եվ ամեն օր, տնից դուրս գալով, նա գիտեր, որ Քլարիսը ինչոր տեղ է, մոտերքում: Մի անգամ տեսավ, թե ինչպես է նա թափ տալիս ընկույզեսին, մյուս անգամ մարզագետնում նստած՝ կապույտ սվիտեր էր գործում, երեք թե չորս անգամ իր տան առմուտքին նա գտավ աշնանային ծաղիկների փունջ, մի բուռ շագանակ՝ փոքրիկ տոպարակի մեջ, աշնանային տերեւների տրցակ խնամքով կպցված սպիտակ թղթի էջին ու ամրակով փակցված մուտքի դրանը: Եվ ամեն երեկո Քլարիսը ուղեկցում էր նրան մինչեւ անկյունադարձ: Մի օր անձրեւոտ էր, մյուս օրը՝ պարզ եղանակ, ապա սաստիկ քամի էր փշում, հետո կրկին խաղաղ էր ու տաք, իսկ հետո շոգ ու հեղձուկ, կարծես ամառը վերադարձել էր, եւ Քլարիսի դեմքը պատվել էր թեթեւ արեւայրուկով:

— Ինչո՞ւ է ինձ թվում, — ասաց նա, եթե հասան մետրոյի մուտքին, — թե ձեզ վաղուց եմ ձանաշում:

— Որովհետեւ ինձ դուր էք գալիս, — պատասխանեց աղջիկը, — ես ձեզնից ոչինչ չեմ պահանջում: Նաեւ նրա համար, որ մենք հասկանում ենք իրաք:

— Ձեզ հետ ես ինձ ծեր եմ զգում, շատ ծեր, ձեր հոր տեղն եմ զգում...

— Իսկապէ՞ս: Իսկ ինչո՞ւ դուք աղջիկ չունեք, ինձ նման մի աղջիկ, եթե այդքան սիրում եք երեխաներին:

— Չգիտեմ:

— Կատակում եք:

— Ուզում էի ասել...— նա կմկմաց եւ զլուխն օրորեց:— Գիտեք, իմ կինը... Մի խոսքով, նա չկամեցավ երեխս ունենալ:

Ժպիտը չքացավ աղջկա դեմքից:

— Ներեցեք: Ինձ թվաց, թե դուք ծիծաղում եք ինձ վրա: Ես պարզապես հիմար եմ:

— Ո՛չ, ո՛չ— բացականչեց նա:— Շատ լավ է, որ հարցրիք: Ինձ այնքան վաղուց ոչ ոք այդ մասին չի հարցրել: Ոչ մեկը ժամանակ չունի զբաղվելու քեզնով... Շատ լավ է, որ հարցրիք:

— Եկեք ուրիշ բաների մասին խոսենք: Գիտե՞ք, ինչպես են բուրում թափված տերեւները: Դարչինի հոտ ունեն: Հապա հոտ քաշեք:

— Այո... Իսկապես, դարչին է հիշեցնում:

Աղջիկը իր շողշողուն մուգ աչքերով նայեց նրան:

— Ինչո՞ւ եք ամեն անգամ զարմանում:

— Որովհետեւ նախկինում երբեք չեմ նկատել... Ժամանակ չկար...

— Իսկ դուք նայեցի՞ք ազդավահանակներին: Հիշո՞ւմ եք, ես ձեզ ասել եմ:

— Նայեցի:— Եվ ակամա ծիծաղեց:

— Այժմ շատ ավելի գեղեցիկ եք ծիծաղում:

— Իսկապէ՞ս:

— Այո՛: Ավելի անկաշկանդ:

Հանկարծ նա թեթև ու հանգիստ զգաց:

— Ինչո՞ւ դպրոց չեք գնացել: Սովորելու փոխարեն օրերով թափառում եք մենակ:

— Դե, դպրոցում ինձ չեն սպասում,— պատասխանեց աղջիկը:— Իսկ գիտե՞ք ինչու, ասում են, իբր ես մարդամոտ չեմ, որ դժվար եմ մտերմանում: Տարօրինակ է: Իրականում շատ մարդամոտ եմ: Կարեւորն այն է, թե ինչ ենք հասկանում մարդամոտ ասելով: Իմ կարծիքով՝ մարդկանց հետ շփվել, նշանակում է այնպես զրուցել, ինչպես մենք ենք զրուցում:— Նա ափի մեջ չխկչխկացրեց մի քանի շագանակ, որոնք գտել եք այգում, ծառի տակ:— Կամ զրուցել այն մասին, թե ինչ զարմանալի է աշխարհը: Միրում եմ մարդկանց հետ լինել: Բայց բոլորին իրար զլիսի հավաքել եւ թույլ չտալ ոչ մեկին բառ ասել՝ ի՞նչ շփում է: Դաս հեռուստացույցով, բասկետբոլի, բեյսբոլի կամ վազքի, հետո պատմության դաս՝ ինչոր բան ենք արտազրում, կամ էլ նկարչության դաս՝ ինչոր բան ենք արտանկարում, հետո կրկին սպորտ: Գիտե՞ք, դպրոցում մենք երբեք հարց չենք տալիս: Համենայն դեպս՝ մեծամասնությունը: Նստում ենք ու լրում, իսկ մեզ ոմբակնում են պատասխաններով՝ թրը իսկ, թրը իսկ, թրը իսկ: Հետո մի չորս ժամ էլ նստում ենք եւ ուսումնական կինոնկար ոդիտում: Այդ ի՞նչ շփում է: Բազմաթիվ ձագարներ են, որոնց մեջ ջրհորդաններով ջուր են լցնում միայն նրա համար, որ դուրս թափվի մյուս ծայրից: Դեռ հետև էլ հավատացնում են, թե իբր գինի է: Օրվա վերջին այնպես ենք հոգնում, որ միայն կարող ենք ընկնել ու մրափել կամ էլ զնալ զվարճավայր՝ կրիվ սարքել եւ կամ ապակի ջարդելու հատուկ սրահում ապակի փշրել, կամ էլ պողպատե մեծ զնդող մեքենա խորտակել ավտովթարի տաղավարում, կամ թե նստել մեքենա եւ պլանալ փողոցներով: Այդպիսի մի խաղ կա՝ ո՞վ առաջինը կվախւնա, սրընթաց դեմառիկ քշում են իրար վրա, պարտվում է նա, ով առաջինն է խույս տալիս: Թերեւս նրանք իրավացի են. հավանաբար, ես մարդամոտ չեմ: Ընկերներ չունեմ: Դա էլ կարծես տեղիք է տալիս, թե խախտված եմ: Բայց իմ բոլոր հասակակիցները կամ ճշում ու ցատկում են խելազարի պես, կամ էլ ծեծկոտում են իրար: Նկատե՞լ եք, որ այժմ մարդիկ անողոք են միմյանց նկատմամբ:

— Դուք դատում եք պառավի նման:

— Երբեմն ինձ հենց պառավ եմ զգում: Վախենում եմ իմ հասակակիցներից: Նրանք սպանում են իրար: Մի թե միշտ այդպես է եղել: Քերիս ասում է, որ ոչ: Միայն անցած տարի իմ տարեկիցներից վեցը սպանվեց: Տասը զրիվեց ավտովթարից: Ես նրանցից վախենում եմ, եւ այդ պատճառով էլ չեն սիրում ինձ: Քերիս ասում է, որ իր պապը դեռեւս հիշում էր այն ժամանակները, երբ երեխաներն իրար չեն սպանում: Բայց դա շատ վաղուց է եղել, այն ժամանակ ամեն բան այլ կերպ է եղել: Քերիս ասում է, որ այն ժամանակ մարդիկ կարծում էին, որ յուրաքանչյուր ոք պետք է ունենա պատասխանատվության զգացում: Ի դեպ, ես ունեմ: Եվ դա այն պատճառով, որ վաղուց, երբ դեռ փոքր էի, ինձ մի լավ դնաստել են: Ինքու եմ կատարում տան բոլոր գնումները, ինքու եմ կարգի բերում բնակարանը:

— Բայց ամենից ավելի,— շարունակեց աղջիկը,— համենայն դեպս, սիրում եմ դիտել մարդկանց: Երբեմն ողջ օրը լինում եմ մետրոյում, նայում եմ մարդկանց, ականջ դնում նրանց խոսակցությանը: Ուզում եմ իմանալ՝ ովքե՞ր են, ի՞նչ են ցանկանում, ո՞ւր են գնում: Երբեմն նույնիսկ այցելում եմ զվարձավայրեր, կամ կեսզիշերին զրունում քաղաքի արվարձաններով սլացող հրթիռային ավտոմեքենաներով: Ուստիկանությունը ուշադրություն չի դարձնում, միայն թե դրանք ապահովագրված լինեն: Եթե գրապանում կա տասը հազար դոլարի ապահովագրական անդորրագիր, ուրեմն՝ ամեն ինչ կարգին է, եւ բոլորը երջանիկ ու գոհ են: Երբեմն ծածուկ խոսակցություններ եմ լսում մետրոյում կամ էլ հանքային ջրի կրպակների մոտ: Եվ զիտե՞ք ինչ:

— Ի՞նչ:

— Մարդիկ ոչնչի մասին չեն խոսում:

— Չի կարող պատահել:

— Այո... Ոչնչի մասին: Դատարկախոսում են՝ նորաձեւություն, լողավազաններ, ավտոմեքենաների մակնիշներ, եւ ամեն ինչին ավելացնում. «Փառահե դ է»: Նրանք բոլորն էլ չաշանակի նման շարունակ նույն միտքն են կրկնում: Իսկ սրճարանում լարում են անեկդոտների տուփերը եւ լսում նույն մաշված սրախոսությունները կամ էլ միացնում են երաժշտական պատը եւ նայում, թե ինչպես են վետվետում գունավոր նախշերը: Բայց չէ՝ որ այդ ամենը կատարելապես անբովանդակ գունախաղ է: Հապա պատկերասրահնե ըք: Երբեւ մտել եք: Այստեղ նույնպես ամեն ինչ վերացական է: Քերիս ասում է, որ մի ժամանակ այդպես չի եղել, նկարները որոշակի ասելիք են ունեցել, նույնիսկ մարդկանց են պատկերել:

— Քերիս այս է ասում, քերիս այն է ասում... Հավանաբար ձեր քերին նշանավոր մարդ է:

— Իհարկե, նշանավոր է: Դե, ես պետք է գնամ: Ցտեսություն, միստր Մոնթագ:

— Ցտեսություն:

— Ցտեսություն...

Մեկ օր, երկու օր, երեք, չորս, հինգ, վեց, յոյթ օր: Հրակայան:

— Մոնթագ, այս ձողն այնպես եք մազցում, ինչպես թռչունն է իջնում ծառի սաղարթին:

Երրորդ օր:

— Մոնթագ, ինչո՞ւ եք ետնամուտքից ներս գալիս: Էլի շո՞ւնն է անհանգստացնում ձեզ:

— Ոչ, ոչ:

Չորրորդ օր:

— Մոնթագ, հապա լսեք, թե ինչ զվարձալի դեպք է կատարվել: Ինձ առավոտյան պատմեցին: Սիեթլում մի հրկիզող կանխամտածված ձեւով շանը լարել է իր իսկ քիմիական բաղադրության վրա եւ դուրս հանել բնից: Այ քեզ ինքնասպանության միջոց:

Հինգերորդ, վեցերորդ, յոթերորդ օր:

Հետո Քլարիսն անհետացավ: Սկզբում Մոնթագը նույնիսկ չհասկացավ, թե այդ օրն ինչո՞վ է տարբերվում մյուսներից, իսկ բանն այն էր, որ Քլարիսը ոչ մի տեղ չէր երեւում: Մարգարետինը

դատարկ էր, ծառերը դատարկ էին, փողոց՝ դատարկ: Եվ մինչ կգիտակցեր, թե ինչն է հատկապես պակասում, մինչ սկսեց որոնել կորուստը, ինքը կորցրեց իրեն: Մոտենալով մետրոյին, նրան արդեն անորոշ տագնապ էր համակել: Ինչ—որ բան էր կատարվել՝ խաթարելով այն որոշակի կարգ ու կանոնը, որին վարժվել էր: Ճիշտ է, այդ կարգ ու կանոնը պարզ ու հասարակ էր, հաստատվել էր ընդամենը մի քանի օր առաջ, բայց, այնուամենայնիվ... քիչ մնաց ետ դառնար: Գուցե նորի՞ց անցնի մետրոյից մինչեւ տուն ընկած ճանապարհը: Մոնթագը համոզված էր, որ եթե մի անգամ էլ անցնի, Քլարիաը կհասնի իրեն, եւ ամեն ինչ կլինի առաջվա պես, բայց արդեն ուշ էր: Մոտեցող գնացքը վերջ դրեց երկմտանքին:

Խաղաթղթերի շրջուն, ձեռքերի շարժում, կոպերի թրթիո, խոսող ժամացույցի ձայն, որը միալար ազդարարում է հրակայանի գրասենյակի առաստաղից. «... Գիշերվա ժամը մեկն անց է երեսունինգ րոպե, հինգշաբթի, նոյեմբերի չորսը... Ժամը մեկն անց է երեսունվեց րոպե... Ժամը մեկն անց է երեսունյոթ րոպե...»: Խաղաթղթերի խշցոց կեղսոտ սեղանին: Զայները հասնում էին Մոնթագին, չնայած ամուր փակված կոպերի վարագույրին, որով նա գգում էր գեթ մի ակնթարթ պաշտպանվել: Բայց փակ աչքերով էլ նա պարզորոշ զգում էր այն ամենը, ինչ շուրջը կար ցոլացող փայլեցված պղինձ, ճառագայթող լամպեր, հրակայանի լուսայինը: Եվ ոսկե ու արծաթե դրամների փայլը: Սեղանի շուրջը նստած մարդիկ, որոնց այժմ նա չեւ տեսնում, նայում էին իրենց խաղաթղթերին, հոգոց հանում, սպասում: «Ժամը մեկն անց է քառասունինգ րոպե...»: Խոսող ժամացույցն, ասես, ողբում էր մոայլ առավոտի եւ անուրախ տարվա անցնող րոպեները:

— Ի՞նչ է պատահել, Մոնթագ:

Նա բացեց աչքերը:

Ինչ—որ տեղ խզակաց ռադիոն.

— Ցանկացած պահին կարող է պատերազմ հայտարարվել: Երկիրը պատրաստ է պաշտպանելու իր...

Հրակայանի շենքը ցնցվեց, հրթիռային ռմբակոծիչները դորդոցով ակոսեցին լուսաղեմի սեւամած երկինքը:

Մոնթագը շփոթահար թարթեց աչքերը: Բիթին զննում էր նրան՝ որպես թանգարանային ցուցանմուշի: Ուր որ է նա ոտքի կելնի, կմոտենա, կկպչի Մոնթագին, կրացահայտի նրա հանցանքը, նրա տառապանքների պատճառը: Հանցա՞նքը: Բայց ո՞րն է իր հանցանքը:

— Զեր խաղալու հերթն է, Մոնթագ:

Մոնթագը հայացք նետեց իր առջեւ նստած մարդկանց: Նրանց դեմքերը թխացել էին հազարավոր իսկական ու տասնյակ հազարավոր երեւակայական հրդեհների բոցից, մասնագիտությունը անբնական կարմրությամբ էր ներկել նրանց այսերը եւ բորբոքել աչքերը: Նրանք հանգիստ, առանց աչքերը թարթելու նայում էին պլատինե վառիչների բոցին, ծխելով իրենց անփոփոխ սեւ ծխամորձը: Նրանք սեւահեր էին, մրահոն, կապույտին տվող, մաքուր սափրված եւ միաժամանակ ասես մոխրու դեմքերով: Ժառանգական արհեստի դրոշմը: Մոնթագը ցնցվեց, բերանը կիսաբաց մնաց, նրա զիստում սոսկալի միտք ծագեց: Ինքը երբեւ տեսէ՞լ է մի հրկիզող, որը չունենար սեւ մազեր, սեւ հոնքեր, այրված դեմք եւ այդ կապտարձերը մաքուր սափրված ու միաժամանակ կարծես վարու չափրված այտերին: Այդ մարդիկ ջրի երկու կաթիլի պես նման էին հենց իրեն: Մի թե հրկիզողներին ընտրում էին ոչ միայն ըստ հակումների, այլև ըստ արտաքին տեսքի: Նրանց դեմքերը մոխրի եւ մրի գույնից բացի, այլ երանգներ չունեին, նրանցից անբաժան էր միացող ծխամորձերից փշող խանձահոտը: Ահա, ծխախոտի ծխի ամպով պարուրված ոտքի է ելնում հրկիզապետ Բիթին, վերցնում է ծխախոտի նոր տուփ, բացում է ցելֆանե թաղանթը, որը ճմորթվում է ափի մեջ՝ կրակի ճարճատյունով:

Մոնթագը սեւեռուն նայեց ձեռքի մեջ սեղմած խաղաթղթերին:

— Ես... Ես մտքերի մեջ ընկած էիմ: Ճիշեցի անցլալ շաբաթվա հրդեհը եւ այն մարդուն, որի գրադարանն այրեցինք: Ի՞նչ արեցին նրան:

— Ուղարկեցին գժանց: Գժի պես բղավում էր:

— Բայց չէ՞ որ նա խելազար չէր:

Բիթին լուռ խառնեց խաղաքոթերը:

— Եթե մարդը մտածում է, որ կարող է խարել կառավարությանը եւ մեզ, նա խելազար է:

— Ես փորձում էի պատկերացնել,— ասաց Մոնթագը,— թե ինչ են զգում նման իրավիճակում: Պատկերացրեք, եթե հրկիզողները վառեին մեր տներն ու մեր գրքերը:

— Մենք գրքեր չունենք:

— Իսկ եթե ունենայի՞նք:

— Գուցե դուք ունե՞ք:

Բիթին կկոցեց աչքերը:

— Ես չունեմ,— ասաց Մոնթագը եւ սեղանի շուրջը նստած մարդկանց կողքով ակնապիշնայեց պատին կախված արգելված գրքերի ցուցակներին: Այդ գրքերի վերնագրերը փայլստում էին հրդեհների ցոլքերում, երբ տարիներն ու դարերը ավերվում էին իր իսկ կացնի հարվածների ներքո եւ իր ձեռքի մեջ սեղմած փողորակից ցայտող նավթի շիթից թրչված վերածվում մոխրի:

— Ո՛չ— կրկնեց նա եւ այտի վրա իսկույն զովասուն պյուք զգաց: Ասես կրկին կանգնած էր իր տան նախասենյակում, եւ ծանոթ օդափոխիչ ցանցից փչող օդի հոսանքը սառեցնում էր դեմքը: Եվ նորից նա նստած էր զբոսայգում ու զրուցում էր ծեր, շատ ծեր մարդու հետ: Զբոսայգում նույնպես պաղ քամի էր փշում...

Մի պահ Մոնթագը վարանեց, ապա հարցրեց.

— Մի՞շտ է, արդյոք... մի՞շտ է այսպես եղել՝ հրակայաններ, մեր աշխատանքը: Ժուկով—ժամանակով... եղել է, չի եղել:

— Ժուկով—ժամանակով... եղել է, չի եղել...,— գոչեց Բիթին:— Դրանք ի՞նչ խոսքեր են:

«Հիմար, ինչե՞ր ես դուրս տալիս,— մտածեց Մոնթագը իր մասին:— Ես ինձ մատնում եմ»: Վերջին հրդեհի ժամանակ մանկական հեքիաթների գրքույկ ընկավ ձեռքը, եւ նա կարդաց առաջին տողը...

— Ես նկատի ունեի իին ժամանակները,— ասաց նա:— Երբ տները դեռեւս հրակայուն չեին...,— եւ հանկարծ նրան թվաց, թե այդ բառերը ինքը չի արտասանում, այլ ուրիշ, ավելի շահել մեկը: Նա միայն բացեց բերանը, իսկ իր փոխարեն խոսեց Քլարիս Մըքլելընը:— Մի՞թե այն ժամանակ հրշեցները հրդեհում էին, վառում եւ ոչ թե կանխում կամ հանգցնում հրդեհները:

— Այ քեզ զարմանալի բան,— Ստոնմընն ու Քլարը, երկուսը միասին, ասես հրահանգով, գրապաններից արագորեն հանեցին կանոնագրքերը եւ դրեցին Մոնթագի առջեւ: Կանոններից բացի, այնտեղ Ամերիկայի հրկիզող իսմբերի համառոտ պատմությունն էր, եւ այժմ բացված էր Մոնթագին լավ ծանոթ այդ էջը.

«Հիմնադրված են 1790 թվականին՝ գաղութներում անգիտամետ գրականությունն այրելու նպատակով: Առաջին հրկիզողը Բենջամին Ֆրանկլինն է»:

Կանոններ.

1. Տագնապի ազդանշանով անհապաղ մեկնիր:

2. Արագորեն վառիր կրակը:

3. Այրիր ամեն ինչ մինչեւ վերջ:

4. Առաջարրանքը կատարելով՝ անմիջապես վերադարձար հրակայան:

5. Եղիր պատրաստ նոր ահազանգի:

Բոլորը նայում էին Մոնթագին: Նա չէր շարժվում:

Հանկարծ ոռնաց տագնապի ազդանշանը:

Հերթապահության շենքի առաստաղին տեղադրված զանգը խփեց իր երկու հարյուր զարկերը: Չորս աթոռները ակնթարթորեն դատարկվեցին: Խաղաթղթերը ձյան պես թափվեցին հատակին: Բրոնզե ձողը դողաց: Մարդիկ անհետացան:

Մոնթագը նստած էր իր աթոռին: Աշխուժանալով՝ ներքեւում փնչաց նարնջագույն վիշապը:

Մոնթագը վեր կացավ եւ, ասես քնի մեջ, ձողով ցած իջավ:

Սեխանիկական շունը իրեն թափ տվեց բնի մեջ, աչքերը բռնկվեցին կանաչ կրակներով:

— Մոնթագ, դուք մոռացել եք ձեր սաղավարտը:

Նա պատից պոկեց սաղավարտը, վազեց, ցատկեց ոտնակին, եւ մեքենան սլացավ: Գիշերային քամին շշակի ոռնոցն ու մետաղի ահեղ դրդոյունն էր տարածում չորսովորը:

Եռահարկ ծեփաթափ տուն էր դա՝ հին թաղամասերից մեկում: Հավանաբար դիմացել էր մի հարյուրամյակից ոչ պակաս: Ժամանակին, ինչպես եւ քաղաքի բոլոր տները, պատված է եղել հրակայուն նյութի բարակ շերտով, եւ թվում էր, սուսկ այդ փիլուն պահպանական կերեւն է փրկել նրան վերջնական ավերումից:

— Տեղ հասանք:

Շարժիչը մի անգամ էլ փնչացրեց ու լրեց: Բիթին, Ստոնմընը եւ Բլաքը արդեն վազում էին տան կողմը, հրակայուն արտահագուստների պատճառով այլանդակ եւ անձոռնի տեսքով: Մոնթագը վազեց նրանց ետեւից:

Նրանք աղմուկով խուժեցին տուն եւ բռնեցին կնոջը, չնայած նա չէր ել փորձում փախչել կամ թաքնվել: Նա կանգնած էր, օրորվելով նայում էր առջեւի դատարկ պատին, ասես շշմել էր զիխին իշած հարվածից: Շուրթերն անձայն շարժվում էին, աչքերում այնպիսի արտահայտություն կար, կարծես զանում էր ինչոր բան հիշել, բայց չէր կարողանում: Վերջապես հիշեց, եւ նրա շրթունքները դողալով արտաքերեցին.

— Արիացեք, Ռիդլի: Աստծո ողորմածությամբ այսօր Անգլիայում մենք այնպիսի մուս կվառենք, որ վստահ եմ, նրանք երբեք չեն կարող հանգցնել:

— Վերջ տվեք, — ասաց Բիթին: — Որտե՞ղ է նա նրանք:

Սեծագույն անտարբերությամբ նա ապտակեց կնոջը եւ կրկնեց հարցը: Ծեր կինը հայացը սեւերեց Բիթին:

— Դուք զիտեք, թե որտեղ են, այլապես այստեղ չէք լինի, — ասաց նա: Ստոնմընը մեկնեց քարտի վրա գրված հեռախոսային ահազանգի տեքստը, «Հիմքեր կան կասկածելու Էլմ—Սիթիի № 11 տան ձեղնահարկը: Է. Բ. »:

— Հավանաբար միսիս Բլեյքն է՝ իմ հարեւանուիին, — ասաց կինը՝ կարդալով սկզբնատառերը:

— Դե լավ, տղաներ: Ի՞ գործ:

Հաջորդ վայրկյանին արդեն հրկիզողները, փայլփլող փոքրիկ կացինները ճոճելով, վազում էին աստիճաններով, ջարդում էին չկողպված դրները, դատարկ սենյակների խավարում բախվում էին իրար, անկարգ երեխաների նման ուրախ աղմկելով ու գոռալով:

— Ճե՞յ, էհե՞յ:

Գրքերի հեղեղ թափվեց Մոնթագի զիխին, երբ նա ձանր սրտով, սարսալով բարձրանում էր ուղղաձիգ սանդուղքով: Ինչ վատ եղավ: Առաջներում ոչ մի հարց չէր ծագում... Նախ հայտնվում էին ոստիկանները, կպչուն ժապավենով փակում զոհի բերանը եւ կապկալով, զցում էին փայլփլուն բգեզանման մեքենայի մեջ, ինչոր տեղ տանում: Երբ հրկիզողները տեղ էին հասնում, տունն արդեն դատարկ էր լինում: Ոչ մեկին ցավ չին պատճառում, միայն իրերն էին շարդում: Իսկ իրերը ցավ չեն զգում, նրանք չեն գոռում, չեն արտասկում, ինչպես կարող է գոռալ եւ

արտասվել այդ կինը: Եվ խիդադ հետո չէր տանջում: Սոսկ մաքրում էին. հավաքարարի աշխատանք: Արագությամբ, ամեն ինչ տեղը—տեղին: Նավթ լցրեք: Ո՞վ լուցկի ունի:

Բայց այսօր ինչոր մեկը սխալ էր բռոյլ տվել: Այդ կինն իր ներկայությամբ փշացնում էր ողջ ծիսակարգը: Այդ պատճառով էլ բոլորը ձգուում էին հնարավորին չափ շատ աղմկել, կատակել, ծիծառել, որպեսզի խլացնեն նրա լուսյան դատապարտող կշտամբանքը: Թվում էր՝ կինը ստիպել է դատարկ պատերին աղաղակել վրդովմունքից, սենյակներում դեսուդեն նետվող մարդկանց վրա թափել մեղքի մանր փոշի, որը սողոսկում էր նրանց ոռւնգերի մեջ, թափանցում հոգին... Շփոթմունք է, անազնիվ գործ: Հանկարծ Մոնթազը չարացավ: Իբր քիչ հոգս ուներ, հենց միայն այդ էր պակաս: Այդ կինը այստեղ չպիտի լիներ:

Գրքերը թափվում էին Մոնթազի ուսերին, ձեռքերին, վեր պարզած դեմքին: Ահա ձերմակ աղավնու պես թեւերը թափահարելով, մի զիրք հնազանդորեն իջավ ուղիղ նրա ձեռքերի մեջ: Աղոտ, երերուն լույսի տակ հաստ—հաստ գեղագիր բաց էցը առկայծեց որպես ձյունաձերմակ փետուր: Աճապարանքի եւ եռուցեղի մեջ Մոնթազի հայացքը սոսկ մի ակնթարթ սահեց նրա վրայով, բայց կարդացած տողերը շամփրեցին նրա ուղեղը եւ դրոշմվեցին, ինչպես շիկացած երկարի խարան: «Թվում էր թե ժամանակը խոնջացած նիրհում է՝ միջօրեկի արեւի տակ»: Նա վայր զցեց զիրքը: Եվ անմիջապես մեկ ուրիշն ընկավ ձեռքի մեջ:

— Հե յ, ո՞վ կա ներքեւում: Մոնթազ, այստեղ արի:

Մոնթազի ձեռքը ամուր ձմլեց զիրքը, մոլի հավատացյալի նման սեղմեց կրծքին: Ձելնահարկում, փոշու ամպ հանելով՝ իրկիզորները խառնշոտում էին ամսագրերի կույտերն ու ցած շպրտում: Խփված թռչունների պես դրանք ընկնում էին, իսկ կինը, փոքրիկ աղջկա պես հնազանդ, կանգնել էր այդ մեռած մարմինների մեջ:

Ո՞չ, Մոնթազն ինքը ոչինչ չի արել: Ամեն ինչ արել է նրա ձեռքը: Նրա ձեռքն իր սեփական ուղեղն ունի, ամեն դողացող մատի մեջ խիդա ու հետաքրքրասիրություն կա: Եվ այդ ձեռքը հանկարծ գող դարձավ: Ահա նա զիրքը խոթեց թեւի տակ, ամուր սեղմեց քրտնած մարմնին եւ դուրս եկավ դատարկ... Ձեռնածուի ճարպկություն:

— Տեսեք, ոչինչ չկա: Խնդրեմ, ես անմեղ եմ: Ոչինչ չկա:

Նա ապշահար ու լարված զննում էր այդ սպիտակ ձեռքը, մերթ հեռատեսությամբ տառապող մարդու նման հեռացնում իրենից, մերթ կույրի պես մոտեցնում քթին:

— Մո՞նթազ:

Հոգոց հանելով նա շրջվեց:

— Հեռացե՞ք այդտեղից, ապո՞ւշ:

Գրքերը թափված էին, ինչպես թարմ ձկան շեղերը ափին, որոնց հետո աղ էին դնելու: Ճրկիզորները ցատկուում էին նրանց վրայով, սայթաքում, ընկնում: Ուկետառ վերնագրերը փայլատակում էին եւ մարում...

— Նա վթ:

Պոմպերը միացրին, եւ նավթի սառը շիթերը դուրս ժայթքեցին 451 թվակիր բաքերից: յուրաքանչյուր իրկիզողի մեջքին փոկերով ամրացված էր այդպիսի մի բաք: Նրանք նավթով ողողեցին սենյակները, ապա փութկոտ իջան սանդուղքով: Նավթի գոլորշուց շնչահեղձ Մոնթազը գայթելով քայլում էր վերջում:

— Դո՞ւրս եկեք,— կարգադրեցին նրանք կնոշը:— Շո՞ւտ:

Նա ծունկի էր իջել խառնիխուտուն թափված գրքերի մեջ, մատներով քնքորեն հպվում էր թրջված կազմերին, շոշափում ուռուցիկ վերնագրերը, ապա կշտամբանքով նայեց Մոնթազին:

— Դուք չեք ստանա իմ գրքերը,— վերջապես ասաց նա:

— Օրենքը ձեզ հայտնի է,— ասաց Բիթին:— Որտե՞ղ է ձեր ողջամտությունը: Այս գրքերում ամեն ինչ հակասական է: Խսկական բարելոնյան խառնաշփորտություն: Եվ դուք տարիներ

շարունակ փակվել եք այստեղ: Դեն նետեք այդ ամենը, ազատություն ձեռք բերեք: Այդ գոքերի հերոսները երբեք գոյություն չեն ունեցել: Հիմա գնացինք:

Կինը գլուխն օրորեց:

— Այժմ ամբողջ շենքը կայրվի,— ասաց Բիթին:

Հրկիզողների տձեւ կերպարանքներն ուղղվեցին դեպի դուռը: Նրանք նայեցին Մոնթագին, որ կանգնած էր կնոջ կողքին:

— Հո նրան այստեղ չե՞նք թողնելու,— զայրացած գոչեց Մոնթագը:

— Նա չի ուզում հեռանալ

— Պետք է ստիպել:

Բիթին բարձրացրեց ձեռքը, որի մեջ վառիչն էր:

— Մենք պետք է վերադառնանք հրակայան: Սակայն այս մոլեռանդները միշտ փորձում են ինքնասպանություն գործել: Հայտնի բան է:

Մոնթագը բռնեց կնոջ թերքից:

— Եկեք ինձ հետ:

— Ո՛չ,— ասաց նա:— Համենայն դեպս, ձեզնից շնորհակալ եմ:

— Հաշվում եմ մինչեւ տասը,— ասաց Բիթին:— Մեկ, երկու...

— Խնդրում եմ,— ասաց Մոնթագը կնոջը:

— Հեռացե՛ք,— ասաց կինը:

— Երեք, չորս...

— Դե, խնդրում եմ,— Մոնթագը կնոջը քաշեց իր ետեւից:

— Ես կմնամ այստեղ,— ցածրածայն պատասխանեց նա:

— Վեց...

— Կարող եք այլեւս չհաշվել,— ասաց կինը: Նա բացեց մատները, եւ նրա ափի մեջ երեւաց մի փոքրիկ, բարակ փայտիկ:

Սովորական լուցկու հատիկ էր:

Տեսնելով այդ՝ հրկիզողները աճապարանքով դուրս նետվեցին տնից: Հրկիզապետ Բիթին, արժանապատվությունը չկորցնելով, դանդաղ նահանջեց դեպի ելքի դուռը: Նրա վարդագույն դեմքին հազարավոր հրդեհների ու զիշերային տագնապների փայլն էր վառվում:

— Աստված իմ,— մտածեց Մոնթագը,— որքան ճիշտ է: Տագնապի ահազանգերը միշտ գիշերն են լինում: Ցերեկը՝ երբեք: Մի թե պատճառն այն է, որ հրդեհն ավելի գեղեցիկ է գիշերը:

Դռների մեջ տատամսող Բիթիի դեմքին խուճապ հայտնվեց: Կնոջ ձեռքը սեղմում էր լուցկու միակ հատիկը: Օղը հագեցած էր նավթի կոկորդ քերող հոտով: Մոնթագն զգաց, թե ինչպես է թաքցրած գիրքը կենդանի սրտի նման բարախում թեւատակին:

— Հեռացեք,— ասաց կինը:

Մոնթագն զգաց, որ ինքը Բիթիի ետեւից շարժվում է դեպի դուռը, ապա աստիճաններով իշնում ցածր, քայլում մարզագետնի կողմը, որտեղ երեւում էր նավթի մուգ, չարագույժ օձի նմանվող հետագիծը:

Կինը գնում էր նրանց ետեւից: Նա կանգ առավ առմուտքի հարթակին եւ երկար, հանդարտ հայացք ձգեց նրանց վրա: Նրա լրությունը դատապարտող էր:

Բիթին չխկացրեց վառիչը:

Բայց նա ուշացավ: Մոնթագը սարսափից քարացավ:

Շեմին կանգնած կինը քամահրական հայացք նետելով նրանց վրա՝ լուցկին քեց բազրիքին:

Մարդիկ տներից դուրս վազեցին փողոց:

Հրակայան վերադառնախ նրանք լուս էին: Իրար չեին նայում: Մոնթագը Բիթիի եւ Բլաքի հետ նստած էր առջեւում: Նրանք նույնիսկ չեին ծխում, միայն անխոս նայում էին ճանապարհին: Սալամանդրը կտրուկ թեքվեց խաչմերուկում եւ սլացավ առաջ:

— Ռիդի, — վերջապես ասաց Մոնթագը:

— Ի՞նչ, — հարցրեց Բիթին:

— Նա ասաց՝ Ռիդի: Ինչ—որ տարօրինակ բան ասաց, երբ ներս մտանք: «Արիացեք, Ռիդի», — ասաց նա: Եվ էլի ինչոր բան: Էլի ինչոր բան...

— «Աստծո ողորմածությամբ այսօր Անգլիայում մենք այնպիսի մոմ կվառենք, որը, վստահ եմ, նրանք երբեք չեն կարող հանգցնել», — ասաց Բիթին:

Ստոնմընը եւ Մոնթագը ապշահար նայեցին նրան:

Բիթին մտախոհ շվեց կզակը:

— Սա ասել է Լաթիմեր անունով մարդը Նիկոլաս Ռիդի անունով մարդուն, երբ նրանց մեղադրելով իրեւ հերետիկոսների՝ ողջակիզում էին խարույկի վրա Օքսֆորդում, 1555 թվականի հոկտեմբերի տասնվեցին:

Մոնթագը եւ Ստոնմընը իրենց հայացքները կրկին հառեցին սալարկուդուն, որն արագորեն առկայձում էր մեքենայի անիվների տակ:

— Ես լեփ—լեցուն եմ քաղվածքներով, ամեն տեսակ մեջքերում—հատվածներով,— ասաց Բիթին:— Ճրկիզապետներից շատերն են այդպիսին: Երբեմն զարմանում եմ ինքս ինձ վրա: Ուշադիր եղեք, Ստոնմըն:

Ստոնմընը սեղմեց արգելակները:

— Գրողը տանի, — ասաց Բիթին:— Մեր շրջադարձն անցել ենք:

— Ո՞վ է:

— Ուրիշ ո՞վ կլինի, ես եմ,— մթության միջից արձագանքեց Մոնթագը՝ ետևից փակելով ննշարանի դուռը:

Կինը վերջապես ասաց.

— Լույսը վառիր:

— Ինձ պետք չէ:

— Այդ դեպքում պառկիր քնելու:

Նա լսեց, թե ինչպես է կինը դժգոհ շուրումուտ գալիս անկողնում: Ճռացին ներքնակի զսպանակները:

— Հարբա՞ծ ես, — հարցրեց Միլդրեդը:

Սիա, ուրեմն, ինչպես եղավ: Ամեն ինչում մեղավոր էր իր ձեռքը: Նա զգաց, որ իր ձեռքերը, սկզբում մեկը, ապա մյուսը քաշեցին հանեցին բաձկոնն ու նետեցին հատակին: Հանած տաքատը կախված էր ձեռքերից, եւ նա անտարբեր շարտեց մթության մեջ, ինչպես անդունդը նետեր:

Նրա ձեռքերը վարակված են, շուտով վարակը կախտահարի դաստակները, ապա կհասնի արմունկներին, կրոնի ուսերը, կայծի նման կտարածվի մի թիակից մյուսը: Նրա ձեռքերը համակված են անհազ ազահությամբ: Եվ այժմ այդ ազահությունը փոխանցվել է նրա աչքերին, նա ուզում է նայել ու նայել, անվերջ նայել, ինչոր բանի, կարեւոր չէ՝ ինչի, միայն թե նայել...

— Ի՞նչ ես անում, — հարցրեց կինը:

Նա օրորվում էր խավարում՝ զիրքը սեղմած քրտնաթոր ափի մեջ:

Մի բոպէ անց կինն ասաց.

— Հը՝, երկա՞ր ես այդպես կանգնելու սենյակի կենտրոնում:

Նրա կրծքից անորոշ հնյուն դուրս թռավ:

— Բա՞ն ասացիր, — հարցրեց կինը:

Կրկին նրա շուրջերից անհասկանալի հնյուններ պոկվեցին: Նա սայթաքելով հասավ իր մահձակալին, զիրքն անփութորեն խցկեց սաղցասառն բարձի տակ եւ ծանրորեն փլվեց անկողնուն: Կինը վախեցած ճշաց: Նրան թվաց, թէ Միլլրերը հեռվում է, սենյակի մյուս ծայրին, եւ որ իր անկողինը սառցէ կղզի է անծիր օվկիանոսի մեջ: Կինն ինչոր բան էր ասում, խոսում էր տարբեր հարցերի մասին, բայց նրա համար դրանք սոսկ բառեր էին՝ անկապ ու անհմաստ: Ճիշտ այդպես բարեկամներից մեկի տանը նա լսել էր, թէ ինչպես է երկու տարեկան երեխան արտաքերում անբովանդակ բառակույտեր:

Բայց Մոնթազը ոչինչ չասաց: Բավական ժամանակ անց, լսելով նրա հոգոցները, Միլլրերը վեր կացավ եւ մոտեցավ նրա անկողնուն: Խոնարհվելով՝ դիպավ նրա այտերին: Մոնթազը վստահ էր, որ երբ Միլլրերը ետ քաշեց ձեռքը՝ ափը խոնավացել էր:

Ուշ գիշերին Մոնթազը նայեց Միլլրեդին: Նա քնած չէր: Օդում զնգում էր հազիվ լսելի մեղեղի՝ կնոջ ականջներում կրկին խեցիներն էին, նա վերատին լսում էր հեռավոր երկրների հեռավոր ձայները: Լայն բացված աչքերը հառած էին առաստաղին, թանձր խավարին, որ պարուրել էր նրան:

Նա հիշեց մի հին անեկդոտ, կինը այնքան երկար է շաղակրատում հեռախոսով, որ հուսահատված ամուսինը հարկադրված է լինում վազել մոտակա հեռախոսախցիկը զանգահարելու նրան եւ պարզելու, թէ ինչ է մատուցվելու ճաշին: Չզնի, արդյոք իր համար եւս խեցետիպ ոյուրակիր հաղորդիչ, որպեսզի գիշերները զրուցի կնոջ հետ, շշնչա նրա ականջին, փսփսա, գոռա, ճշա, բղավի: Բայց ի՞նչ է փսփսալու: Ի՞նչ է բղավելու: Ի՞նչ կարող է ասել նրան:

Եվ հանկարծ կինը թվաց այնքան օտար, ասես ինքը բնավ չի է ճանաչել նրան: Պարզապես սխալմամբ ընկել է անծանոթ տուն, ինչպես անեկդոտի այն մարդը, որը գիշերը հարբած տուն վերադառնալով՝ բացել է ուրիշի դուռը, մտել ուրիշի տուն, պարզել ուրիշի կնոջ անկողնում, իսկ վաղ առավոտյան վեր է կացել ու գնացել աշխատանքի, եւ ոչ նա, ոչ կինը ոչինչ չեն նկատել...

— Միլլի, — շշնչաց նա:

— Ի՞նչ:

— Մի՛ վախեցիր: Ես միայն ուզում էի հարցնել...

— Ասա:

— Ե՞րբ ենք մենք հանդիպել եւ որտե՞ղ:

— Ինչի՞ համար ենք հանդիպել, — հարցրեց նա:

— Դե, չէ՛: Ես հարցնում եմ մեր առաջին հանդիպման մասին:

Նա գիտեր, որ հիմա կինն անբավական կլստժովի խավարի մեջ:

Նա պարզաբանեց իր միտքը:

— Ե՞րբ մենք առաջին անգամ տեսանք իրար: Ե՞րբ էր, որտե՞ղ:

— Դա եղել է..., — կմկմաց նա: — Չգիտեմ:

Նրա մարմնով դող անցավ:

— Մի՞թե չես կարող հիշել:

— Դա այնքա՞ն վաղուց էր:

— Տասը տարի առաջ: Ըստամենը տասը:

— Մի՛ վլրդովմիր: Չէ՞ որ փորձում եմ հիշել:— Հանկարծ նա ծիծաղեց տարօրինակ, պոռթկուն ծիծաղով:— Զվարճալի է: Իսկապես, որքան զվարճալի է: Մոռանալ, թե երբ ես առաջին անգամ հանդիպել ամուսնուդ... Ամուսինն էլ մոռացել է, թե որտեղ է հանդիպել կնոջը...

Մոնթագը պառկած դանդաղ շփում էր կոպերը, ճակատը, ծոծրակը: Ավերով ծածկել էր աչքերը եւ ամուս սեղմում էր, կարծես ձգտելով տեղը բերել հիշողությունը: Չգիտես ինչու, այժմ աշխարհում ամենից կարեւոր բանն էր՝ հիշել, թե որտեղ է ինքն առաջին անգամ հանդիպել Միլդրեդին:

— Այս դա ինչ նշանակություն ունի:— Նա, հավանորեն, վեր կացավ եւ գնաց լողարան: Մոնթագը լսեց ծորակից հոսող ջրի ճողվյունը, ապա կլկլոց, կինը հաբեր էր խմում:

— Այո, թերեւս, չունի, — ասաց նա:

Նա փորձեց հաշվել, քանի հար կու տվեց Միլդրեդը, եւ հանկարծ հիշողության մեջ հառնեցին այն երկուսը, ցինկաներկի պես կապտագունատ դեմքերով, բարակ շրթունքների մեջ սիկարեսներ, եւ էլեկտրոնային աշքով օձը, որը գալարվելով ավելի ու ավելի էր խորանում մթության, հատակում նեխած ջրակույտի մեջ... Նա ցանկացավ ձայն տալ Միլդրեդին, հարցնել՝ «Քանի՞ հար կու լովիր: Էլի քանի՞ սը կու կտաս եւ չես զգա»: Եվ այդպես շարունակ: Եթե ոչ հիմա, ապա քիչ հետո, եթե ոչ այս գիշեր, ուրեմն հաջորդ գիշեր... Իսկ ես անընդհատ անքուն պետք է պառկեմ եւ՝ այս, եւ՝ հաջորդ գիշերը, եւ՝ էլի շատ գիշերներ— այժմ, երբ դա սկսվել է: Նա մանրամասն հիշեց պատահարը, մահակալին փոված կնոջ անշարժ մարմինը, երկու բուժակներին, որոնք ոչ թե հոգատարությամբ հակվել էին նրա վրա, այլ ձեռքերը կրծքներին խաչած՝ անտարբեր կանգնել: Այդ գիշեր կնոջ անկողնու մոտ նա զգաց, որ եթե նա մեռնի, ինքը չի սգա, քանզի դա կլինի օտար մարդու մահ, որի դեմքը անցողակի տեսել է փողոցում կամ թերթային լուսանկարում... Եվ դա այնքան սոսկալի թվաց, որ նա լաց եղավ: Նա արտասվում էր ոչ թե այն մտքից, որ Միլդրեդը կարող է մեռնել, այլ որ նրա մահն այլեւս չի կարող արցունք քամել իրենից: Հիմար, դատարկ մարդ, եւ նրա կողքին՝ հիմար, դատարկ կին, որին իր աչքի առաջ էլ ավելի իմաստագրկեց էլեկտրոնային աշքով այդ քաղցած օձը...

«Որտեղի՞ց է այս դատարկությունը,— հարցրեց ինքն իրեն:— Ինչո՞ւ ինչ որ ունեիր, չքացել է, մնացել է լոկ դատարկությունը: Եվ մեկ էլ այդ ծաղիկը, այդ խատուտիկը»: Նա ամփոփեց արդյունքները: «Ի՞նչ ամոր է: Դուք սիրահարված չեք»: Իսկ ինչո՞ւ սիրահարված չէ:

Ճշմարիտն ասած, եթե լրջորեն խորհի, ապա իր եւ Միլդրեդի միջեւ միշտ էլ պատ է եղել: Ավելի ստույգ՝ ոչ թե մեկ, այլ ամբողջ երեք պատ, որոնք այնքան բանն նատեցին: Այդ պատերի վրա բոլոր քեռիները, մորաքույրերը, զարմիկ—զարմուհիները, բարեկամ—բարեկամուհիները փնթփնթան կապիկների ոհմակ են, որոնք անիմաստ ու անկապ բլրլացնում են, ոյինչ, ոյինչ շասելով, բա բար, բարձր, բարձր գոռալով: Հենց սկզբից նա նրանց կոչեց «ազգականներ»: «Ինչպէ՞ս է քերի Լուին», «Ո՞վ», «Իսկ մորաքույր Մո՞դը»:

Ի՞նչ կերպար էր ամենից հաճախ հառնում նրա երեւակայության մեջ, երբ մտածում էր Միլդրեդի մասին, անտառում մոլորված փոքրիկ աղջիկ (միայն թե, որքան էլ տարօրինակ լինի, այնտեղ ծառեր չկային) կամ, ավելի ճիշտ... փոքրիկ աղջիկ, որ մոլորվել է անապատում, որտեղ մի ժամանակ ծառեր են եղել (ցանուցիր հետքեր պահպանվել են), իսկ ավելի որոշակի՝ Միլդրեդը իր «խոսող» հյուրասենյակի կենտրոնում նստած: «Խոսող հյուրասենյակ»: Որքան դիպուկ է ասված: Երբ էլ ինքը մտել է այնտեղ, պատերը միշտ էլ զրուցելիս են եղել Միլդրեդի հետ:

— Հարկավոր է ինչոր բան անել:

— Այո՛, այո՛, հարկավոր է:

— Էլ ինչո՞ւ ենք պարապ կանգնել:

— Եկեք գործ անենք:

— Ես այնպես զայրացած եմ, որ կարող եմ թքել:

Ինչի՞ մասին են նրանք խոսում: Միլլրեդը չէր կարողանում բացատրել: Ով ո՞ւմ վրա էր զայրացած: Ի՞նչ են ուզում նրանք անել: Միլլրեդը չփախեր:

— Սպասիր եւ ինքդ կտեսնես,— ասում էր նա:

Մոնթագը նստում էր եւ սպասում:

Պատերից թափվում էր հուժկու ամպրոպի որոտը: Երածշտաթյունը ոմբակոծում էր նրան այնպիսի վիթխարի ուժով, ասես թե նրա ջլերը պոկում են ոսկորից, ծնոտը ցնցում, եւ նրա աչքերը պտտվում էին ակնակապիճներում: Խսկական ցնցում: Խսկ երբ այդ ամենը վերջանում էր, նա զզում էր ժայռից ցած նետված այն մարդու նման, որին օդում պտտեցրել էին կենտրոնախույս ուժերից ստացված արագությամբ ու շպրտել ջրվեժի մեջ: Եվ նա թռչում էր սրբնթաց, թռչում էր վիհի մեջ, եւ հատակը չէր երեւում, արագությունն այնպիսին էր, որ չէր դիմացում պատերին անզամ... Գահավիժում էր ներքեւ . . . ներքեւ ... Եվ շուրջը ոչի նչ չկար... Դատա թկ էր:

Որոտը հանդարտվեց: Երածշտությունը լրեց:

— Հը՝, ինչպե՞ս է,— ասաց Միլլրեդը, — ցնցող է, չէ՞:

Այս, խսկապես ցնցող էր: Ինչ—որ բան էր կատարվել, թեպետ պատերի վրայի մարդիկ այդ ընթացքում գրեթե չշարժվեցին, եւ նրանց միջև ոչինչ էլ տեղի չունեցավ: Բայց զգացողությունն այնպիսին էր, որ կարծես քեզ անց են կացրել լվացքի մեքենայի միջով կամ կլանել վիթխարի փոշեծծիչով, որ շնչահեղձ ես լինում, խեղդվում ես երածշտությունից, հնչյունների խառնաղմուկից: Քրտինքի մեջ կորած, ուժասպառ Մոնթագը դուրս թռավ հյուրասենյակից: Միլլրեդը մնաց իր բազկաթոռին նստած, եւ կրկին Մոնթագին էին հասնում «ազգականների» ձայները:

— Այժմ ամեն ինչ լավ կլինի, — ասում էր մորաքույրերից մեկը:

— Օ՛, այդքան համոզված մի՛ եղիր, — պատասխանում էր զարմիկը:

— Խնդրում եմ, մի՛ բարկացիր:

— Ո՞վ է բարկանում:

— Դու:

— Ե՞ս:

— Այո՛: Ուղղակի գժվում ես:

— Ինչո՞ւ ես այդպես կարծում:

— Որովհետեւ...

— Շատ լավ, — բացականչեց Մոնթագը, — բայց ինչի՞ մասին են նրանք վիճում: Ովքե՞ր են այս մարդիկ: Ո՞վ է այս տղամարդը, ով է այս կինը: Ի՞նչ է, նրանք մարդուկի՞ն են: Բաժանվա՞ծ են: Նշանվա՞ծ են: Աստված իմ, անհնար է որեւէ բան հասկանալ:

— Նրանք, — սկսեց Միլլրեդը: — Գիտե՞ս, նրանք... դե, տեսնում ես, վիճել են: Նրանք հաճախ են վիճում: Միայն թե լսեիր... Կարծում եմ՝ ամուսիններ են: Այո՛, այո՛, հենց ամուսիններ են: Ի՞նչ կա որ:

Խսկ եթե հյուրասենյակը չլիներ, եթե չլինեին այս երեք խոսող պատերը, որոնց, Միլլրեդի երազանքի համաձայն, շուտով կավելանա չորրորդը, այդ ժամանակ կլիներ բաց մեքենան, որը Միլլրեդը վարում էր ժամում հարյուր մդոն արագությամբ: Նրանք սլանում էին քաղաքով, եւ Մոնթագը գոռում, ձայն էր տալիս կնոջը, ի պատասխան՝ կինն էլ էր բղավում, եւ երկուսն էլ ոչինչ չէին լսում շարժիչի դղրդյունից բացի:

— Արագությունը հասցրու նվազագույնի, — գոչում էր Մոնթագը:

— Ի՞նչ, — ձշում էր Միլլրեդը:

— Նվազագույն արագությամբ շարժվիր: Իջեցրու մինչեւ հիսունինգ:

— Ի՞նչ,— ձչում էր կինը՝ չլսելով:

— Դանդաղեցրո՞ւ,— գոռում էր նա:

Պակասեցնելու փոխարեն, Միլլրեդը մեծացնում էր ժամում մինչեւ հարյուր հինգ մոն, եւ Մոնթագի շունչը կտրվում էր:

Իսկ երբ իջնում էին մեքենայից, Միլլրեդի ականջներում արդեն դրված էին լինում խեցիները:

Լոռություն է: Միայն քամին է մեղմ սոսափում դրսում:

— Միլլրեդ: — Նա շրջվեց անկողնում: Զեռքը մեկնելով՝ կնոջ ականջներից դուրս քաշեց պստիկ երածշտամիջատները:

— Մի լիրեդ, Մի լիրեդ:

— Այո՞ւ, — հազիվ լսելի հնչեց նրա ձայնը:

Մոնթագին թվաց, թե ինքը նույնպես փոխակերպվել է այն տարօրինակ էակներից մեկին, որոնք ապրում են հեռուստատեսային պատերի ապակե միջնորմների միջև: Նա խոսում էր, բայց ձայնը չէր ձեղորում—անցնում թափանցիկ պատնեշը: Նա կարող էր բացատրվել միայն շարժումներով ու դիմախաղով՝ հուսալով, որ Միլլրեդը կշրջվի եւ կնկատի իրեն: Նրանք նույնիսկ չեն կարող դիմացել միմյանց այդ ապակե անշրպետի միջով:

— Միլլրեդ, հիշո՞ւմ ես, ես քեզ պատմել եմ մի աղջկա մասին:

— Ի՞նչ աղջիկ, — քնկոս հարցրեց նա:

— Մեր հարեւանուին մասին:

— Ի՞նչ հարեւանուիի:

— Դե, նա, որ սովորում էր դպրոցում: Անունը Քլարիս է:

— Ա՛խ, հա՛, — պատասխանեց կինը:

— Արդեն մի քանի օր է՝ նրան ոչ մի տեղ չեմ տեսնում: Ավելի ճիշտ՝ չորս օր: Դու է՞լ չես տեսել:

— Ո՛չ:

— Ես ուզում էի քեզ պատմել նրա մասին: Նա շատ տարօրինակն է:

— Հա՛, իմացա ում մասին ես խոսում:

— Այդպես էլ կարծում էի, որ ճանաչում ես:

— Նա..., — մթության մեջ հնչեց Միլլրեդի ձայնը:

— Նա՝ ի՞նչ, — հարցրեց Մոնթագը:

— Ես ուզում էի քեզ ասել, բայց մոռացել էի: Մոռացել էի...

— Դե հիմա ասա: Ի՞նչ էիր ուզում ասել:

— Նա կարծեմ այլեւս չկա:

— Ինչպե՞ս թե չկա:

— Ընտանիքը մեկնել է ինչոր տեղ: Բայց նա բոլորովին չկա: Կարծեմ մեռել է:

— Դու, հավանորեն, ուրիշի մասին ես խոսում:

— Ոչ: Նոյն աղջիկն է: Մըրլելըն: Նրան կոչում էին Մըրլելն: Ընկել է ավտոմեքենայի տակ: Չորս օր առաջ: Հաստատ չգիտեմ, բայց կարծեմ մեռել է: Համենայն դեպս, ընտանիքը մեկնել է այստեղից: Իսկ նա կարծեմ մեռել է:

— Դա համոզվա՞ծ ես...

- Ո՛չ, համոզված չեմ: Ասենք, այո՛, լիովին համոզված եմ:
- Իսկ ինչո՞ւ շուտ չեր ասում:
- Մոռացել էի:
- Չորս օր առաջ:
- Բոլորովին մոռացել էի:
- Չորս օր,— մի անգամ եւս ցածրաձայն կրկնեց նա:
- Նրանք անշարժ պառկած էին մթության մեջ:
- Բարի զիշեր,— ասաց կինը:

Նա թույլ խշող լսեց. Միլդրեդը ինչոր բան էր փնտրում բարձի վրա: Ռայինկոճակը կենդանի միջատի պես շարժվեց նրա ձեռքի տակ եւ ահա կրկին բզզում է Միլդրեդի ականջներում:

Նա ականջ դրեց՝ կինը կամացուկ դնդնում էր:

Դրսում ստվեր սահեց: Աշնանային քամին աղմկեց ու լրեց: Բայց զիշերային լրության մեջ Մոնթագի լսողությունը որսաց էի ինչոր տարօրինակ հնչյուն, կարծես մեկը արտաշնչեց պատուհանին: Կանաչավուն, ֆոսֆորափայլ ծխի շիթ կամ քամու պոկած աշնանային մեծ տերեւ հիշեցնող ինչոր բան կարմես քշվեց—տարվեց մարգագետնի վրայով ու անհետացավ:

«Մեխանիկական շուն է,— մտածեց Մոնթագը— Այսօր նա ազատության մեջ է: Թափառում է տան մոտերքը: Եթե բացեմ պատուհանը...»:

Բայց նա պատուհանը չբացեց:

Առավոտյան նա դողերոցք ունեցավ, ապա՝ տենդ:

- Հիվա՞նդ ես,— հարցրեց Միլդրեդը— Չի՝ կարող պատահել:
- Այո՛, հիվանդ եմ:— Պատասխանեց ու սաստիկ շերմից փակեց աչքերը:
- Բայց երեկ երեկոյան միանգամայն առողջ էիր:
- Ո՛չ, երեկ արդեն հիվանդ էի:— Նա լսում էր՝ ինչպես են հյուրասենյակում գոռգոռում «ազգականները»:

Միլդրեդը կանգնել էր նրա անկողնու մոտ եւ հետաքրքրությամբ զննում էր ամուսնուն: Աչքը չբացելով, նա տեսնում էր կնոջը՝ ինչպես որ կա՝ քիմիական ներկերից խանձված, ծղոտի պետ փշրվող մազերով, փայլատ աչքերով, որոնց վրա ասես աներեւույթ հատեր կային, կարմիր ներկած քմահած շրթունքներով, տեսնում էր մշտական բուժասնունդից նիհարած, ծով պահող ճգնավորի սմբած նրա մարմինն ու խոզաձարպի պես սպիտակ մաշկը: Որքան հիշում է, նա միշտ այդպիսին է եղել:

- Բնձ շուր տուր եւ ասպիրին:
- Վեր կենալուդ ժամանակն է,— ասաց նա:— Արդեն կեսօր է: Դու սովորականից հինգ ժամ ավելի ես քնել:

— Խնդրում եմ՝ անջատիր հյուրասենյակը:

— Բայց այժմ այնտեղ «ազգականներն» են:

— Դու կարո՞ղ ես հարգել հիվանդ մարդու խնդրանքը:

— Լավ, ձայնը կիշեցնեմ:

Նա սենյակից դուրս գնաց, բայց անմիջապես էլ վերադարձավ՝ ոչինչ չանելով:

— Հիմա լա՞վ է:

— Շնորհակալություն:

- Իմ սիրած ծրագիրն է,— ասաց նա:
- Իսկ ո՞ւր է ասպիրինը:
- Առաջ դու երբեք չէիր հիվանդանում:— Նա կրկին դուրս ելավ:
- Այո՛, իսկ հիմա հիվանդ եմ: Այսօր գործի չեմ գնալու: Զանգահարիր Բիթիին:
- Գիշերը դու շատ տարօրինակ էիր,— քթի տակ դնդնալով նա մոտեցավ Մոնթազի անկողնուն:
- Բայց ո՞ւր է ասպիրինը,— կրկնեց նա՝ նայելով իրեն պարզած ջրով լի բաժակին:
- Ա՛խ, հա՛,— կինը կրկին գնաց լողարան:— Երեկ քա՞ն էր պատահել:
- Հրդե՛հ: Ուրիշ ոչինչ:
- Իսկ ես շատ լավ անցկացրի երեկոն,— նրա ձայնը լսվում էր լողարանից:
- Ի՞նչ էիր անում:
- Հաղորդում էի նայում:
- Ի՞նչ էին հաղորդում:
- Ծրագիր:
- Ինչպիսի՞:
- Շատ լավն էր:
- Ո՞վ էր խաղում:
- Պատկերացրու՝ ողջ խումբն էր:
- Ողջ խումբը, ողջ խումբը, ողջ խումբը...,— նա մատներով սեղմեց մրմուցող աչքերը: Հանկարծ քիթը նավթի հոտ առավ, եւ նա փսխեց: Շարունակ դնդնալով՝ Միլդրեդը սենյակ մտավ:
- Այդ ի՞նչ ես անում,— զարմացած բացականչեց նա: Մոնթազը շփոթահար նայեց հատակին:
- Երեկ մենք մի ծեր կնոց վառեցինք իր գոքերի հետ...
- Դեռ լավ է, որ գորզը կարելի է լվանալ:
- Նա շոր քերեց եւ սկսեց հատակը սրբել:
- Երեկոյան Հելենի մոտ էի:
- Մի՞թե չէիր կարող ներկայացրումը տանը նայել:
- Իհարկե, կարող էի: Բայց երբեմն հաճելի է հյուր գնալ: Նա մտավ հյուրասենյակ: Մոնթազը լսում էր, թե ինչպես է կինը երգում:
- Միլդրեդ,— կանչեց նա:
- Նա վերադարձավ՝ քթի տակ երգելով եւ մատներով տակտի հետ թեթևակի տկտկացնելով:
- Չե՞ս ուզում իմանալ, թե անցած գիշեր ի՞նչ է պատահել,— հարցրեց նա:
- Իսկ ի՞նչ է պատահել:
- Մենք այրեցինք շուրջ հազար գիրք: Մենք այրեցինք մի կնոց:
- Հետո՞ ինչ:
- Հյուրասենյակը թնդում էր ճիշերից:
- Մենք այրեցինք Դանտեին, Սվիֆտին, Մարկ Ավրելիուսին...
- Եվրոպացի՞ է:

— Կարծեմ՝ այս:

— Ռադիկա՞լ է:

— Նրա գրքերը չեմ կարդացել:

— Պարզ է, ուրեմն ռադիկալ է:— Միլորեղը դժկամորեն վերցրեց հեռախոսափողը:— Ուզում ես զանգահարեմ հրկիզապետ Բիթիի՞ն: Իսկ ինչո՞ւ, ինքդ չես զանգում:

— Ասացի՝ զանգահարիր:

— Մի՛ գոռա ինձ վրա:

— Չեմ գոռում:— Նա կիսանստեց անկողնու վրա, կարմրատակած, կատաղությունից լոռալով:

Հյուրասենյակը դորդում էր տաք օդի մեջ:

— Հո՞ւ չե՞մ կարող զանգահարել ու ասել, որ ես հիվանդ եմ:

— Ինչո՞ւ:

«Որովհետեւ վախենում եմ,— մտածեց նա:— Երեխայի պես հիվանդ եմ ձեւանում եւ վախենում եմ զանգահարել, քանզի զիտեմ, թե ինչով կվերջանա հեռախոսային այդ կարճ խոսակցությունը: «Այո, հրկիզապետ, այժմ արդեն լավ եմ զգում: Երեկոյան ժամը տասին կլինեմ աշխատանքի»:

— Դու բոլորովին էլ հիվանդ չես,— ասաց Միլորեղը:

Մոնթագը հենվեց անկողնուն: Ձեռքը խորեց բարձի տակ:

Գիրքն այնտեղ էր:

— Միլորեղ, ի՞նչ կասես, եթե միառժամանակ աշխատանքը թողնեմ:

— Ինչպէ՞ս: Դու ուզում ես հրաժարվել ամեն ինչի՞ց: Այսքան տարվա աշխատանքից հետո՞ւ: Միայն այն պատճառով, որ ինչոր կին իր գրքերի հետ...

— Եթե դու նրան տեսնեիր, Մի՛ լի...

— Ես նրա հետ գործ չունեմ: Թող գրքեր չպահեր: Ինքն է մեղավոր: Հարկավոր էր նախապես մտածել: Ասում եմ նրան: Նա քեզ լրիվ շեղել է, եւ չենք էլ հասցնի աշքներս թարթել, եթք կիայտնվենք փողոցում՝ ոչ տանիք կունենանք զիսավերեւում, ոչ աշխատանք, ոչինչ:

— Դու այնտեղ չես եղել, դու չես տեսել,— ասաց Մոնթագը:— Եթե այդ կինը հրաժարվեց հեռանալ այրվող տնից, ուրեմն գրքերում ինչոր բան կա, որը մենք նույնիսկ չենք պատկերացնում: Չի կարող չինել: Մարդը առանց պատճառի մահվան չի գնա:

— Պարզապես մտագար է եղել:

— Ոչ, առողջ էր: Ինչպես ես եւ դու: Գուցէ՝ մեզնից էլ առողջ: Իսկ մենք նրան այրեցինք:

— Այդ ամենը կանցնի, կմոռացվի:

— Ո՛չ, չի անցնի, չի մոռացվի: Դու երբեւէ տեսե՞լ ես հրդեհից այրված տուն: Մի քանի օր շարունակ միտում է: Իսկ այս հրդեհը ես չեմ կարող հանգնել մինչեւ իմ կյանքի վերջը: Աստված իմ, ինչպես էի շանում դուրս մղել նրան իմ հիշողությունից: Ամբողջ գիշերը տանջվում էի: Քիչ մնաց խելքս թոցնեմ:

— Այդ մասին պետք է նախապես մտածեիր, մինչեւ հրկիզող դառնալ:

— Մտածե՞լ,— բացականչեց նա:— Մի՞ թե ես ընտրելու հնարավորություն ունեի: Իմ պապն ու հայրը հրկիզող են եղել: Ես նույնիսկ երազում ինձ հրկիզող էի պատկերացնում:

Հյուրասենյակից լսվում էր պարային երաժշտություն:

— Այսօր ցերեկային հերթափոխի ես,— իիշեցրեց Միլդրեդը:— Դու պարտավոր էիր գնալ դեռ երկու ժամ առաջ: Ես հենց նոր զիվի ընկա:

— Հարցը միայն այդ կնոջ մահը չէ,— շարունակեց Մոնթագը:— Անցած զիշեր ես մտածում եի, թե որքան նավթ եմ ծախսել այս տասը տարիների ընթացքում: Մեկ կ մտածում էի զքերի մասին: Եվ առաջին անգամ հասկացա, որ յուրաքանչյուր գրքի ետևում մարդ է կանգնած: Նա մտածել է, մտքեր է հղացել, անհաշիվ ժամանակ է վատնել, որ դրանք հանձնի թղթին: Իսկ նախկինում երբեք մտքովս էլ չէր անցնում:

Նա վեր ցատկեց անկողնուց:

— Գուցե ինչոր մեկն իր ողջ կյանքը վատնել է, որպեսզի գրի առնի իր մտածումների, իր տեսածի գոնե մի մասը: Իսկ հետո զալիս եմ ես, եւ փո՞ւ, երկու բոպեում ամեն ինչ մոխրի է վերածվում:

— Հանգիստ թող ինձ,— ասաց Միլդրեդը:— Ես ի՞նչ մերք ունեմ:

— Շատ լավ, քեզ հանգիստ կրողնեմ: Բայց ինչպէ՞ս հանգիստ թողնեմ ինձ: Ո՞չ, չի կարելի մեզ հանգիստ թողնել: Մենք կարիք ունենք անհանգստանալու: Որքա՞ն ժամանակ է անցել այն օրից, երբ վերջին անգամ իսկապես հուզվել ես ինչոր նշանակալի, կարեւոր բանից:

Եվ հանկարծ Մոնթագը լրեց: Նա մտաբերեց անցած շաբաթվա պատահարը, դեպի վեր, մթությանը հառած երկու լուսնաքար, էլեկտրոնային աշքով փողորակ—օձը եւ երկու անդեմ մարդ ատամների արանքում սեղմած սիզարետներ: Այո, այն Միլդրեդին ինչոր բան հուզել էր, բայց նա ուրիշ Միլդրեդ էր, այնպես խոր պահ մտած այս մեկի մեջ, որ այդ երկուսը ոչ մի ընդհանրություն չունեն: Նրանք երբեք չեն հանդիպել, չեն ճանաչում իրար:

Նա դեմքը շրջեց:

Հանկարծ Միլդրեդն ասաց.

— Դու նպատակիդ հասար: Տե՞ս, թե ով է մոտենամ տանը:

— Ինձ համար միեւնույն է:

— «Փյունիկ» մակնիշի մեքենա, մեջը սեւ բաճկոնավոր, թեւքին՝ նարնջագույն օձ: Այստեղ է զալիս:

— Հրկիզապետ Բիթի՞ն է:

— Այո՛, հրկիզապետ Բիթին:

Մոնթագը տեղից չշարժվեց: Նա կանգնել էր՝ հայացքը հանդիպակաց սպիտակ սառը պատին:

— Ներս թող: Ասա, որ հիվանդ եմ:

— Ինք ասա:— Միլդրեդը իրար անցած չափչփում էր սենյակը, երբ հանկարծ, աչքերը չուց ու քարացավ տեղում: Մուտքի դրան խոսափողը ցածրաձայն տվեց իր անունը. «Միսիս Մոնթագ, միսիս Մոնթագ, ձեզ են հարցնում, ձեզ են հարցնում: Միսիս Մոնթագ, միսիս Մոնթագ, ձեզ են հարցնում»: Խոսափողը լրեց:

Մոնթագը ստուգեց՝ արդյոք զիրքը լա՞վ է թաքցված բարձի տակ, անշտապ անկողին մտավ ու վերմակը քաշեց կրծքին:

Սթափվելով՝ Միլդրեդը շարժվեց դեպի դուռը, հրկիզապետ Բիթին, ձեռքերը գրպանները խորած, դանդաղ քայլերով մտավ ներս:

— Անջատեք «ազգականներին»,— ասաց նա՝ չնայելով տանտերերին:

Միլդրեդն իսկույն նետվեց դուրս. հյուրասենյակում լրեց աղմուկը:

Ընտրելով հարմարավետ աթոռը, Բիթին նստեց: Նրա կարմիր դեմքը պահում էր ամենախաղաղ արտահայտությունը: Նա անշտապ լիքը լցրեց պղնձակուր ծխամորձը, վառեց եւ բաց թողեց ծխի մի մեծ քուլա:

— Որոշեցի տեսության գալ հիվանդին:

— Ինչպէ՞ս կոահեցիք, որ հիվանդ եմ:

Բիթին ժպտաց սովորականի նման՝ բացելով վարդագույն լնդերը եւ մանրիկ, շաքարի պես սպիտակ ատամները:

— Ես զգում եի, որ այդպես է լինելու: Գիտեի, որ մի զիշերով արձակուրդ կխնդրեք:

Մոնթագը նստեց անկողնում:

— Ի՞նչ կա որ,— ասաց Բիթին,— հանգստացեք:

Նա ձեռքին պտտեցնում էր անբաժան վատիչը, որի կափարիչին երեւում էր «Երաշխավորվում է մեկ միլիոն բռնկում» մակագրությունը: Բիթին ցրված վառում հանգցնում էր քիմիական լուցկին, վառում էր, անփոյթ արտասանում մի քանի խոսք, նայում պատլիկ բռցին, նորից հանգցնում, կրկին վառում, հանգցնում ու նայում, թե ինչպես է օդի մեջ հալվում ծխի բարակ րուլան:

— Ե՞րբ եք մտադիր ապաքինվել,— հարցրեց նա:

— Վաղը: Գուցե վաղը չէ մյուս օրը: Հաջորդ շաբաթվա սկզբում:

Բիթին մերթընդմերթ փստացնում էր ծխամորձը:

— Յուրաքանչյուր հրկիզող վաղ թե ուշ բախվում է դրան: Կողմնորոշվելու համար նրանք օգնության կարիք ունեն: Անհրաժեշտ է, որ իմանան իրենց մասնագիտության պատմությունը: Առաջներում նորակոչիկներին բացատրում էին, իսկ հիմա՝ ոչ: Եվ շատ ափսոս, փու և, միայն հրկիզապեններն են տակալին հիշում հրկիզային գործի պատմությունը:— Նորից փու և արեց:— Հիմա ձեզ կլուսավորեմ:

Միլդրեդը անհանգիստ շարժվեց աթոռին:

Բիթին ավելի հարմար տեղավորվեց, մի ամբողջ րոպե նա նստած էր լուր ու մտախոհ:

— Ինչպէ՞ս սկսվեց այդ ամենը,— կհարցնեք դուք,— նկատի ունեմ մեր աշխատանքը, որտե՞ղ, ե՞րբ եւ ինչո՞ւ: Իմ կարձիքով՝ սկսվեց մոտավորապես, այսպես կոչված, քաղաքացիական պատերազմի շրջանում, թեպետ մեր կանոնագիրքը հավաստում է, որ ավելի վաղ է հիմնադրվել: Սակայն իսկական ծաղկումը սկսվեց այն ժամանակ, երբ լուսանկարչությունը լայնորեն տարածվեց: Իսկ հետագայում էլ՝ քսաներորդ դարասկզբին, կինոն, ռադիոն, հեռուստատեսությունը: Զարկ տրվեց զանգվածային արտադրությանը:

Մոնթագը անշարժ նստած էր անկողնում:

— Եվ քանի որ դարձավ զանգվածային, ուրեմն՝ հասարակացավ,— շարունակեց Բիթին:— Ինչ—որ ժամանակ զիրք կարդում էին միայն քչերը, այստեղ, այնտեղ, տարբեր վայրերում: Այդ պատճառով էլ գրքերը կարող էին բազմազան լինել: Աշխարհն ընդարձակ էր, բայց երբ նեղվածք սկսվեց աչքերի, արմունկների, բերանների առատությունից, երբ բնակչությունը կրկնապատկվեց, եռապատկվեց, քառապատկվեց՝ կինոնկարների, ռադիոհաղորդումների, ամսագրերի, գրքերի մակարդակն իջավ, համահարթվեց: Ծամոնի պես մի քան դարձավ: Դուք ինձ հասկանում եք, Մոնթագ:

— Թվում է՝ այս,— պատասխանեց Մոնթագը:

Բիթին ուշադիր նայում էր օդի մեջ հալվող ծխի գալարներին:

— Փորձենք պատկերացնել տասնիններորդ հարյուրամյակի մարդուն՝ իր ձիերով, շներով, կառքերով, կյանքի դանդաղ ընթացքով: Հաջորդում է քսաներորդ դարը, արագընթաց ժամանակ: Գրքերը դառնում են փոքրածավալ: Համառոտ հրատարակություններ: Վերապատմություն: Ծաղկաքաղ: Մի՛ երկարաբանեք: Շուտ դեպի վերջաբան:

— Շուտ դեպի վերջաբան,— գլխով արեց Միլդրեդը:

— Դասականների ստեղծագործությունները կրճատվում են մինչեւ տասնհինգ րոպեանց ռադիոհաղորդում: Հետո ավելի շատ են սեղմվում՝ տեքստի մի այունակ, որը կարելի է աչքի անցկացնել երկու րոպեում, ապա էլ ավելի՝ տասը—քսան տող հանրագիտարանային բառարանում: Իհարկե, ես չափազանցնում եմ: Բառարանները գոյություն ունեին տեղեկությունների համար: Քիչ մարդիկ չկային, որոնց ծանոթությունը «Համլետին» (դուք Մոնթագ, իհարկե, քաջ գիտեք այդ վերնագիրը, իսկ ձեզ համար, միսիս Մոնթագ, դա հավանորեն, սուլ աղոտ կերպով ծանոթ անուն է), ահա, ուրեմն, քիչ մարդիկ չկային, որոնց ծանոթությունը «Համլետին» սահմանափակվում էր ժողովածուում մի էշանց համառոտ վերապատմությամբ, որը սնապարծորեն ազդարարում էր. «Վերջապես դուք կարող եք կարդալ բոլոր դասականներին: Ետ մի՛ մնացեք ձեր հարեւաններից»: Հասկան ու եք, մանկասենյակից ուղիղ քոլեց, իսկ հետո՝ ետ դեպի մանկասենյակ: Ահա ձեզ մտավոր կաղապարը, որ իշխում էր վերջին հինգ կամ ավելի հարյուրամյակներում:

Միլդրեդ կանգնեց եւ սկսեց քայլել սենյակում՝ իրերն աննպատակ վերադասավորելով: Նրա վրա ուշադրություն չդարձնելով՝ Բիթին շարունակեց:

— Իսկ այժմ արագ պտտեք ժապավենը, Մոնթագ: Ավելի արագ: Քլիք: Փիք: Ֆլիք: Այստեղ, այնտեղ, եռանդով, արագ, այսպես, այնպես, վերեւ, ներքեւ: Ո՞վ, ի՞նչ, որտե՞ղ, ինչպէ՞ս, ինչո՞ւ: Այս, օ հ: Դրը իսկ, թրը իսկ, շրը իսկ, շրը միք: Զը՞նգ, զը՞նգ, դրը նգ: Կրճատե՞ք, սեղմե՞ք: Վերապատմության վերապատմում: Վերապատմության վերապատմումների ծաղկաքաղ: Քաղաքականությո՞ւն: Մի պյունակ, երկու դարձվածք, մի վերնագիր: Եվ մի բոպէ հետո ամեն ինչ արդեն ջնջվում է իիշողությունից: Պտտեք մարդկային բանականությունը կատաղի հողմամրիկի մեջ, արա զ, արա զ՝ հրատարակիչների, գործամոլների, հաղորդավարների ձեռքերով, այնպես, որ կենտրոնախույս ուժը դեն նետի ավելորդ, անպետք, անօգուտ բոլոր մտքերը...

Միլդրեդը մոտեցավ եւ սկսեց կարգի բերել անկողինը: Մոնթագը վախից սրսփաց: Սիրտը նվազեց, երբ կնոջ ձեռքերը կպան բարձին: Ահա նա քաշում է իր ուսից, փորձելով մի փոքր բարձրացնել, որ ինչպես հարկն է թափ տալով բարձը, նորից մեջքի ետեւը դնի: Հիմա գուցե կզորա ու զարմանքից կչոփի աչքերը կամ պարզապես, ձեռքը խոթելով բարձի տակ, կհարցնի՝ «Սա ի՞նչ է» եւ հուզից միամտությամբ ցույց կտա թաքցրած գիրքը:

— Կարողներում ուսուցման ժամկետը կրճատվում է, կարգապահությունն ընկնում է, փիլիսոփայությունը, պատմությունը, լեզուները դուրս են մղվում: Անզերենն ու ուղղագրությունը աստիճանաբար անուշադրության են մատնվում, եւ վերջնականապես դադարեցվում է դրանց դասավանդումը: Կյանքը կարծ է: Ի՞նչ է հարկավոր մարդուն: Ամենից առաջ՝ աշխատանք, իսկ աշխատանքից հետո՝ զվարձություն, որ ամեն քայլափոխի սրտիդ ուզածի չափ կա, միայն վայելիր: Ուրեմն էլ ինչի՞ պետք ինչոր բան սովորել, բացի կոճակը սեղմելու, անշատիչի բռնակը քաշելու, պնդողակը ամրացնելու, հեղույսը տեղը զցելու կարողությունից:

— Թող թարձը կարգի բերեմ,— ասաց Միլդրեդը:

— Հարկավոր չէ,— ցածր ասաց Մոնթագը:

— Կայծակ—ճարմանդը փոխարինեց կոճակին, եւ ահա արդեն պակասում է ավելորդ մի կես րոպեն, որպեսզի ինչոր բանի մասին մտածես, երբ լուսաբացի փիլիսոփայական եւ այդ պատճառով էլ թախծու ժամին հագնվում ես:

— Դե, թո՞ղ,— կրկնեց Միլդրեդը:

— Ճեռացի՞ր,— ասաց Մոնթագը:

— Կյանքը դառնում է համատարած կարուսել, Մոնթագ: Գոռում—գոշուն—դղրդյուն: Շրը՝ մի, դրը՝ իսկ, շրը՝ իսկ:

— Շրիսկ...— բացականչեց Միլդրեդը, քաշքելով բարձը:

— Դե՛, վերջապես ինձ հանգիստ թող,— հուսահատված գոռաց Մոնթագը:

Բիթին զարմանքից չոեց աչքերը:

Միլդրեդի ձեռքը քարացել էր բարձի տակ: Նրա մատները շոշափում էին գրքի կազմը, դեմքի սովորական արտահայտությունն սկսեց փոխվել, նախ հետաքրքրասիրություն հայտնվեց, ապա շփոթմունք... Շրթունքները բացվեցին... Հիմա կհարցնի...

— Վե՛րջ դրամային, թող թատրոնում մնա սով կլոունադան, իսկ սենյակները կահավորեք ապակե պատերով, եւ թող դրանցից դուրս հորուն գունագեղ հրավառություններ, թող միախառնվեն գույները, ինչպես գույնօգույն թղթերի բույլեր կամ ինչպես արյունը, կամ խերեսը, կամ սուտեռնը: Դուք, իհարկե, սիրում եք բեյսբոլ, Մոնթագ:

— Բեյսբոլը հիանալի խաղ է:

Այժմ Բիթին գրեթե անպարտելի էր, նրա ձայնը հնչում էր ինչոր հեռու տեղից, ծխի թանձը վարագույրի ետևից:

— Այս ի՞նչ է,— համարյա հիացմունքով բացականչեց Միլդրեդը: Մոնթագը ծանրորեն հենվեց նրա ձեռքին:— Այս ի՞նչ է:

— Նստի՛ք,— կոպտորեն բղավեց Մոնթագը: Միլդրեդը ետ ցատկեց: Նրա ձեռքերը դատարկ էին:— Ինչ է, չե՞ս տեսնում, որ զրուցում ենք:

Բիթին շարունակեց, կարծես ոչինչ չէր պատահել:

— Գնդախաղ սիրո՞ւմ եք:

— Այո:

— Իսկ գո՞լֆ:

— Գոլֆը սքանչելի խաղ է:

— Բասկետբո՞լ:

— Հիասքա՞նչ է:

— Բիլիա՞րդ, ֆուտբո՞լ:

— Լավ խաղեր են: Բոլորն ել լավ են:

— Հնարավորին չափ շատ սպորտ, խաղեր, զվարճալիքներ. թող միշտ մարդը լինի ամբոխի մեջ, այդ ժամանակ նա կարիք չի զգա մտածելու: Կազմակերպեցեք, ուրեմն, կազմակերպեցեք նորանոր մարզաձեւեր, աստվածացրեք սպորտը: Ավելի շատ պատկերազարդ գրքեր: Ավելի շատ կինոնկարներ: Իսկ մտավոր սնունդ ավելի ու ավելի քիչ: Արդյունքում՝ ինչոր անհանգստություն: Ճանապարհները հեղեղված են մարդկանցով, որոնք ինչոր տեղ են ձգուում, միեւնույն է, թե ուր: Բենզինի աղետից խուճապահար փախչողներ: Քաղաքները վեր են ածվել տուրիստական ճամփարների, մարդիկ՝ քոչվոր հորդաների, որոնք տարերայնորեն խոնվում են մերթ այստեղ, մերթ այնտեղ, ինչպես ծովը մակրնթացության եւ տեղատվության ժամանակ, եւ ահա այսօր նա գիշերում է այն սենյակում, որտեղ դրանից առաջ զիշերել եք դուք, իսկ նախօրեին՝ ես:

Դուռը շրիկացնելով Միլդրեդը դուրս եկավ: Հյուրասենյակում «մորաքույրերը» հոհոում էին «մորեղբայրների» վրա:

— Այժմ քննարկենք մեր քաղաքակրթության ներսում գտնվող տարբեր մանր խմբավորումների հարցը: Որքան շատ է բնակչությունը, այնքան շատ են այդպիսի խմբավորումները: Զգուշացեք վիրավորել նրանցից որեւէ մեկին՝ շների կամ կատուների սիրահարներին, թժիշկներին, փաստաբաններին, առեւտրականներին, պէտերին, մորմոններին, քապտիսաներին, ունիթորներին, չինացի, շվեդ, իտալացի, գերմանացի վտարանդիների հետնորդներին, տեխասցիներին, բրուկլինցիներին, իոլանդացիներին, Օրեգոն կամ Մեխիկո նահանգների բնակիչներին: Գրքերի, պիեսների, հեռուստահաղորդումների հերոսները չպետք է հիշեցնեն իրական նկարիչների, քարտեզագիրների, մեխանիկների: Հիշեցեք, Մոնթագ, որքան ընդարձակ է շուկան, այնքան ավելի պէտք է խուսափել բախումներից, բոլոր այդ խմբավորումների ու խմբերի հետ հարկավոր է հաշվի նստել, աստված մի արասցե, որ որեւէ կերպ դիացէք նրանց շահերին: Չարամիտ գրողներ, փակեցեք ձեր գրամեքնաները: Նրանք

այդպես էլ արեցին: Հանդեսները վերածվեցին քաղցր—մաղցր շողոքորթության: Գրքերը՝ քաղցրացված կեղտաշրերի: Այդպես էին պնդում քննադատները այդ անհծյալ պՃնամոլները: Զարմանալի չէ, ասում էին նրանք, որ ոչ ոք գիրք չի գնում: Բայց ընթերցողը հիանալի գիտեր ինչ է հարկավոր իրեն եւ, պտտվելով զվարձությունների հողմի մեջ, նախընտրեց կոմիքսները: Իհարկե, նաեւ սերս հրատարակությունները: Այսպիսի բաներ, Մոնթագ: Եվ այս ամենը տեղի ունեցավ առանց կառավարության միջամտության: Գրավոր կարգադրություններով չակսվեց, ոչ էլ հրամաններով ու գրաքնչական սահմանափակումներով: Ամենեւին: Տեխնիկան, զանգվածային սպառումը եւ նույն այդ խմբերի գործադրած ձնշումն էր, որ, փա ոք տիրոջը, հանգեցրեց ներկա վիճակին: Այժմ նրանց շնորհիվ դուք կարող եք միշտ երջանիկ լինել, ձեր քեֆին կարդացեք կոմիքսները, սիրային տարբեր խոստովանանքներ եւ առեւտրա—ուկամային հրատարակություններ:

— Բայց այդտեղ ի՞նչ գործ ունեն հրկիզողները,— հարցրեց Մոնթագը:

— Օ՛հ,— Բիթին հակվեց առաջ՝ թերեւ ծխամշուշով պարուրված:— Դե, դա շատ հեշտ է բացատրել: Երբ դպրոցներն սկսեցին հետազոտողների, քննադատների, գիտնականների եւ արվեստի մարդկանց փոխարեն պատրաստել ավելի ու ավելի շատ վազորդներ, ցատկորդներ, ձիարշավորդներ, փինաչիներ, գոփողներ, թալանչիներ, օդաչուներ եւ լողորդներ, «ինտելեկտուալ» բառը արդարացիորեն դարձավ հայեցանք: Մարդ միշտ սարսափում է արտաստվորից: Հապա հիշեցեք ձեր դասարանում հավանաբար որեւէ բացառիկ ընդունակությունների տեր տղա կար: Նա բոլորից լավ էր արտասանում եւ բոլորից շատ էր պատասխանում դասերին, մինչդեռ մյուսները նստում էին քարե արձանիկ պես եւ սրտի խորքում ատում նրան: Դասերից հետո դուք ո՞ւմ եք ծեծել ու չարչարել, եթե ոչ այդ «բացառիկ» տղային: Մենք բոլորս պետք է լինենք միանման: Ոչ թե ազատ ու իրավահավասար ծննդյան օրվանից, ինչպես ասված է սահմանադրության մեջ, այլ պարզապես բոլորս պետք է դառնանք միանման: Թող մարդիկ կիսած խնձորի պես նմանվեն միմյանց: Այդ ժամանակ բոլորը երջանիկ կլինեին, քանզի հսկաներ չեին լինի, իսկ նրանց կողքին մյուսներն իրենց ոչնչությունը չեին զա: Այսպես: Իսկ գիրքը լիցրավորված հրացան է՝ հարեւանի տանը: Հարկավոր է այրել, լիցրաթափել հրազենը, սանձահարել մարդկային բանականությունը: Ի՞նչ իմանաս՝ վաղն ո՞վ կդառնա շատ կարդացած մարդու հերթական թիրախը: Գուցե է ս: Բայց ես այդ հասարակությանը տանել չեմ կարող: Եվ ահա, երբ ողջ աշխարհում տներն սկսեցին կառուցել չիրկիզվող նյութերից, ու այլեւս անհրաժեշտություն չկար այն աշխատանքին, ինչ նախկինում կատարում էին հրշեցները (նրանք հանգնում էին հրդեհները, երեկ դուք իրավացի էիք, Մոնթագ), այդ ժամանակ հրշեցների վրա որվեցին նոր պարտականություններ՝ դարձրին մեր անորորի՝ պահապաններ: Նրանց մեջ, ինչպես կիզակետում, կենտրոնացել է ուրիշներից ցածր երեւալու՝ միանգամայն հասկանալի եւ օրինական մեր սարսափը: Նրանք դարձան մեր պաշտոնական գրաքնիչները, դատավորներն ու դատավճիռն ի կատար ածողները: Նրանք, այսինքն դու եւ ես, Մոնթագ:

Հյուրասենյակի դուռը բացվեց, եւ շեմքին հայտնվեց Միլդրեդը: Նա նախ Բիթին նայեց, ապա՝ Մոնթագին: Նրա ետեւում, հյուրասենյակի պատերին, թմբուկների, տամտամների եւ ծնծղաների խուլ հարվածների նվազակցությամբ, թշշում եւ ճայթում էին կանաչ, դեղին ու նարնջագույն հրավառություններ: Միլդրեդի ջուրբերը շարժվում էին, նա ինչոր բան էր ասում, բայց աղմուկը խլացնում էր նրա ձայնը:

Բիթին ծխամորձը թափ տվեց վարդագույն ափի մեջ եւ սկսեց զննել մոխիրը, ասես դրանում ինչոր գաղտնի իմաստ կար, որին պետք է խորամուխ լիներ:

— Դուք պետք է հասկանաք, թե ինչ հսկայական է մեր քաղաքակրթությանը: Այնքան մեծ է, որ չենք կարող դրա կազմի մեջ մտնող խմբերի շրջանում թույլ տալ հուզումներ ու դժգոհություն: Հարցրեք ինքներդ ձեզ՝ ամենից շատ ինչ՝ ենք ծարավի: Երջանկության, այդպես չէ: Ողջ կյանքում հենց միայն այդ չե՞ք լսել: Մենք ուզում ենք երջանիկ լինել, ասում են մարդիկ: Մի թե նրանք երջանիկ չեն: Մի թե նրանց չենք պահում հավերժական շարժման մեջ, մի թե հնարավորություն չենք ընձեռում զվարձանալու: Չէ՝ որ մարդն ապրում է հենց դրա՝ հաճույքների, սուր զգացողությունների համար: Համաձայնեցեք, մեր մշակույթը լիուլի տալիս է նման հնարավորություն:

— Այո՞ւ:

Դոների մեջ կանգնած Միլդրեդի շրթունքների շարժումից Մոնթագը գուշակեց, թէ ինչի մասին է խոսում: Սակայն ձգոում էր չնայել նրան վախենալով, որ Բիթին կշօջվի նույնպես եւ ամեն ինչ կհասկանա:

— Գունամորթներին դուք չի զալիս «Փոքրիկ սեւամորթ Սամրո» գիրքը: Հարկավոր է այրել: Սպիտակամորթներին հաճա չէ «Քեռի Թոնմասի խրախթ», նույնպես այրել: Ինչ—որ մեկը զիրք է գրել, որ ծիւելը թոքերի քաղցկեղ է առաջացնում: Ծխախոտի գործարանատերերը խուճապի մեջ են: Այրել այդ զիրքը: Անդորր է հարկավոր, Մոնթագ, անխոռվ կյանք: Կորչի այն ամենը, ինչ տագնապ է ծնում: Հարկավոր է նետել վաւարանի մեջ: Հուղարկավորությանները փատեցնում են, հեթանոսական ծե ս են: Վերացնել հուղարկավորությունները: Մահվանից հինգ րոպէ հետո մարդ արդեն «մեծ ծինելույզի» ճանապարհին է: Ողջ երկրում դիակիզարանները սպասարկվում են ուղղաթիռներով: Մահվանից տասը րոպէ անց մարդուց մնում է մի պտղունց սեւ փոշի: Չպետք է սգանք մեռյալներին: Մոռանանք նրանց: Այրել, մոխրացնել եղած—չեղածը: Կրակը այրում է, կրակը մաքրում է:

Միլդրեդի թիկունքին հյուրասենյակի հրացոլքերը մարեցին: Եվ ինչպիսի՝ երջանիկ գուգադիպություն, զուգընթաց դադարեցին շարժվել նրա շուրթերը: Մոնթագը ծանրորեն շունչ քաշեց:

— Կողքի տանը մի աղջիկ էր ապրում,— անշտապ ասաց նա:— Նա այլեւս չկա: Երեւի մեռել է: Ես նույնիսկ լավ չեմ հիշում նրա դեմքը: Բայց նա այդպիսին չէր: Ինչպէս ս... ինչպէս ս կարող էր այդ պատահել:

Բիթին Ժպտաց:

— Ժամանակ առ ժամանակ պատահում է մերթ այստեղ, մերթ այնտեղ: Քլարիս Մըքլելընն է, չէ՞: Նրանց ընտանիքի մասին մենք տեղյակ ենք: Հսկողության տակ ենք առել: Ժառանգականությունը եւ միջավայրը, ես կասեի, հետաքրքրաշարժ բաներ են: Այնքան էլ դյուրին չէ ազատվել բոլոր տարօրինակ մարդկանցից, մի քանի տարում անհնար է: Ընտանեկան միջավայրը կարող է ջնջել շատ բան նրանից, ինչ շանում է պատվաստել դպրոցը: Ահա թէ ինչու մենք մշտապես նվազեցնում էինք մանկապարտեզ ընդունվելու տարիքը: Հիմա երեխաներին կորզում ենք համարյա թէ օրորոցից: Մըքլելընների մասին մենք ահազանգեր էինք ստացել, երբ դեռ ապրում էին Չիկագոյում, բայց բոլորն էլ կեղծ էին դուրս զալիս: Նրանց տանը գրքեր չեինք գտնում: Քերին բարի համբավ չունի, կասկածելիների թվում է, մարդախույս է: Ինչ վերաբերում է աղջկան, նա դանդաղ գործողության ռումբ էր: Ընտանիքը ազդել էր նրա ենթագիտակցության վրա. ես համոզվեցի՝ ծանոթանալով նրա դպրոցական բնութագրին: Նրան հետաքրքրում էր ոչ թէ այն, թէ ինչպես է արվում ինչոր բան, այլ թէ ինչու եւ ինչի համար: Բուկ նման հետաքրքրասիրությունը վտանգավոր է: Միայն թէ սկսիր հարցնել՝ ինչու կամ ինչի համար, եւ եթե ժամանակին չկանխես, ապա վերջը կարող է շատ տիսուր լինել: Թերեւս ավելի լավ էր, որ խեղճ աղջիկը մեռավ:

— Այո՞ւ, մեռավ:

— Բարեբախտաբար այդպիսիք հազվադեպ են հանդիպում: Մենք կարողանում ենք սաղմի մեջ, ամենավաղ շրջանում խեղճել նման միտումները: Առանց տախտակների ու մեխերի տուն չես կառուցի եւ եթե ուզում ես, որ տունը չկառուցվի, թաքցրու տախտակներն ու մեխերը: Եթե չես ուզում, որ մարդը դառնանա, վշտանա, ընկճվի քաղաքականության պատճառով, նոյն հարցը երկու կողմից տեսնելու հնարավորություն մի՛ ընձեռիք: Թող տեսնի միայն մեկը, իսկ ավելի լավ է՝ ոչ մեկը: Թող մոռանա, որ աշխարհում գոյություն ունի պատերազմ: Եթե կառավարությունն անկարող է, ոչինչ չի հասկանում, հարկերով խեղճում է ժողովրդին, համենայն դեպս, ավելի լավ է, քան եթե ժողովուրդը ըմբռստանա: Ամենաէականը անդորրն է, Մոնթագ: Կազմակերպեցեք տարբեր մրցույթներ, օրինակ՝ ո՞վ է ավելի լավ հիշում հանրածանոթ երգերի բառերը, ո՞վ կարող է թվարկել Նահանգների բոլոր գլխավոր քաղաքները կամ ո՞վ գիտե, թէ Այովա նահանգը որքան հացահատիկ է տվել անցյալ տարի: Մարդկանց զլուխները լցրեք անպետք թվերով, խցկեցեք այնքան չնշին փաստեր, մինչեւ որ նրանց սիրտը խառնի, ոչինչ, հետո նրանց կթվա, թէ շատ

կրթված են: Նոյնիսկ կկարծեն, թէ իրենք մտածում են, առաջ են շարժվում, թեպես իրականում դրվում են տեղում: Եվ մարդիկ երջանիկ կլինեն, քանի որ փաստերը, որոնցով նրանց գլուխները լցված են, անփոփոխ են: Սակայն մի տվեք նրանց այնպիսի լարձուն, անվստահելի, երկիմաստ, կասկածելի նյութ, ինչպիսին փիլիսոփայությունն է կամ սոցիոլոգիան: Աստված ոչ արացե, որ նրանք սկսեն եզրակացություններ եւ ընդհանրացումներ անել, կընկնեն մելամաղձության գիրկը: Այս մարդը, որ ունակ է քանդելու եւ հավաքելու հեռուստատեսային պատր,— իսկ մեր օրերում մեծամասնությունը կարողանում է,— շատ ավելի երջանիկ է նրանից, ով շանում է չափել եւ հաշվարկել տիեզերքը, քանի որ չի կարելի այն չափել ու հաշվարկել առանց սեփական ոչնչությունն ու մենակությունը զգալու: Ես գիտեմ, ես փորձել եմ: Ո չ, գրո՞ղը տանի: Տվեք նրանց զվարձալիքներ, երեկույթներ, մարմնամարզիկներ ու ձեռնածուներ, կրկեսային հանդուզն համարներ, երթիոային ավտոմեքենաներ, ուղղաթիռ—մոտոցիկլետներ, պոռնոգրաֆիա եւ թմրադեմեր: Ավելի շատ այն ամենից, ինչը հարուցում է պարզագույն ավտոմատ ռեֆլեքսներ: Եթե դրաման անբովանդակ է, կինոնկարը անհմատ, իսկ կատակերգությունը սնամեջ, գրգռեք իմ նյարդերը խլացուցիչ երաժշտությամբ: Եվ ինձ կթվա, թէ պիեսը հուզում է ինձ, չնայած դա ընդհամենը ռեակցիա է ձանային ալիքների հանդեպ: Բայց ինձ համար միեւնույն է: Միրում եմ, երբ ինձ ինչպես հարկն է թափ են տալիս:

Բիթին ոտքի ելավ:

— Իմ զնալու ժամանակն է: Դասախոսությունն ավարտվեց: Հուսով եմ, ամեն ինչ պարզաբանեցի: Մոնթագ, հիշեցեք զիսավորը՝ մենք երջանկության մարտիկներ ենք՝ դուք, ես եւ մյուսները: Մենք պահպանում ենք մարդկությանը այն խղճուկ խմբակցությունից, որն իր հակասական գաղափարներով եւ տեսություններով բոլորին ուզում է ապերջանիկ դարձնել: Մենք ամբարտակի պահակներ ենք: Ամրացեք, Մոնթագ: Հետեւեցեք, որ մելամաղձի եւ մռայլ փիլիսոփայության հեղեղը չողողի մեր աշխարհը: Մեր հույսը դուք եք: Նոյնիսկ չեք եւ պատկերացնում, թէ որքան անհրաժեշտ եք, թէ ես ու դուք որքան հարկավոր ենք այս երջանիկ աշխարհում:

Բիթին սեղմեց Սոնթագի անկենդան ձեռքը: Նա անշարժ նստած էր անկողնում: Թվում էր, եթե նրա զիսին փուլ գար առաստաղը, նա չէր շարժվի: Միլորեդն այլեւս դռների մեջ չէր:

— Վերջում մի քան էլ ասեմ,— ասաց Բիթին:— Ծառայության ընթացքում ամեն մի հրկիզողի գոնե մեկ անգամ համակում է բուտն հետաքրքրասիրությունը: Հանկարծ ցանկանում է իմանալ ի՞նչ է զրված այդ գրքերում: Գիտեք, այնպես է ցանկանում, որ չի կարողանում դիմադրել: Հավատացեք, ինձ, Մոնթագ, Ժամանակին ինքս քիչ գրքեր չեմ կարդացել կողմնորոշվելու համար: Ես ձեզ ասում եմ՝ գրքերում ոչինչ չկա, չկա այնպիսի մի քան, որին կարելի է հավատալ կամ սովորեցնել ուրիշներին: Եթե վիպագրություն է, ապա պատմվում է երբեւէ գոյություն չունեցած երեւակայական մարդկանց մասին, կեղծիք, հորինվածք: Եթե գիտական գրականություն է, ավելի վատ. մի գիտնականը մյուսին ապուշ է անվանում, մի փիլիսոփան շանում է ձայնակոխ անել մյուսին: Բոլորը պատեպատ են զարկվում, ձգտում են մարել աստղերը, խավարեցնել արեւը: Կարդում ես՝ զլրիխդ է պատվում:

— Իսկ ի՞նչ կլինի, եթե հրկիզողը պատահաբար, առանց որեւէ չար մտադրության, գիրք վերցնի:

Սոնթագի դեմքով ջղաձիգ դող անցավ: Բայց դուռը նայում էր նրան, ինչպես հսկա դատարկ աչք:

— Միանգամայն բնական արարք է: Պարզ հետաքրքրասիրության է, ոչ ավելին,— պատասխանեց Բիթին:— Նման դեպքերում մենք ոչ անհանգստանում ենք, ոչ՝ զայրանում: Թույլ ենք տալիս մի օր պահել գիրքը: Եթե քանչորս ժամ հետո ինքը չի այրում, մենք ենք այրում նրա փոխարեն:

— Հասկանալի է,— Սոնթագի բերանը չորացավ:

— Այսքանը, Սոնթագ: Գուցե ուզում եք դուրս գալ ավելի ուշ, զիշերային հերթափոխիչ: Այսօր հավանաբար կհանդիպե՞նք:

— Զգիտեմ,— պատասխանեց Մոնթագը:
— Ինչպէ՞ս թե,— Բիթիի դեմքին թերեւ զարմանք հայտնվեց:
Մոնթագը փակեց աչքերը:
— Գուցե կգամ, ավելի ուշ:
— Եթե զգաս, քո պակասը կզգանք,— մտախոհ ասաց Բիթին՝ ծխամորձը դնելով գրպանք:
«Ես այլեւս չեմ զա»,— մտածեց Մոնթագը:
— Դե, ապաքինվեք,— ասաց Բիթին:— Առողջացեք:
Նա շրջվեց ու դուրս ելավ բաց դրնից:

Մոնթագը պատուհանից տեսավ, թե ինչպես ածխասեւ անվադող ունեցող փայլուն դեղնակարմիր բգեք ավտոմեքենայով Բիթին մեկնեց:

Պատուհանից երեւում էին փողոցներն ու հարթ ճակատներով տները: Ի՞նչ ասաց մի անգամ Քլարիսը նրանց մասին: Հիշեց. «Այլեւս չկան առմուտքեր: Իսկ քեռիս ասում է, որ նախկինում բոլոր տները ունեին: Երեկոները մարդիկ նստում էին շեմին, զրուցում, եթե ցանկանում էին, իսկ եթե ոչ՝ լուր ճոճվում էին ճոճաթոռների մեջ: Պարզապես նստում էին եւ մտածում ինչոր բանի մասին, կշռադատում: Ճարտարապետները վերացրել են առմուտքերը, որովհետեւ դրանք իբր փշացնում էին շենքերի ճակատամասերը: Բայց քեռիս ասում է, որ դա սոսկ պատրվակ է եղել, իրականում չին ուզում թույլ տալ, որ մարդիկ այդպես նստեին շեմին, հանգստանային, ճոճվեին ճոճաթոռների մեջ, զրուցեին: Դա վնասակար ժամանց է: Մարդիկ չափազանց շատ էին զրուցում: Եվ նրանք մտածելու ժամանակ ունեին: Այդ պատճառով որոշեցին առմուտքերը ոչնչացնել:

Պարտեզները նույնպես: Տների շուրջը այլեւս չկան պարտեզներ, որտեղ կարելի լինի նստել: Հապա նայեցեք կահույքին: Ճոճաթոռները վերացան, քանի որ չափազանց հարմարավետ էին: Անհրաժեշտ է, որ մարդիկ ավելի շատ շարժվեն: Քեռիս ասում է... քեռիս ասում է... քեռիս....»: Քլարիսի ձայնը մարեց:

Մոնթագը հայցքը կտրեց պատուհանից եւ նայեց կնոջը, նա նստել էր հյուրասենյակում եւ խոսում էր հաղորդավարի հետ, որն իր հերթին դիմում էր նրան:

— Միսիս Մոնթագ,— ասում էր հաղորդավարը, եւ էլի ինչոր բառեր:— Միսիս Մոնթագ, եւ էլի ինչոր բան: Հատուկ սարքը, որը ձեռք բերեցին հարյուր դոլարով, հարկ եղած պահին ավտոմատ կերպով արտաքերում էր կնոջ անունը: Դիմելով իր լսարանին՝ հաղորդավարը դադար տվեց, եւ այդ պահին յուրաքանչյուր տան մեջ սարքը հնչեցնում էր տանտիրոջ անունը, իսկ մի այլ հատուկ սարքավորում, համապատասխանաբար, հեռուստաէկրանին փոփոխում էր հաղորդավարի շուրջերի ու դեմքի մկանների շարժումները: Կասկած չկար, որ հաղորդավարը տան բարեկամն էր, սրտամու ծանոթը...

— Միսիս Մոնթագ, իսկ այժմ այստեղ նայեցեք:

Միլդրեդը թերեց գլուխը, թեպետ ակնհայտ էր, որ չէր լսում:

Մոնթագն ասաց.

— Բավական է այսօր գործի չգնալ, եւ արդեն կարելի կլինի վաղն էլ չգնալ, ընդհանրապես չգնալ:

— Բայց դու այսօր կգնա՞ս,— բացականչեց Միլդրեդը:

— Դեռ չեմ որոշել: Առաջմ մի սոսկալի ցանկություն ունեմ, ուզում եմ ամեն ինչ ջարդ ու փշուր անել:

— Մեքենայով գնա մի քիչ թարմացիր:

— Ո՛չ, շնորհակալություն:

— Բանալիները զարդասեղանի վրա են: Երբ ես այդպիսի տրամադրության մեջ եմ լինում, միշտ նստում եմ մեկնում՝ ուր աչքս կտրի, միայն հնարավորին չափ արագ: Ժամում իննսունինագ մղոն ալանալը հիանալի օգնում է: Երբեմն ողջ գիշեր պտտվում եմ, տուն եմ վերադառնում լուսաբացին, իսկ դու չես ել իմանում: Քաղաքից դուրս շատ հաճելի է: Երբեմն անվի տակ սկյուռ է ընկնում, երբեմն՝ շուն: Մի քիչ զբոսնիր:

— Ո՛չ, այսօր հարկավոր չէ: Չեմ ուզում, որ այդ զգացումը ցրվի: Գրողը տանի, ներսումս ինչոր քան է եռում: Չեմ հասկանում, թե ինչ է: Ես այնպէս ո դժբախտ եմ, այնպէս չարացած, ինքս ել չգիտեմ, թե ինչու: Թվում է, փրկում եմ, ուրչում: Ասես չափազանց շատ քան է հավաքվել մեջս... Թե ինչ, չգիտեմ: Հնարավոր է, որ նույնիսկ սկսեմ զրքեր կարդալ:

— Բայց չէ՞ որ քեզ քանտ կնստեցնեն:— Կինը այնպես նայեց, կարծես նրանց միջեւ ապակե պատ կար:

Մոնթագը սկսեց հագնվել՝ անհանգիստ շրջելով ննջասենյակում:

— Թերեւս վաստ միտք չէ, հարկավոր է քանտարկել ինձ, քանի դեռ որեւէ մեկին չեմ վնասել: Դու լսեցի՞ ք Բիթիին: Լսեցի՞ թէ ինչ էր ասում: Նա ամեն ինչի համար պատասխան ունի: Եվ իրավացի է, կարեւորը երջանկությունն է: Զվարճությունն ամեն ինչ է: Ես լսում էի նրան եւ կրկնում ինքս ինձ. ո՛չ, ես դժբախտ եմ:

— Իսկ ես երջանիկ եմ,— Միլլրեդը շողարձակ ժպտաց: — Եվ հպարտ եմ, որ երջանիկ եմ:

— Ես պետք է ինչոր քան անեմ,— ասաց Մոնթագը:— Դեռեւս չգիտեմ՝ ինչ, բայց որեւէ կարեւոր քան:

— Ես ձանձրացել եմ այդ հիմարությունը լսելուց,— ասաց Միլլրեդը եւ կրկին շրջվեց հաղորդավարի կողմը:

Մոնթագը դիպավ ձայնի կարգավորիչին, եւ հաղորդավարը լրեց:

— Միլլի, — սկսեց Մոնթագը ու մի պահ լրեց:— Սա ախր ոչ միայն իմ, այլ նաև քո տունն է: Եվ որպեսզի ազնիվ լինեմ, պետք է քեզ ասեմ: Վաղուց պետք է ասեի, բայց նույնիսկ ինքս ինձ վախենում էի խոստովանել: Ես քեզ ցույց կտամ այն, ինչ կլոր տարի թաքցրել եմ: Տարվա ընթացքում հավաքել եմ, մեկ առ մեկ, զաղտագոլի: Ինքս ել չգիտեմ՝ ինչու, բայց ահա, մի խոսրով, արել եմ, իսկ քեզ այդպես ել չեմ ասել...

Նա վերցրեց թիկնաթոռը, անշտապ եւ հանգիստ տարավ նախասենյակ, դրեց մուտքի դրան մոտ, բարձրացավ աթոռին: Մի բռպե անշարժացավ, ինչպես արձանը պատվանդանին, իսկ Միլլրեդը կողքին կանգնած սպասում էր: Նա ետ տարավ պատի օդափոխիչ ցանցը, ձեռքը մտցրեց խողովակի մեջ, մի կողմ հրեց մետաղյա մի ցանց եւս ու մի գիրք հանեց: Առանց նայելու նետեց հատակին: Կրկին ձեռքը մտցրեց, հանեց եւս երկու գիրք ու նետեց հատակին: Նա իրար ետեւից դովա էր հանում եւ նետում էր հատակին՝ փոքրածավալ, ստվար, դեղին, կարմիր, կանաչ կազմերով զրքեր: Երբ վերջինը հանեց, Միլլրեդի ոսքերի առաջ ընկած էր մոտ քան գիրք:

— Ներիր ինձ,— ասաց նա:— Ես արել եմ առանց մտածելու: Իսկ իմա պարզվում է, որ մենք երկուսով այս պատմության մեջ ենք խճճվել:

Միլլրեդը ընկրկեց, ասես իր առջեւ տեսել էր հատակի տակից դուրս ելած բազմաթիվ մկներ: Մոնթագը լսում էր նրա ընդհատվող շնչառությունը, տեսնում նրա գունատ դեմքը, սառած, չոված աչքերը: Միլլրեդը նորից ու նորից կրկնում էր Մոնթագի անունը, այնուհետեւ խղճալի հոգոց հանելով վազեց զրքերի կողմը, վերցրեց նրանցից մեկն ու նետվեց խոհանոց աղբայրիչ վառարանի մոտ:

Մոնթագը բռնեց նրան: Կինը ծղրտում էր եւ ձանկրտելով փորձում դուրս պյունել:

— Ո՛չ, Միլլի, ո՛չ: Սպասի՞ր: Վե՛րջ տուր, խնդրում եմ: Դու ոչինչ չգիտես... Դե, վե՛րջ տուր..., — նա ապտակեց Միլլրեդին եւ ուսերից բռնելով՝ թափահարեց:

Կինը կրկին տվեց Մոնթագի անունը եւ արտասվեց:

— Միլի, — ասաց նա: — Լսիր ինձ: Մի վայրկյան: Աղաջում եմ: Այժմ արդեն ոչինչ չենք կարող անել: Այժմ չենք կարող այրել: Ես ուզում եմ նախ նայել դրանք, հասկանո՞ւմ ես, գոնե մի անգամ նայել: Եվ, եթե հրկիզապետն իրավացի է, միասին կայրենք: Խոսք եմ տալիս, միասին կայրենք: Դու պետք է օգնես ինձ:

Նա նայեց կնոց դեմքին: Բռնեց նրա կզակից: Զննելով նրա դեմքը՝ Մոնթազը որոնում էր այնտեղ իրեն, որոնում էր հուզող հարցի պատասխանը՝ ինչպես ս վարվել:

— Ուզենք թե չուզենք, միեւնույն է, արդեն խճճվել ենք: Ես քեզնից ոչինչ չեմ խնդրել այս բոլոր տարիներին, բայց այժմ խնդրում եմ, աղաջում եմ: Մենք պետք է վերջապես ըմբռնենք՝ ինչպես առաջացավ այս թնջուկը դու, այդ քնաբեր դեղահաբերը եւ գիշերային խելահեղ ուղեւրությունները մեքենայով, ես եւ իմ աշխատանքը: Մենք սրբնթաց անդունդն ենք զլորվում, Միլի, բայց ես չեմ ուզում, գրողը տանի: Մեզ համար հեշտ չի լինի: Մենք նույնիսկ չգիտենք ինչից սկսել, բայց փորձենք ինչոր կերպ գլուխ հանել, կշռադատել, օգնել միմյանց: Նույնիսկ չեմ կարող ասել, թե հենց հիմա որքա՞ն է ինձ անհրաժեշտ քո օգնությունը: Եթե դու դուզն իսկ սիրում ես ինձ, ապա կսպասես մեկ—երկու օր: Ահա իմ խնդրանքը, ես ամեն ինչ կավարտվի: Խոստանում եմ, երդում եմ: Եթե ինչոր խելացի բան կա այս գրքերում, թեկուզ մտքի նշույլ համընդհանուր քառսի մեջ, գուցե եւ կարողանանք փոխանցել ուրիշներին:

Միլդրեդն այլեւս չեր դիմադրում, եւ Մոնթազը բաց թողեց նրան: Կինը ձոճվելով հեռացավ, ուժասպառ հենվեց պատին, ապա ծանրորեն սահեց հատակին: Նա լուր նատել էր հատակին նայելով ցիրուցան գրքերին: Ուտք կպակ մի գրքի, եւ նա դանդաղ ետ քաշեց:

— Երեկ այն կինը... Դու այնտեղ չեիր, Միլի, դու չես տեսել նրա դեմքը: Քլարիսը նույնպես... Դու երբեք չես խոսել նրա հետ: Իսկ ես խոսել եմ: Բիթիի նման մարդիկ վախենում են նրանից: Չեմ հասկանում՝ ինչո՞ւ են նրանք վախենում Քլարիսից եւ Քլարիսի նմաներից: Բայց երեկ հերթապահության ժամանակ ես սկսեցի համեմատել Քլարիսին հրակայանի հրկիզողների հետ եւ հանկարծ հասկացա, որ ատում եմ նրանց, ատում եմ ինքս ինձ: Ես մտածեցի՝ գուցե ավելի լավ կլիներ, եթե հրկիզողներն իրենք իրենց այրեին:

— Գայ յ:

Շքամուտքի խոսափողը ցածրածայն կանչեց. «Միսիս Մոնթազ, միսիս Մոնթազ, ձեզ են հարցնում, ձեզ են հարցնում»:

Լոռություն:

Նրանք վախեցած նայում էին շքամուտքի դռանը, հատակին թափված գրքերի կույտին:

— Բիթին է, — արտասանեց Միլդրեդը:

— Չի կարող պատահել: Նա չէ:

— Վերադարձել է, — շշնչաց կինը:

Եվ նորից խոսափողի խուլ ձայնը. «Չեզ են հարցնում»:

— Պետք չէ դուռը բացել:

Մոնթազը հենվեց պատին, ապա դանդաղ կրելով պազեց եւ սկսեց շփոթահար ջոկչել գրքերը՝ վերցնելով մերք մեկը, մերք մյուսը: Նա ողջ մարմնով դողում էր եւ սաստիկ ցանկանում էր կրկին գրքերը թաքցնել օդափոխիչի մեջ: Բայց գիտեր, որ ուժ չունի մի անգամ եւս հանդիպելու հրկիզապետ Բիթիին: Նա պազել էր, հետո պարզապես նատեց հատակին: Ավելի համառորեն հնչեց խոսափողի ձայնը: Մոնթազը հատակից վերցրեց հատորիկը:

— Ինչի՞ց սկսենք: — Նա գիրքը կեսից բացեց եւ ուշադիր նայեց: — Կարծում եմ, պետք է սկսել սկզբից...

— Նա ներս կմտնի, — ասաց Միլդրեդը, — եւ գրքերի հետ միասին մեզ էլ կայրի:

Խոսափողը վերջապես լրեց: Լոռություն: Մոնթագը դուն ետեւում զգաց ինչոր մեկի ներկայությունը, որ կանգնել, սպասում էր, թերեւս ականջ դնում: Ապա քայլերի ձայներ լսվեցին: Քայլերը հեռանում էին ճանապարհով: Հետո անցան մարզագետնի միջով...

— Տեսնենք, թե ինչ է գրված,— ասաց Մոնթագը: Այդ բառերը նա արտասանեց կմկմալով, ասես կաշկանդվում էր սաստիկ ամոթից: Արագ թերթելով՝ Մոնթագը աչքի անցկացրեց տասնյակ էջեր, մինչեւ վերջապես կանգ առավ հետեւյալ տողերին.

«Հաշված է, որ տասնմեկ հազար մարդ, զանազան ժամանակ, գերադասել են մահը, միայն թե շինազանդվեն եւ չկոտրեն ձուն սուր ծայրից»:

Միլդրեդը նստել էր նրա դիմաց:

— Դա ի՞նչ է նշանակում: Ախր, ոչ մի իմաստ չկա: Հրկիզապետը իրավացի էր:

— Սպասի՛ր,— պատասխանեց Մոնթագը: — Նորից սկսենք: Հե՛նց սկզբից:

Երկրորդ մաս – ՄԱՂԸ ԵՎ ԱՎԱԶԸ

Ամբողջ օրը նրանք կարդում էին, իսկ երկնքից նոյեմբերյան սառն անձրեւը թափվում էր խաղաղված տան վրա: Նրանք կարդում էին նախասենյակում: Հյուրասենյակը ամայի ու գորշ էր թվում: Նրա համրացած պատերին չեր խաղում գոյսների ծիածանը, չին առկայծում հրավառության ցոլքերը, չկային ոսկեկար ցանցեն զգեստներ հազար կանայք, եւ սեւ թավշյա կոստյումներով տղամարդիկ 100 ֆունտանց ճագարներ չին հանում արձաթավուն լայնեզր զիսարկեներից: Հյուրասենյակը մեռյալ էր: Միլդրեդը սառած, անարտահայտիչ հայցքով շարունակ նայում էր լրին պատերին, իսկ Մոնթագը մերթ անհանգիստ չափչփում էր սենյակը, մերթ նորից պազում եւ մի քանի անգամ բարձրաձայն կարդում որեւէ էշ:

«Դժվար է ասել, թե հատկապես որ պահին է ծնվում բարեկամությունը: Չուրը կաթիլ—կաթիլ լցնելիս, լինում է մի վերջին կաթիլ, որից հանկարծ բերնեբերան լցվում է անոթը եւ թափվում եզրից, ճիշտ նույնն է, երբ բարի արարքներից մեկը հանկարծ լիքը լցնում է սիրտդ»:

Մոնթագը նստեց՝ ականջ դնելով անձրեւի խշողին:

— Գուցե եւ հենց այդ էր, որ կար մեր հարեւան աղջկա մեջ: Ես այնպես եմ ուզում հասկանալ նրան:

— Բայց նա մեռել է: Ի սեր աստծո, խոսենք որեւէ ապրողի մասին:

Չնայելով կնոջ՝ Մոնթագը, ող մարմնով դողալով, կտրեց—անցավ նախասենյակը եւ մտավ խոհանոց: Երկար կանգնեց պատուհանի մոտ՝ հայացքը ապակիները թմբկահարող անձրեւին: Երբ անձրեւը դադարեց, նա վերադարձավ արդեն աղջամուղով պատված նախասենյակ եւ վերցրեց նոր գիրք:

— Մեր նախասիրած թեման է. «Իմ մասին»:

Նա խեթիսեթ նայեց պատին:

— Մեր նախասիրած թեման է. «Իմ մասին»:

— Այ դա հասկանում եմ,— ասաց Միլդրեդը:

— Իսկ Քլարիսի համար բնավ էլ նախասիրած թեմա չէր: Նա սիրում էր խոսել ուրիշների մասին, իմ մասին: Նա առաջինն էր իմ կյանքում, որ ինձ խսկապես դուր եկավ: Ծանոթներիս մեջ միակն էր, որ նայում էր ուղիղ աչքերիս, այնպես, ասես ինչոր բան արժեւ:

Նա հատակից վերցրեց երկու գրքերը, որ քիչ առաջ կարդում էր:

— Այս մարդիկ մեռել են շատ տարիներ առաջ, բայց ես գիտեմ, որ նրանց բոլոր գրածներն այսպես թե այնպես կապված են Քլարիսի հետ:

Դրսից թույլ ճանկոտոց լսվեց:

Մոնթագը քարացավ: Միլդրեդը, ծանր շնչելով, սեղմվեց պատին:

— Դուն ետեւում ինչոր մեկը կա... Ինչո՞ւ է խոսափողը լրում:

— Անջատել եմ:

Դուն ետեւից լսվում էր թույլ ֆսֆոնց, կեկտրազեռուցման թեթեւ թշունց:

Միլդրեդը ծիծաղեց:

— Այս դա պարզապես շուն է... Վոնդե՞մ:

— Չհամարձակվես: Տե՛ղի նստիր:

Լոռության: Դրսում սառն անձրեւ էր մաղում: Իսկ փակ դուն տակից փշում էր կեկտրական կապույտ պարպումների նուրբ հոտը:

— Շարունակենք, — հանգիստ ասաց Մոնթագը:

Միլդրեդը ոտքով հարվածեց զրքին:

— Գրքերը մարդիկ չեն: Դու կարդում ես, ես նայում եմ շուրջու, բայց ոչ ոք չկա:

Մոնթագը նայում էր հյուրասենյակի պատերին, մեռած ու գորշ, ինչպես օվկիանոս, որ պատրաստ է ալեկոծվելու, եռալու լյանքով, եթե միայն միացվի կեկտրական արեւը:

— Իսկ «ազգականները» կենդանի մարդիկ են: Նրանք ինչոր բան են ասում ինձ, ես ծիծաղում եմ, նրանք ծիծաղում են: Հապա գույններ...

— Այո՛, զիտեմ:

— Բացի այդ, թե հրկիզապետ Բիթին իմանա այս գրքերի մասին..., — Միլդրեդը մտածմունքի մեջ ընկավ: Դեմքի զարմանքը փոխվեց սարսափի:

— Նա կարող է զալ այստեղ, այրել տունը, «ազգականներին», ամեն ինչ: Սոսկալի՛ է: Նապա մտածի՛ ր, թե որքան փող ենք ներդրել այս տան վրա: Ինչո՞ւ ես պետք է կարդամ այս գրքերը, հանուն ինչը:

— Ինչո՞ւ, հանուն ինչի՞—, զոչեց Մոնթագը: — Անցած զիշեր ես օձ տեսա: Աշխարհում ավելի արգահատելի բան չկա: Նա կարծես սատկած էր, բայց միաժամանակ կենդանի: Նա կարող էր տեսնել, բայց չէր տեսնում: Ուզո՞ւմ ես տեսնել այդ օձին: Նա անհետաձգելի օգնության հիվանդանոցում է, այնտեղ մանրամասն զրված է, թե ինչպիսի աղտևորություն դուրս քաշեց քեզնից: Գուցե գնա՞ս այնտեղ, ընթերցե՞ս քարտարանում պահպող գրառումը: Միայն թե չզիտեմ՝ ի՞նչ խորագրի տակ փնտրել «Գայ Մոնթագ», թե՞ «Սարսափ» կամ «Պատերազմ»: Իսկ գուցե գնաս տեսնես այն տունը, որ անցած զիշեր այրվե՞ց: Մոխրի մեջ պեղես այն կնոջ ոսկորները, որը ողջակիզվեց իր տան հետ միասին: Իսկ Քլարիս Մըքլե՞լընը: Որտե՞ղ փնտրել հիմա նրան: Դիարանում: Ահա լսի՞ ր:

Տան վերեւում իրար ետեւից սրբնթաց անցան ոմբակոծիչները, անցան հոնոյունով, դղրդյունով, սուլցով, ասես անտեսանելի վիթխարի օղափոխիչ էր պտտվում երկնքի դատարկ խոռոչում:

— Տե՛ր աստված, — բացականչեց Մոնթագը, — ամեն ժամ նրանք ոռնում են մեր զիխավերեւում: Մեր լյանքի ամեն վայրկյանը հազեցված է այդ դժոխային ոմբակոծիչներով: Ինչո՞ւ ոչ ոք չի խոսում այդ մասին: 1960 թվականից հետո մենք սկսել ենք եւ հաղթել երկու ատումային պատերազմում: Մի՞թե պատճառն այն չէ, որ զվարճանալով տանը, լիովին մոռացել ենք մնացյալ աշխարհը: Արդյոք այն պատճառով չե՞նք այսպես հարուստ, որ աշխարհն այնքան աղքատ է, իսկ մեր հոգն էլ չէ: Ես լսել եմ, որ ամենուր մարդիկ կիսաքաղց են, իսկ մենք կուշտ ենք: Արդյոք ճի՞շտ է, որ ողջ աշխարհը տաժանակիր աշխատում է, իսկ մենք զվարճանում ենք: Դրա համար չէ, որ սաստիկ ատում են մեզ: Ես վաղուց եմ լսել, որ բոլորն ատում են մեզ: Իսկ զիտե՞ս, թե ինչու: Ես չզիտեմ: Գուցե այս գրքերը բացեն մեր աշքերը: Գուցե դրա՞նք

նախազգուշացնեն մեզ՝ չկրկնել նոյն անուղղելի սխալները: Ես չեմ հիշում, թե քո հյուրասենյակի այդ ապուշները երբեւ այդ մասին խոսած լինեն: Աստված իմ, Միլի, ախր, ինչպէ՞ս չես հասկանում: Եթե օրական մի քիչ կարդանք, ասենք, օրը մի ժամ, երկու ժամ, գուցե թե...»

Հեռախոսը զնաց: Միլլրեդը ճանկեց լսափողը:

— Ասնա:— Նա ուրախացած ծիծաղեց:— Այո՛, Սալիտակ ծաղրածուն է երեկոյան ծրագրով:

Մոնթազը զնաց դեպի խոհանոց եւ գիրքը նետեց սեղանին:

«Մոնթազ,— դիմեց ինքն իրեն,— դու իսկապէս հիմար ես: Սակայն ինչպէ՞ս վարվել: Գրքերի մասին հայտնել կայա՞ն: Մոռացությա՞ն տալ»:— Նա կրկին բացեց գիրքը, ջանալով չսել Միլլրեդի ծիծաղը:

«Խե՞ դճ Միլի,— մտածեց նա:— Խե՞ դճ Մոնթազ: Չէ՞ որ դու նոյնպէս գլուխ չես հանում: Որտեղից օգնություն խնդրել, որտե՞ղ ուսուցիչ գտնել, երբ արդեն այդքան ժամանակ կորաված է»:

Չպետք է համձնվել: Նա փակեց աչքերը: Դե, իհարկե, նա կրկին զզաց, որ մտածում է քաղաքային գրուայգու մասին, ուր մի տարի առաջ անցողակի մտել էր: Վերջերս հաճախ էր հիշում այդ մասին: Եվ այժմ էլ հիշողության մեջ պարզորոշ զծագրվեց այն ամենը, ինչ կատարվեց այդ օրը գրուայգում. սալարթախիտ անկյունը, նատարանին նստած սեւ կոստյումով ծերուկը, որ, Մոնթազին տեսնելով, արագորեն ինչոր բան խորեց վերարկուի գրպանը:

... Ծերուկը տեղից վեր ցատկեց, ասես ուզում էր վագել: Իսկ Մոնթազն ասաց.

— Սպասե՞ք:

— Ես ոչ մի մեղք չունեմ,— դողահար բացականչեց նա:

— Իսկ ո՞վ ասաց, թե դուք մեղավոր եք:

Որոշ ձամանակ նրանք լուր նստել էին կանաչ սաղարթների աղոտ ցոլքերի մեջ: Հետո Մոնթազը խոսք բացեց եղանակի մասին, եւ ծերուկը պատասխանեց ցածր, թույլ ձայնով: Դա տարօրինակ, խաղաղ հանդիպում էր: Ծերուկը խոստովանեց, որ ինքը անզլերեն լեզվի պաշտոնանկ պրոֆեսոր է, աշխատանքից զրկվել է քառասուն տարի առաջ, երբ ուսանողների եւ նյութական աջակցության բացակայության պատճառով փակվեց հումանիտար գիտությունների վերջին քոլեջը: Անունը Ֆարեր էր, եւ երբ նա այլեւս չէր վախենում Մոնթազից, դարձավ շատախոս: Ակսեց խոսել ցածր, համաշափ ձայնով, նայելով երկնքին, ծառերին, գրուայգու կանաչ բացատներին: Նրանք գրուցեցին շուրջ մեկ ժամ: Հանկարծ ծերուկը ինչոր բան արտասանեց, եւ Մոնթազը հասկացավ, որ անհանգ բանաստեղծություն է: Հետո, սիրտ առնելով, կրկին ինչոր բան արտասանեց՝ նոյնպէս բանաստեղծություն: Զերքը սեղմելով վերարկուի ձախ գրպանին՝ Ֆարերը քնքշորեն արտաքերում էր բառերը: Մոնթազն զզաց, որ եթե ձեռքը մեկնի, ծերուկի գրպանից բանաստեղծությունների հատորյակ կհանի: Բայց նա չմեկնեց: Նրա ձեռքերն անզգա ընկած էին ծնկներին:

— Չէ՞ որ ես խոսում եմ ոչ թե բուն իրերի մասին, սը՛ ր,— ասաց Ֆարերը:— Ես խոսում եմ իրերի էռության մասին: Նստած եմ այստեղ եւ գիտեմ, որ ապրում եմ:

Ահա այն ամենը, ինչ տեղի ունեցավ այն ժամանակ: Մեկ ժամ տեւած մենախոսություն, բանաստեղծություններ ու մեկնաբանություններ, իսկ հետո ծերուկը դողացող մատներով թղթի կտորի վրա գրեց իր հասցեն: Մինչ այդ պահը երկուսն էլ խուսափում էին հիշատակել, որ Մոնթազը հրկիցող է:

— Զեր բարտարանի համար է,— ասաց ծերուկը,— եթե ձեր մտքով անցնի բարկանալ ինձ վրա:

— Ես չեմ բարկանում,— զարմացած ասաց Մոնթազը:

Նախասենյակից լսվեց Միլլրեդի անզուսպ քրքիջը:

Բացելով ննջարանի պատի պահարանը՝ Մոնթազը թերթեց «Ենթակա են հետաքննության» (?) մակագրությամբ արկողի քարտերը: Դրանց մեջ էր Ֆարերի քարտը: Այն ժամանակ Մոնթազը չէր մատնել նրան, բայց եւ հասցեն չէր ոչնչացրել:

Նա հավաքեց հեռախոսի համարը: Հեռախոսալարի մյուս ծայրին ազդանշանը մի քանի անգամ կրկնեց Ֆարերի անունը, եւ, վերջապես, ընկալուչում լսվեց պրոֆեսորի թույլ ձայնը: Մոնթազը ներկայացավ: Տիրեց երկարատեւ լուրջուն: Եվ ապա

— Այո՛, միստր Մոնթազ:

— Պրոֆեսոր Ֆարեր, ես ուզում եմ ձեզ ոչ այնքան սովորական մի հարց տալ: Մեր երկրում քանի «Աստվածաշունչ» է մնացել:

— Չեմ հասկանում՝ ինչի՞ մասին եք խոսում:

— Ես ուզում եմ իմանալ՝ գեթ մի օրինակ «Աստվածաշունչ» մնացե՞լ է:

— Ուզում եք ծուղա՞կը զցել ինձ: Ես չեմ կարող պատահական մարդկանց հետ խոսել հեռախոսով:

— Քանի՞ օրինակ է մնացել Շեքսպիրի, Պլատոնի ստեղծագործություններից:

— Ոչ մի, դուք ինձնից լավ գիտեք: Ո՛չ մի:

Ֆարերը նետեց ընկալուչը:

Մոնթազը նույնպես ցած դրեց ընկալուչը: Ո՛չ մի: Հրակայանի ցուցակից Մոնթազն ինքն էլ գիտեր: Սակայն, չգիտես ինչու, նա ցանկանում էր լսել հենց Ֆարերից:

Նախասենյակում հանդիպեց Միլդրեթին, նրա դեմքը հուզմունքից շառագունել էր:

— Այսօր մեզ հյուր են գալու տիկինները:

Մոնթազը նրան ցույց տվեց մի գիրք:

— Սա Հին եւ Նոր կտակարանն է, եւ գիտե՞ս, Միլդրեդ...

— Խնդրում եմ, մի՛ սկսիր...

— Սա, հնարավոր է, միակ փրկված օրինակն է՝ մեր աշխարհամասում:

— Բայց դու պետք է այսօր եւեթ վերադարձնես: Չէ՞ որ հրկիզապետ Բիթին գիտի այդ գրքի մասին:

— Հազիվ թե իմանա՝ հատկապես ի՞նչ գիրք եմ թերել: Կարելի է մեկ ուրիշը հանձնել: Բայց ո՞րը: Զե՞ֆերսոնը: Գուցե Թո՞րոն: Ո՞րն է պակաս արժեքավոր: Եվ հետո, եթե ես փոխեմ, եւ Բիթին իմանա, թե հատկապես ո՞ր գիրքն եմ գողացել, նա զլսի կընկնի, որ մեզ մոտ մի ամբողջ գրադարան կա:

Միլդրեթի շրթունքները ջղաձգվեցին:

— Հապա մտածիր, թե ինչ ես անում: Դու մեզ կկործանես: Քեզ համար ո՞վ է կարեւոր՝ ե՞ս, թե «Աստվածաշունչը»:

Նա արդեն նորից ջղային ձչում էր՝ սեփական տաքությունից հալվող մոմե տիկնիկի նման:

Բայց Մոնթազը չէր լսում նրան, նա լսում էր Բիթին ձայնը:

«Նստեցեք, Մոնթազ: Նայեցեք: Վերցնում ենք առաջին էջը: Զգուշությամբ, ինչպես ծաղկաթերթ, այրում ենք: Հետո՝ երկրորդը: Կրակը դրանք վեր է ածում սեւ թիթեռների: Գեղեցիկ է, չէ՞: Այժմ երկրորդ էջից կպցրեք երրորդը եւ այդպես շղթայաբար, էջ առ էջ, գլուխ առ գլուխ, բոլորը հիմարություններ են՝ ամփոփված բառերում, բոլորը սուս խոստումներ, հնամաշ մտքեր, իր դարն ապրած փիլիսոփայություն»:

Բիթին նստել էր քրտնաթոր ճակատով, իսկ նրա շուրջը հատակը ծածկված էր սեւ թիթեռների դիակներով, որոնք զոհվել էին բոցեղեն մրրիկի մեջ:

Միլդրեդը լրեց նույնքան անսպասելի, ինչպես սկսել էր ձչալ: Մոնթագը նրա վրա ուշադրություն չէր դարձնում:

— Մի ելք է մնում,— ասաց նա:— Մինչեւ երեկո, երբ ես ստիպված կլինեմ զիրքը հանձնել Բիթիին, պետք է պատճենահանեմ:

— Դու տանը կլինե՞ս, երբ Սպիտակ ծաղրածուի ծրագիրն սկսվի եւ տիկինները հյուր գան,— բղավեց Միլդրեդը նրա ետևից:

Չշջվելով՝ Մոնթագը կանգ առավ դրուերի մեջ:

— Մի լի:

Լուսություն:

— Ի՞նչ:

— Միլի, Սպիտակ ծաղրածուն սիրո՞ւմ է քեզ:

Ոչ մի պատասխան:

— Միլի,— նա լիզեց չոր շրթունքները,— արդյոք քո «ազգականները» սիրո՞ւմ են քեզ: Միրում են ամբողջ սրտով ու հոգով վ: Հա՞ , Միլի:

Մոնթագն զգաց, որ կինը աչքերը շփոթահար թարթելով նայում է իր ծոծրակին:

— Ինչո՞ւ ես այդպիսի հիմար հարցեր տալիս:

Մոնթագն ուզում էր լաց լինել, բայց շրթունքներն ամուր սեղմված էին, եւ աչքերում արցունք չկար:

— Եթե դուն ետեւում շուն տեսնես, իմ փոխարեն ոտքով կխսիես,— ասաց Միլդրեդը:

Նա անվճռական կանգնել էր դուն առաջ, ականջ դնելով: Ապա բացեց եւ դուրս ելավ:

Անձրեւը դադարել էր, անամպ երկնքում արեւը թերքում էր դեպի մայրամուտ: Տան շրջակայքում ոչ ոք չկար, փողոցն ու մարգագետինն ամայի էին:

Մոնթագը թեթեւ հոգոց հանեց, ապա ետեւից շրիմկացրեց դուռը:

Մոնթագը մետրո գնաց:

«Ասես ամբողջովին քարացել եմ,— մտածեց նա:— Այդ երբվանի՞ց սկսվեց: Ե՞րբ կարծրացան դեմքս, մարմինս, արդյո՞ք այն զիշեր, երբ խավարում ոտքով բախվեցի դեղահարի սրվակին, որն ասես թաքցրած ական լիներ:

Կանցնի, մտածեց նա: Գուցե ոչ միանգամից, թերեւս՝ մի առժամանակ հետո: Բայց ես ամեն ինչ կանեմ, որ անցնի, եւ Ֆաբերն էլ կօգնի ինձ: Ինչ—որ մեկը կվերադարձնի իմ նախկին դեմքը, իմ ձեռքերը, նրանք կրկին կդառնան այնպիսին, ինչպիսին եղել են: Հիմա նույնիսկ ժայտը հրկիզողի սովորական ժայտը, լրել է ինձ: Առանց նրա ես կորած եմ»:

Լուսամուտներում առկայծում էին թունելի պատերը՝ բաց դեղնավուն հախճասալիկներ եւ թանձր խավար, թվեր եւ նորից խավար, ամեն ինչ պլանում էր կողքով, գումարվում ընդհանուրին:

Մի անգամ, երբ ինքը դեռ երեխա էր, ամառվա մի շոգ օր նստել էր ծովափի դեղին ավազաթմբին եւ փորձում էր ավազը լցնել մաղը, որովհետեւ իր չարասիրտ զարմիկն ասել էր. «Եթե մաղն ավազով լցնես, տասը սենթ կտամ»: Բայց որքան ավելի արագ էր նա լցնում մաղը, նույնքան արագ էր ավազը չոր խշշոցով թափվում: Նրա ձեռքերը հոգնել էին, ավազն այրում էր կրակի նման, իսկ մաղը դատարկ էր: Հուլիսյան այդ տոր օրը նա լուտ նստել էր ծովափին, եւ արցունքները հոսում էին այտերով:

Այժմ, երբ օդամուղ գնացքը թոցնում էր նրան, ցնցելով ու ճոճելով ստորերկյա դատարկ միջանցքներում, նա հիշեց մաղի անողոք տրամաբանությունը եւ հայացքը ցած հառելով, հանկարծ տեսավ, որ ձեռքին պահել է բաց «Աստվածաշունչը»: Վագոնում մարդիկ կային, բայց նա, չթաքցնելով, զիրքը պահում էր ձեռքում, եւ հանկարծ զիստվ անցավ անհեթեթ մի միտք, եթե

արագ ու անընդհատ կարդա, ապա գուցե եւ մաղում մի քիչ ավագ մնա: Նա սկսեց կարդալ, բայց բառերը շաղփում էին, իսկ չե՞ որ մի քանի ժամ հետո նա կտեսնի Բիթիին եւ նրան կհանձնի զիրքը, ուստի ոչ մի արտահայտություն չպետք է սպրդի, հարկավոր է հիշել յուրաքանչյուր տողը: «Ես պետք է այդ անեմ, ես կստիպեմ ինձ այդ անել»:

Նա ջղաձգորեն սեղմեց զիրքը:

Վազնում ոռնում էին բարձրախոսները.

— «Դենըմ» ատամի մածուկ:

— Լոիր,— մտածեց Մոնթազը:— «Նայեցեք վայրի շուշանին, ինչպես է աճում» :

— «Դենըմ» ատամի մածուկ:

«Ոչ շանք է թափում...»:

— «Դենըմ»...

«Նայեցեք վայրի շուշանին...»: Լոիր, վերջապես, լոիր...

— Ատամի մածուկ...

Նա նորից բացեց զիրքը, սկսեց տենդազին թերթել էջերը, որոնք նա շոշափում էր կույրի պես, անթարթ նայում ամեն մի տողի, ամեն մի տառի:

— «Դենըմ»: Տառ առ տառ՝ դ—ե—ն...

«Ոչ շանք է թափում ու ոչ հյուսում է»:

Մառից թափվող չոր ավազի խշոց:

— «Դենըմը» թարմացնում է...

«Նայեցեք վայրի շուշանին, շուշանին, շուշանին»:

— Ատամները մաքրող «Դենըմ»:

— Լոեցե՛ք, լոեցե՛ք, լոեցե՛ք...,— այս աղերսանքը, օգնության կանչը այնպիսի ուժով դուրս պոկվեց Մոնթազի կրծքից, որ ինքն էլ չնկատեց՝ ինչպես ոտքի թռավ: Աղմկոտ վազոնի շփոթված ուղեւորները վախսեցած մի կողմ թեքվեցին խելացնոր, աղաղակից կարմրատակած դեմքով, բորբոքված շրջունքներով մարդուց, որ ձեռքին սեղմել էր բաց զիրքը: Բոլորը երկյուղով էին նայում նրան, բոլորը, ովքեր մի բռագ առաջ հանգիստ, ոտքերով չափ էին տալիս գովազդերին՝ «Դենըմ», «Դենըմ» ատամի մածուկ, «Դենըմ», «Դենըմ» ատամի մածուկ՝ մեկ—երկու, մեկ—երկու, մեկ—երկու—երեք, մեկ—երկու, մեկ—երկու, մեկ—երկու—երեք... Բոլորը, ովքեր մեքենաբար քթի տակ դնդնում էին. «Մածուկ, մածուկ, ատամի մածուկ, մածուկ, մածուկ, ատամի մածուկ...»:

Եվ ասես ի հատուցումն, ուղիոն Մոնթազի վրա մի տոննա երաժշտություն թափեց՝ մետաղի շոխնդի, թիթեղի, պղնձի, արծաթի, արույրի զնզոցների տարափ: Մարդիկ ստիպված էին խաղաղվել, քանի որ փախչելու տեղ չունեին, հսկա օդամուղ գնացը ալանում էր ստորգետնյա խոր թունելով:

— Վայրի շուշան...

— «Դենըմ»:

— Ասացի՝ շուշան...

Մարդիկ զարմանքով նայեցին նրան.

— Ուղեկցորդին կանչեք:

— Խելքը թոցը է...

— Նոլ Վյու կայարան:

Գնացքը սուլոցով օդ բաց թողեց եւ կանգ առավ:

— Նոլ Վյու, — բարձր:

— «Դենըմ», — շշուկով:

Մոնթագի շուրթերը հազիվ էին շարժվում:

— Շուշան...

Ֆշալով վագոնի դուռը բացվեց, Մոնթագը դեռեւս կանգնած էր: Հետոց արձակելով՝ դուռն սկսեց փակվել: Եվ միայն այդ ժամանակ Մոնթագը շարժվեց առաջ՝ հրմշտելով մյուս ուղեւորներին եւ շարունակելով անձայն գոռալ՝ փակվող դրան նեղ ձեղքից ժամանակին դուրս նետվեց կառամատույց: Նա վագեց թունելի սպիտակ հախճասալիկների վրայով՝ ուշադրություն չդարձնելով շարժասանդրությներին, որովհետեւ ցանկանում էր զգալ ինչպես են շարժվում իր ոտքերը, ձեռքերը, ինչպես են պրկվում ու թուլանում թոքերը, ամեն մի ներշնչման եւ արտաշնչման ժամանակ ինչպես է օդը քերծում կոկորդը: Նրան հետապնդում էր նույն ձայնը՝ «Դենըմ», «Դենըմ», «Դենըմ»:

Օձի նման ֆշալով՝ գնացքն անհետացավ մութ թունելում:

— Ո՞վ է:

— Ես եմ, Մոնթագը:

— Ի՞նչ եք ուզում:

— Ներս թողեք ինձ:

— Ես ոչինչ չեմ արել:

— Ես մենակ եմ: Հասկանո՞ւմ եք, մենակ եմ:

— Երդվեցեք:

— Երդվում եմ:

Դուռը դանդաղ բացվեց, Ֆաբերը դուրս նայեց: Ցերեկվա պայծառ լույսի տակ նա շատ ծեր էր թվում, թուլակազմ, վախեցած: Ծերուկն այնպիսի տեսք ուներ, ասես երկար տարիներ տնից դուրս չէր եկել: Նրա դեմքը եւ սենյակի սպիտակ սվաղած պատերը նույն գույնի էին: Ճերմակ էին թվում նրա եւ՝ շուրթերը, եւ՝ այտերի մաշկը, եւ՝ մազերը, եւ՝ խամրած գորշակապույտ աշքերը: Բայց հանկարծ նրա հայացքն ընկալ այն զրքին, որ Մոնթագը պահել էր թեևի տակ, եւ ծերուկը միանգամից փոխվեց, այժմ նա ոչ այդքան ծեր էր թվում, ոչ էլ թույլ: Նրա վախը կամաց—կամաց անցնում էր:

— Ներեցեք, ստիպված ենք զգուշավոր լինել:

Ֆաբերի աշքերը գամված էին զրքին:

— Ուրեմն՝ ձի՞շտ է:

Մոնթագը ներս մտավ: Դուռը փակեց:

— Նստեցեք, — Ֆաբերը ետ քաշվեց, աշքը չկտրելով զրքից, ասես վախենում էր, թե կանհետանա, եթե զեթ մի վայրկյան հայացքը թեքի: Նրա ետեւում ննջարանի բաց դուռն էր, ներսում՝ սեղանը, որի վրա խառնիխուռն թափված էին ինչոր մեխանիզմների մասեր եւ աշխատանքային գործիքներ: Մոնթագն այդ ամենը նշմարեց սոսկ անցողակի, որովհետեւ Ֆաբերը՝ նկատելով, թե ինչ ուղղությամբ է նայում նա, արագ շրջվելով՝ ծածկեց դուրը: Նա կանգնել էր, դողացող ձեռքով սեղմելով բոնակը: Ապա անվճռական հայացքը հառեց Մոնթագին:

Այժմ Մոնթագը նստել էր՝ ծնկների վրա պահելով զիրքը:

— Այդ զիրքը... Որտե՞ղ եք դուք...

— Գողացել եմ:

Ֆարերն առաջին անգամ նայեց ուղիղ Մոնթագի աշքերին:

— Դուք խիզախ մարդ եք:

— Ոչ,— ասաց Մոնթագը:— Բայց իմ կինը մեռնում է: Աղջիկը, որ իմ բարեկամն էր, մեռել է արդեն: Մի կին, որ կարող էր դառնալ իմ բարեկամը, ողջ—ողջ այրվեց մի օր առաջ: Դուք միակն եք, որ կարող եք օգնել ինձ: Ես ուզում եմ տեսնել: Տեսնել...

Ֆարերի ձեռքերը, որ դողում էին անհամբերությունից, պարզեցին դեպի գիրքը:

— Կարելի՞ է:

— Այո՛, իհարկե: Ներեցեք:— Մոնթագը նրան տվեց գիրքը:

— Որքա՞ն ժամանակ է անցել... Ես երբեք կրոնասեր չեմ եղել... Բայց որքան ժամանակ է անցել այն օրերից...,— Ֆարերը թերթում էր գիրքը, որոց հատվածներ կարդալով:— Ճիշտ նույնն է, այնպիսին, ինչպիսին ես հիշում եմ: Աստված իմ, իսկ ինչպես են հիմա աղճատում մեր հեռուստատեսային հյուրասենյակներում. Քրիստոսը դարձել է «ազգականներից» մեկը: Ես հաճախ եմ մտածում՝ կճանաչե՞ր տեր աստվածը իր որդուն: Մենք այնպես ենք նրան պահպարդել: Կամ, ավելի լավ է ասել, մերկացրել ենք: Այժմ նա իսկական անանուխի ծամոն է դարձել, քաղցրավենիք, հյութ, սառնաշաքար, եթե իհարկե, չի գրառվում որեւէ ապրանքի քողարկած ռեկլամով, առանց որի, իբր, չի կարող յուա գնալ հավատացյալը:

— Գիտե՞ք, գրքերից մշկընկույզի կամ էլ անդրծովյան հեռավոր երկրներից բերված համեմունքի հոտ է զայիս: Մանկուց ես սիրում իի հոտոտել գրքերը: Աստված իմ, որքան հիանալի գրքեր կային, երբ դեռեւս մենք մեզ թույլ չէինք տալիս ոչնչացնել դրանք:

Նա թերթում էր էջերը:

— Միստր Մոնթագ, դուք ձեր առջեւ տեսնում եք վախկոտ մի մարդու: Ես դեռ այն ժամանակ գիտեի, տեսնում էի, թե ուր ենք զլորվում, սակայն լրում էի: Ես անմեղներից մեկն էի, նրանցից, ովքեր կարող էին ձայն բարձրացնել, երբ ոչ ոք արդեն չեր ուզում լսել «Անդապարտներին»: Բայց ես լրեցի եւ, այդպիսով, հանցակից դարձա: Եվ երբ, վերջապես, նրանք համակվեցին գրքերն այրելու գաղափարով, այդ գործում ներքաշելով հրկիզողներին, ես փոքրինչ փնտինչ փնտինչ գիրքին ու հաշտվեցի, որովհետեւ ոչ ոք չսատարեց ինձ: Իսկ հիմա չափազանց ուշ է:

Ֆարերը փակեց «Աստվածաշունչը»:

— Այժմ ասացեք՝ ինչո՞ւ եք եկել ինձ մոտ:

— Ես զրուցելու կարիք ունեմ, բայց ոչ ոք չի լսում: Ես չեմ կարող խոսել պատերի հետ, նրանք գոռում են ինձ վրա: Չեմ կարող խոսել կնոջս հետ, նա լսում է միայն պատերին: Ուզում եմ, որ մեկը լսի ինձ: Եթե երկար խոսեմ, ապա հնարավոր է, ինչոր խելամիտ բան ասեմ: Եվ հետո ուզում եմ, որ դուք ինձ սովորեցնեք հասկանալ կարդացածս:

Ֆարերը ակնապիշ նայեց Մոնթագի նիհար, սափրված, կապտարծերով դեմքին:

— Ի՞նչն է ձեզ այդպես ցնցել: Ի՞նչն է ձեր ձեռքից ցած գցել հրկիզողի ջահը:

— Զգիտեմ: Մենք ամեն ինչ ունենք երջանիկ լինելու համար, բայց դժբախտ ենք: Ինչ—որ բանում վրիպել ենք: Ես ամենուրեք փնտրել եմ: Իմացածս միակ բանը, որ նախկինում եղել է, իսկ այժմ չկա, գրքերն են, որոնք ես ինքս այրում եմ ահա արդեն տասը—տասներկու տարի: Եվ ես մտածեցի՝ թերեւս գրքերն ել օգնեն ինձ:

— Դուք անհուսալի երազող եք,— ասաց Ֆարերը:— Այդ ամենը չափազանց ծիծաղելի կլիներ, եթե այդքան լուրջ չիներ: Չեզ ոչ թե գրքեր են հարկավոր, այլ այն, ինչ երբեւէ եղել է դրանցում, ինչը կարող էր այժմ ել լինել մեր հյուրասենյակների ծրագրերում: Մանրամասների նկատմամբ նույնպիսի ուշադրություն եւ իրազեկություն կարող էր ցուցաբերվել եւ մեր ռադիո ու հեռուստատեսային հաղորդումներում: Բայց, ավա դ, նրանք այդ չեն անում: Ո՛չ, ո՛չ, գրքերը միանգամից չեն տա ձեր փնտրածը: Պետք է ինքներդ փնտրեք ամենուրեք, ինչն կինոնկարներում, վաղեմի ընկերների շրջանում: Փնտրեք որտեղ հնարավոր է՝ իրն գրամաֆոնային

ձայնապնակներում, ձեր շրջակա բնության մեջ, հենց ձեր մեջ: Գրքերը սոսկ մեկն են այն շտեմարաններից, որտեղ կուտակում ենք այն, ինչ վախենում ենք մոռանալ: Նրանց մեջ չկա ոչ մի գաղտնիք, ոչ մի կախարդանք: Կախարդանքը սոսկ այն է, ինչ ասում են զրքերը, այն, թե ինչպես են նրանք հավաքում, մի ամբողջական միասնության մեջ միացնում տիեզերքի տարբեր ծվենները: Իհարկե, դուք չեիք կարող այդ իմանալ: Դուք հավանաբար իմաստ էլ լիովին չեք հասկանում, թե ինչի մասին եմ խոսում: Դուք բնագիտաբար ճշշտ եզրակացնության եք հանգել, մեզ պակասում է երեք բան: Առաջինը, գիտե՞ք, արդյոք, ինչո՞ւ են մեզ համար այդքան կարեւոր այսպիսի գրքերը: Որովհետեւ որակ ունեն: Իսկ ի՞նչ է նշանակում որակ: Ինձ համար դա նախ գրքի հյուսվածքն է: Այս գիրքը ծակոտիներ ունի, շնչում է: Դիմագիծ ունի: Կարելի է ուսումնասիրել մանրադիտակով: Եվ դուք նրա մեջ կգտնեք կյանք, եռուն կյանք, որ հորդում է ձեր առջեւ իր անսպառ բազմազանությամբ: Որքան շատ են ծակոտիները, որքան թղթի քառակուսի դյույմի վրա մեծ է կյանքի տարբեր կողմերի ճշմարտացի արտացոլումը, այնքան ավելի գեղարվեստական է երկը: Ահա որակի իմ սահմանումը: Պատկերել մանրամասները, նոր մանրամասներ: Լավ գրողները սերտ շփման մեջ են կյանքի հետ: Միջակները սոսկ հպանցիկ սահում են մակերեսով, իսկ վատերը բռնաբարում են այն եւ թռղնում ճանձերին կեր:

— Այժմ հասկան՝ մ եք,— շարունակեց Ֆարերը,— թե ինչու են գրքերն այդպիսի ատելություն հարուցում, ինչու ես դրանցից այդպես վախենում: Նրանք մեզ ցույց են տալիս կյանքի դեմքի ծակոտիները: Հարմարավետ կյանք փնտրողները կուգենային իրենց առջեւ տեսնել մեղրամում դալուկ դեմքեր՝ առանց ծակոտիների, մազաթափ ու անարտահայտիչ: Մենք ապրում ենք մի այնպիսի ժամանակում, երբ ծաղիկները ծաղիկներով են ցանկանում սնվել, փոխանակ ներծծեն անձեւի խոնավությունն ու արգավանդ հողի կենսահյութերը: Բայց չէ՞ որ նույնիսկ հրավառությունը, նույնիսկ նրա գույների պերճությունն ու ճոխությունն ստեղծված է երկրի քիմիայով: Իսկ մենք երեւակայում էինք՝ իբր կարող ենք ապրել ու աճել, սնվել ծաղիկներով եւ հրավառություններով, չավարտելով մեզ իրականությանը վերադարձնող բնական շրջափուլը: Ծան՝ թ եք Անթեյի առասպելին: Նա հսկա էր, անպարտելի ուժի տեր, քանի դեռ ամուր կանգնած էր հողին: Բայց երբ Հերկուլեսը կտրեց նրան հողից եւ օղ հանեց, Անթեյը հեշտությամբ պարտվեց: Ճշշտ նույնն է եւ մեզ՝ այժմ քաղաքում ապրողներիս համար, եթե ոչ, ապա ես արդեն կատարյալ խելագար եմ: Այսպես, առաջինը, ինչ մեզ պակասում է, որակն է, մեր գիտելիքների հյուսվածքը:

— Իսկ ո՞րն է երկրորդը:

— Ազատ ժամանակը:

— Բայց մենք բավականաշափ ազատ ժամանակ ունենք...

— Ազատ ժամանակ՝ այս: Իսկ մտածելու ժամանակ ունենք արդյոք: Ինչի՞ վրա եք վատնում ձեր ազատ ժամանակը: Կա՞մ ալանում եք մեքենայով՝ ժամում հարյուր մղոն արագությամբ, այնպես, որ ուրիշ բանի մասին չի կարելի մտածել, բայց ձեզ սպառնացող վտանգից, կա՞մ ժամանակ եք սպառնում՝ ինչոր խաղ խաղալով, կա՞մ նստում եք չորսպատանի հեռուստացույց ունեցող սենյակում, իսկ նրանց հետ, արդեն, հո չեք կարող վիճել: Ինչո՞ւ, որովհետեւ պատերի վրայի պատկերները «իրական» են: Ահա նրանք ձեր առջեւ են, տեսանելի, ծավալ ունեն, եւ նրանք ձեզ ասում, ձեր գլուխն են մտցնում, թե ինչ պետք է մտածեք: Են, ձեզ էլ սկսում է թվակ, որ այն, ինչ նրանք ասում են, ճշմարիտ է: Դուք սկսում եք հավատալ, որ ճշմարիտ է: Այնպես հապճեա են ձեզ պատրաստի եզրակացնություններ հրամցնում, որ ձեր բնականությունը չի հասցնում առարկել: «Ախր այդ ամենը համակ բարբաջանք է»:

— Միջայն «ազգականներն» են կենդանի մարդիկ:

— Ներեցեք, ի՞նչ ասացիք:

— Կինս ասում է, որ հեռուստացույցն իրական է, իսկ գրքերը՝ ոչ:

— Եվ փա՛ռք աստծո, որ այդպես է: Դուք կարող եք փակել գիրքը եւ նրան ասել՝ սպասիր: Դուք նրա տիրակալն եք: Իսկ ո՞վ կարող է կորզել ձեզ կառչուն մազիլներից, որոնք գերի են վերցնում, հենց որ միացնում եք հեռուստատեսային հյուրասենյակը: Նրանք կավի պես կիունցեն ձեզ եւ իրենց ուզած ձեւը կտան: Դա նույնպես «միջավայր» է, նույնքան իրական, որքան աշխարհը: Այն

դառնում է իսկություն, այն հենց ճշմարտությունն է: Գրքերին կարելի է հաղթել բանականության ուժով: Բայց իմ ողջ գիտելիքներով ու կասկածամտությամբ հանդերձ, ես երբեք իմ մեջ ուժ չեմ գտել վեճի մեջ մտնելու հարյուր գործիքներից բաղկացած սիմֆոնիկ նվազախմբի հետ, որը ոռնում է ինձ վրա մեր հրեշտակոր հյուրասենյակների գունավոր եւ տարածական էկրաններից: Տեսն՝ այս եք, իմ հյուրասենյակը չորս սովորական սվաղած պատեր են: Իսկ սրանք,— Ֆաբերը ցույց տվեց երկու փոքրիկ ռետինե կոճակներ,— սրանք ել նրա համար են, որ ականջներս խցանեմ մետրոյով երթեւեկելիս:

— «Դենըմ» ատամի մածուկ... «Ո՛չ ջանք է քափում եւ ոչ հյուսում է»,— շշնչաց Մոնթագը՝ աչքերը փակելով:— Այո: Բայց ի՞նչ կպատահի հետո: Գրքերը կօգնե՞ն մեզ:

— Միայն այն դեպքում, եթե ապահովվի երրորդ անհրաժեշտ պայմանը: Առաջինը, ինչպես արդեն ասացի, մեր գիտելիքների որակն է: Երկրորդը ազատ ժամանակը, որպեսզի կարողանանք խորհրդածել, յուրացնել այդ գիտելիքները: Իսկ երրորդն այն է, որ իրավունք ունենանք գործել այն ամենի հիման վրա, ինչ մենք քաղել ենք առաջին երկու պայմանների փոխազդեցությունից: Բայց կասկածելի է, որ մի զառամյալ ծերուկ ու մի հիասթափված հրկիզող կարողանան ինչոր բան փոխել այժմ, եթե գործն այսքան բարդացել է...

— Ես կարող եմ գրքեր ձեռք բերել:

— Դուք ձեզ վտանգի եք ենթարկում:

— Գիտե՞ք, մահապարտն էլ իր առավելություններն ունի: Եթե այլեւս կորցնելու ոչինչ չկա, վտանգից չես վախենում:

— Հիմա դուք շատ հետաքրքիր միտք հայտնեցիք,— ծիծառեց Ֆաբերը,— որը ոչ մի տեղ չեք կարդացել:

— Իսկ մի՞թե գրքերում գրում են այդ մասին: Դա այնպես, հանկարծ, չգիտեմ ինչու, գլուխս եկավ:

— Ավելի լավ: Ուրեմն՝ դուք դա չմոգոնեցիք ո՛չ ինձ համար, ո՛չ մեկ ուրիշի, առավել եւս՝ ոչ էլ ձեզ համար:

Մոնթագը թերվեց Ֆաբերի կողմը:

— Այսօր ահա թե ինչ մտածեցի: Եթե գրքերն իրոք այդպես արժեքավոր են, արդյոք չի՞ կարելի ճարել տպագրական հաստոց եւ տպել մի քանի օրինակ... Մենք կարող ենք...

— Մե՞նք:

— Այո, դուք եւ ես:

— Այդ արդեն չեղա՞վ, — Ֆաբերը կտրուկ շտկվեց:

— Գոնե թույլ տվեք՝ շարադրեմ իմ ծրագիրը...

— Եթե շարունակեք պնդել, ես կխնդրեմ, որ հեռանաք իմ տնից:

— Մի՞թե ձեզ չի հետաքրքրում:

— Ո՛չ, ինձ չեն հետաքրքրում այնպիսի խոսակցությունները, որոնց պատճառով կարող են այրել: Այլ խնդիր է, եթե հնարավոր լիներ ոչնչացնել հրկիզողների բուն համակարգը: Այ, եթե դուք առաջարկեիք տպել մի քանի գիրք եւ երկրով մեկ թաքցնել հրկիզողների տներում, այնպես որ կասկածի սերմեր ցանեիք իրենց հրկիզողների շրջանում, ես կասեի կեցցե՞ք:

— Գաղտնաբար ներս զցել գրքերը, ահազանգել եւ նայել, թե ինչպես են իր ճարակ դառնում հրկիզողների տները: Ա՞յլ էիք ուզում ասել:

Ֆաբերը հոնքերը կիտեց եւ նայեց Մոնթագին, ասես առաջին անգամ էր տեսնում:

— Ես կատակում էի:

— Կարծում եք՝ խելացի՝ ծրագիր է: Արժե՝ փորձել: Սակայն ես պետք է հաստատ իմանամ, որ դա ինչոր բան տեղից կշարժի:

— Ոչ ոք չի կարող երաշխավորել: Չէ՝ որ մի ժամանակ զրբեր մեզ մոտ որքան ուզեք կային, իսկ մենք համառորեն զբաղված էինք մի բանով՝ փնտրում էինք ամենազահավեծ ժայռը, որպեսզի այնտեղից ցած թռչենք: Ստույգ է միայն մի բան՝ այն, մեզ անհրաժեշտ է լիարոք շնչել: Այո՛, մեզ գիտելիքներ են պետք: Եվ, թերեւս, շուրջ հազար տարի հետո, մենք կսովորենք թռիչքների համար ընտրել ավելի փորք ժայռեր: Չէ՝ որ զրբերը գոյություն ունեն, որպեսզի հիշեցնեն մեզ, թե ինչպիսի բթամիտ ու համար ավանակներ ենք մենք: Դրանք նման են Կեսարի վարձու պահախմբին, որը նրա հաղթարշավի ժամանակ շշացաց, «Հիշի՛ր, Կեսար, դու եւս մահկանացու ես»: Մեզնից շատերը չեն կարող ամեն տեղ լինել, բոլորի հետ խոսել, այցելել աշխարհի բոլոր քաղաքները: Մենք չունենք ոչ ժամանակ, ոչ դրամ, ոչ էլ այդքան շատ ընկերներ: Այս ամենը, ինչ դուք փնտրում եք, Մոնթագ, գոյություն ունի աշխարհում, բայց հասարակ մարդը թերեւս սեփական աշքերով կարողանա տեսնել միայն մեկ հարյուրերորդը, իսկ մնացած իննսունինը տոկոսը նա ճանաչում է զրբերի միջոցով: Երաշխիք մի՛ պահանջեք: Եվ մի՛ սպասեք փրկություն ինչոր մեկից՝ լինի մարդուց, մեքենայից թե գրադարանից: Ինքներդ ստեղծեք այն, ինչը կարող է փրկել աշխարհը, եւ եթե խեղդվեք ճանապարհին, ապա գոնե կիմանաք, որ լողում էիք դեպի ափը:

Ֆաբերը ոտքի ելավ եւ սկսեց քայլել սենյակում:

— Ինչպէ՞ս վարվենք, — հարցրեց Մոնթագը:

— Դուք լո՞ւրջ էիք ասում հրկիզողների մասին:

— Բացարձակապես:

— Նենգ ծրագիր է, խոսք չկա, — Ֆաբերը ջղային խեթեց դեպի ննջարանի դուռը: — Տեսնել, թե ողջ երկրում ինչպես են բոցավառվում հրկիզողների տները, կործանվում դավաճանության այդ օջախները: Սալամանդրը լաիում է սեփական պոչը: Օ հ, հիանալի է:

— Ես գիտեմ բոլոր հրկիզողների հասցեները: Եթե մենք ունենայինք որեւէ ընդհատակյա...

— Մարդկանց չի կարելի վստահել, այդ է սարսափելին: Դուք, մեկ էլ ես, ուրիշ էլ ո՞վ կնետվի կրակը:

— Մի՞ թե չեն մնացել այնպիսի պրոֆեսորներ, ինչպիսին դուք եք: Նախկին գրողներ, պատմաբաններ, լեզվաբաններ...

— Մեռել են կամ արդեն շատ ծեր են:

— Որքան ծեր, այնքան լավ: Ավելի քիչ կասկած կհարուցեն: Դուք ին ճանաչում եք այդպիսիներին եւ, հավանաբար, տասնյակներով: Խոստովանեք:

— Այո, թերեւս: Կան, օրինակ, բազմաթիվ դերասաններ, որոնք արդեն երկար տարիներ ատիք չեն ունեցել խաղալու Պիրանդելյի, Շոուի կամ Շեքսպիրի գործերը, քանի որ նրանց պիեսները չափազանց հավաստի են արտացոլում կյանքը: Մենք կարող ենք օգտագործել նրանց զայրույթը: Եվ ազնիվ վրդովմունքը այն պատմաբանների, ովքեր վերջին քառասուն տարում ոչ մի տող չեն գրել: Ճշմարիտ է, մենք կարող էինք դպրոց հիմնել եւ նորից սովորեցնել կարդալ ու մտածել:

— Այո՛:

— Բայց այդ ամենը կաթիլ է ծովի մեջ: Մեր ողջ մշակույթը մեռած է: Նրա բուն հենքը պետք է հալել եւ նոր կաղապար ձուլել: Իսկ դա այնքան էլ դյուրին չէ: Չէ՝ որ բանը սոսկ այն չէ, որ կրկին ձեռք վերցնես կես դար առաջ մի կողմ դրած գիրքը: Հիշեցեք, որ հրկիզողների կարիքը հազվարեա է զգացվում: Մարդիկ ինքնակամ այլեւս գիրք չեն կարուում: Այժմ դուք՝ հրկիզողներդ, մեզ համար կրկեսային ներկայացումներ եք կազմակերպում, տներ եք վառում, զվարճացնում ամբոխին: Բայց դա այնպես միջանկյալ համար է, եւ ոչ թե հիմնականը: Մեր օրերում շատ քիչ են խոռվության սիրահարները: Իսկ այդ քչերի մեծ մասին հեշտ է ահարեկել: Ինչպես, օրինակ, ինձ: Դուք կարո՞ղ եք ավելի արագ պարել, քան Սպիտակ ծաղրածուն, կամ գոռալ ավելի բարձր, քան

ինքը՝ Գլխավոր հեռուստաաճպարարը եւ բոլոր «ազգականները»: Եթե կարող եք, ապա, թերեւս, կիարքեք ձեր ձանապարիք: Իսկ ընդհանրապէս, Մոնթագ, իհարկե, դուք իհմար եք: Չէ՞ որ մարդիկ իրոք զվարձանում են:

— Վերջացնելով կյանքը ինքնասպանությամբ: Միմյանց սպանելո՞վ:

Մինչ նրանք խոսում էին, տան վրայով դեպի արեւելք էին պանում ոմբակոծիչները: Միայն իհմա նրանք նկատեցին այդ ու լոեցին՝ ականջ դնելով հրթիռային շարժիչների հզոր աղմուկին, զգալով, թե ինչպէս է ամեն ինչ իրենց հոգում տակնուվրա լինում:

— Համբերեք, Մոնթագ: Այ, պատերազմ կսկսվի, եւ մեր հյուրասենյակներն իրենք իրենց կլրեն: Մեր քաղաքակրթությունը միտում է կործանման: Մի կողմ քաշվեք, որպէսզի անիվը չճզմի ձեզ:

— Բայց չե՞ն որ մեկը պետք է պատրաստ լինի կառուցելու, երբ ամեն ինչ փլվի:

— Իսկ ո՞վ: Նրա՞նք, ովքեր ընդունակ են քերանացի մեջբերել Միլթընին: Ովքեր կարող են ասել. «Իսկ ես դեռ հիշում եմ Սոֆոկլեսի՞ն»: Եվ ի՞նչ պետք է անեն նրանք: Հիշեցնեն փրկվածներին, որ մարդը ունի նաև լա՞վ կողմեր: Այդ փրկվածները սոսկ այն մասին կմտածեն, թե ինչպէս քարեր հավաքեն ու շպրտեն իրար վրա: Գնացեք տուն, Մոնթագ: Պառկեք քնելու: Ինչո՞ւ վատնեք ձեր վերջին ժամերը, որպէսզի անպտուի դրվեք տեղում եւ համոզեք ձեզ, թե իբր շարժվում եք:

— Ուրեմն, ձեզ համար այլեւս միեւնո՞ւն է:

— Ո՞չ, միեւնույն չէ: Այնքան միեւնույն չէ, որ կարելի է ասել՝ այդ մտքից հիվանդ եմ:

— Եվ դուք չե՞նք ուզում օգնել ինձ:

— Բարի զիշեր: Բարի զիշեր:

Մոնթագի ձեռքերը պարզվեցին դեպի «Աստվածաշունչը»: Նա ինքը զարմացավ, թե հանկարծ ինչ արեցին իր ձեռքերը:

— Կուզենայի՞ք ձեր սեփականը լիներ:

— Ազ ձեռքս կտայի դրա համար,— ասաց Ֆաբերը:

Մոնթագը կանգնել եւ սպասում էր, թե հետո ինչ են անելու իր ձեռքերը: Եվ նրանք, անկախ իր կամքից ու ցանկությունից, ասես նույն ձգուումով համակված երկու կենդանի էակներ, սկսեցին պոկոտել էջերը: Պոկեցին անվանաթերթը, առաջին էջը, երկրորդը:

— Խելազա՞ր: Այդ ի՞նչ եք անում,— Ֆաբերը վեր ցատկեց, ասես մեկը հարվածեց նրան: Նետվեց Մոնթագի վրա, բայց նա մի կողմ հրեց: Մոնթագի ձեռքերը շարունակում էին պատռել զիրքը: Վեց էօ եւս ընկան հատակին: Մոնթագը վերցրեց դրանք եւ Ֆաբերի աչքի առաջ ձմռթեց ձեռքի մեջ:

— Դետք չէ, ինդրում եմ, պետք չէ,— բացականչեց ծերուկը:

— Իսկ ո՞վ է խանգարում ինձ: Ես հրկիզող եմ: Կարող եմ այրել ձեզ:

Ծերուկը նայեց նրան:

— Դուք այդ չեք անի:

— Կարող եմ, եթե կամենամ:

— Այդ զիրքը... մի՝ պատռեք:

Ֆաբերը փլվեց աթոռին: Նրա դեմքը ձերմակել էր կտավի նման, շրթունքները դողում էին:

— Հոգնեցի: Մի՛ տանջեք ինձ: Ի՞նչ եք ուզում:

— Ուզում եմ, որ դուք սովորեցնեք ինձ:

— Շատ լավ: Շատ լավ:

Մոնթագը ցած դրեց զիրքը: Նա սկսեց հարթել ճմոթված էջերը: Ծերուկը ուժասպառ հետեւում էր նրան:

Գլուխը թափ տալով, ասես իրենից վանելով թմրությունը, ֆարերը հարցրեց.

— Դուք փող ունե՞ք, Մոնթագ:

— Ունեմ: Մի քիչ: Չորս կամ հինգ հարյուր դոլար: Ինչո՞ւ եք հարցնում:

— Կրերեք ինձ: Ես ճանաչում եմ մի մարդու, որը կես դար առաջ տպագրում էր մեր քոլեջի թերթը: Դա հենց այն տարին էր, երբ նոր կիսամյակի սկզբում մտա լսարան, եւ պարզվեց, որ դրամայի պատմության դասընթացի դասախոսություններին, որն ընդգրկում էր Էսքիլեսից մինչեւ Յուշին Օ'Նիլ, ցուցակագրվել էր ընդամենը մեկ ուսանող: Հասկանո՞ւ մը եք, կարծես թե սաոցէ զեղեցիկ արձանը հալվում էր արեւի ճառագայթների տակ: Հիշում եմ՝ մեկը մյուսի ետեւից մեռնում էին լրագրերը, ինչպես կրակի մեջ ընկած թիթեռները: Ոչ ոք չէր փորձում հարություն տալ: Ոչ ոք չէր ափսոսում: Եվ այդ ժամանակ, հասկանալով, թե որքան ձեռնտու կլինի, եթե մարդիկ սկսեն կարդալ միայն կրօնու համբույրների եւ դաժան, ծեծկոտուրի մասին, կառավարությունը ամփոփեց արդյունքները, կանչելով ձեզ՝ կրակ կուլ տվողներիդ: Այնպես որ, Մոնթագ, մենք ունենք գործազուրկ տպագրիչ: Կարող ենք տպագրել մի քանի զիրք եւ սպասել մինչեւ սկսվի կոփվը, որը կկործանի իրերի ներկա կարգը եւ մեզ անհրաժեշտ լիցը կտա: Մի քանի ոռումք, եւ այդ բոլոր «ազգականները», որոնք բնակություն են հաստատել հյուրասենյակների պատերին, խեղկատակային այդ ոհմակը կլորի մշտապես: Եվ հաստատված լրության մեջ գուցե լսելի լինի մեր շշունջը:

Երկուսն էլ կանգնած սեւեռուն նայում էին սեղանի վրայի գրքին:

— Ես փորձել եմ հիշել,— ասաց Մոնթագը: — Բայց, գրողը տանի, հերիք է՝ աչքս թեքեմ եւ ամեն ինչ խսկույն մոռանում եմ: Աստված իմ, որքան եմ ցանկանում խոսել հրկիզապետ Բիթիի հետ: Նա շատ է կարդացել, նա ամեն ինչին պատասխան ունի կամ էլ, ծայրահետ դեպքում, այդպես է թվում: Նրա խոսքը հալած յուղի տեղ ես ընդունում: Վախենում եմ՝ նա ինձ համոզի, ու ես կրկին դառնամ առաջվանը: Չէ՞ որ ընդամենը մեկ շաբաթ առաջ էր, որ փողրակը նավթով լցնելիս մտածում էի, թե ի նչ հիանալի աշխատանք է:

Ծերուկը զիսով արեց.

— Ով չի կառուցում, նա պետք է ավերի: Սա հին է, ինչպես աշխարհը: Անշափահաս հանցագործների հոգեբանություն:

— Ահա թե, ուրեմն, ով եմ ես:

— Մեզնից ամեն մեկի մեջ դա կա:

Մոնթագը մի քանի քայլ արեց դեպի ելքը:

— Դուք չե՞ք կարող որեւէ կերպ օգնել ինձ, երբ այսօր երեկոյան խոսելու լինեմ հրկիզապետ Բիթիի հետ: Ինձ հովանոց է հարկավոր, որ շնեղովեմ, եթե նա կրկին ինձ վրա թափի իր ճառերի հեղեղը:

Ծերուկը ոչինչ չասաց եւ նորից անհանգիստ հայացք նետեց ննջարանի դռանը: Մոնթագը որսաց նրա հայացքը:

— Դե, ինչպե՞ս:

Ծերուկը խոր շունչ քաշեց: Փակեց աչքերը եւ ամուր սեղմելով շրթունքները՝ մի անգամ էլ դժվարությամբ շունչ առավ: Նրա շուրթերից պոկվեց Մոնթագի անունը:

Շրջվելով Մոնթագի կողմը՝ վերջապես ասաց.

— Գնանք: Քիչ էր մնում թողնեի, որ հեռանաք: Իրոք որ ես վախկոտ, ծեր հիմար եմ:

Ֆարերը բացեց ննջարանի դուռը: Նրա ետեւից Մոնթագը մտավ մի փոքրիկ սենյակ, ուր դրված էր սեղան, որի վրա խառնիխուրն թափված էին գործիքներ, մազի պես բարակ մետաղալարի կծիկներ, պստիկ զսպանակներ, կոճեր, բյուրեղիկներ:

— Սա ի՞նչ է,— հարցրեց Մոնթագը:

— Իմ ահավոր վախկոտության վկայությունը: Երկար տարիներ ես միայնակ եմ ապրել այս պատերի մեջ, մեն—մենակ՝ իմ մտքերի հետ: Էլեկտրական սարքերի եւ ռադիոռնդունիչների վրա բգրգալը դարձել է իմ կիրքը: Հենց իմ երկշոտությունը եւ միաժամանակ մեջս նիրհող խոռվարար ոգին մղեցին ինձ նախագծելու ահա այս սարքը:

Նա սեղանից վերցրեց 22 մմ տրամաչափի գնդակ հիշեցնող մի կանաչավուն մետաղե առարկա:

— Որտեղի՞ց եմ միջոցներ հայթայթել սրա համար: Հասկանալի է՝ խաղում էի բորսայում: Չէ՞ որ դա վտանգավոր մտածողության տեր գործազուրկ մտավորականների վերջիս ապաստանն է: Խաղում էի բորսայում, աշխատում այս գյուտի վրա ու սպասում: Կյանքիս կեսը սպանեցի վախից դրդալով, միշտ սպասում էի, որ ինչոր մեկը խոսքի կրօնվի ինձ հետ: Ինքս չէի համարձակվում որեւէ մեկի հետ խոսակցություն սկսել: Եթի մենք միասին նստել էինք գրոսայզում եւ գրուցում էինք,— իիշո՞ւմ եք,— արդեն գիտեի, որ մի օր դուք կգաք ինձ մտտ, բայց իրկիզողի ջահո՞վ արդյոք, թէ բարեկամական ձեռք մեկնելու համար՝ նախապես չէի կարող ասել: Իսկ այս փոքրիկ գործիքը դրանից մի քանի ամիս առաջ արդեն պատրաստ էր: Համենայնդեպս, քիչ էր մնում թողնեի ձեզ, որ գնաք: Սիա թէ ինչ վախկուտն եմ ես:

— Շատ նման է խեցի ռադիոռնդունիչին:

— Բայց սա ավելին է, քան ընդունիչը: Իմ սարքը լսում է: Եթե դուք այս փոքրիկ գնդիկը դնեք ձեր ականջի մեջ, Մոնթագ, ես կարող եմ հանգիստ նստել տանը, տաքացնել իմ վախվորած ձեր ոսկորները, եւ միաժամանակ լսել ու վերլուծել հրկիզողների աշխարհը, երեւան հանել նրա թոյլ կողմերը, դույզն իսկ չվտանգելով ինձ: Ես կլինեմ իր փեթակում ապահով նստած մայր մեղվի պես: Իսկ դուք կլինեք աշխատավոր մեղուն՝ իմ ճամփորդող ականջով: Ես կարող եմ ականջներ ունենալ քաղաքի բոլոր ծայրերում, ամենատարբեր մարդկանց շրջանում: Ես կարող եմ լսել ու եզրակացություններ անել: Եթե մեղուները կործանվեն, դա ինձ չի վերաբերի, առաջվա պես ես կլինեմ իմ տանը, անվտանգ, կվերապետ իմ վախը առավելագույն հարմարավետությամբ եւ նվազագույն վտանգով: Այժմ տեսնո՞ւմ եք, թէ որքան զգուշավոր եմ այս խաղում եւ որքան արհամարեելի:

Մոնթագը կանաչ գնդիկը մտցրեց ականջը: Ծերուկը եւս իր ականջը մտցրեց նույնպիսի փոքրիկ մետաղյա առարկա եւ շրջունքները շարժեց.

— Մո՞նթագ:

Զայնը հնչեց Մոնթագի ուղեղի խորքում:

— Ես ձեզ լսում եմ:

Ծերուկը ծիծաղեց:

— Ես ել ձեզ եմ լավ լսում,— Ֆարերը խոսում էր շշուկով, բայց նրա ձայնը հստակորեն հնչում էր Մոնթագի գլխում:

— Ժամանակին գնացեք հրակայան: Ես ձեզ հետ կլինեմ: Մենք միասին կլսենք ձեր հրկիզապետին: Թերեւս նա մեզնից մեկն է, աստված գիտե: Ես ձեզ կհուշեն՝ ինչ ասեք: Մենք նրան լավ դաս կտանք: Ասացեք, դուք ատո՞ւմ եք ինձ այս էլեկտրոնային սարքի համար, չէ՞: Ես վրնդում եմ ձեզ փողոց, խավարի մեջ, իսկ ինքս մնում եմ ճակատի գծից հեռու, իմ ականջները պետք է լսեն, իսկ գուցե դրա համար ձեր գլուխը թոցնեն:

— Ամեն մեկս անում է այն, ինչ կարող է,— պատասխանեց Մոնթագը: Նա «Աստվածաշունչը» դրեց ծերուկի ձեռքերի մեջ:— Վերցրեք: Կփորձեմ փոխարենը ուրիշ բան հանձնել:

— Վաղը եւեթ ես կհանդիպեմ գործազուրկ տպագրիչին: Գոնե այդ կարող եմ անել:

— Բարի զիշեր, պրոֆեսոր:

— Ո՛չ, այս զիշերը բարի չի լինի: Բայց ես ամբողջ ժամանակ ձեզ հետ կլինեմ: Աներես մոծակի պես պետք է բզզամ ձեր ականջին, հենց որ իմ կարիքն զգաք: Եվ համենայն դեպս, աստված տա, բարի լինի այս զիշերը ձեզ համար, Մոնթագ: Հաջողություն եմ մաղթում:

Դուռը բացվեց եւ խսկույն էլ փակվեց: Մոնթագը հայտնվեց խավար փողոցում, կրկին մեն—մենակ աշխարհի դեմ:

Այդ զիշեր նոյնիսկ երկինքն էր պատրաստվում պատերազմի: Նրա վրայով քուլա—քալա ամպեր էին շարժվում, որոնց արանքներից, ինչպես թշնամական դետքեր, միլիոնավոր աստղեր էին փայլում: Երկինքն ասես պատրաստվում էր փլվել քաղաքի վրա եւ այն վերածել ճերմակ կավճափոշու: Արնաներկ հրացոլրով ծագում էր լուսինը: Ահա այդպիսի զիշեր էր:

Մոնթագը քայլեց մինչեւ մետրոյի կայարանը, գումարը գրապանում էր (նա արդեն եղել էր դրամատանը, որը բաց է ողջ զիշերը, սպասարկում են մեխանիկական ոռորոտները), նա քայլում էր, եւ երբ ուղիղիւեցին դրեց ականջին, լսեց:

— Զորակոչվել է մեկ միլիոն մարդ: Եթե պատերազմ սկսվի, արագ հաղթանակն ապահոված է...— Հանկարծակի խուժած երաժշտությունը խլացրեց հաղորդավարի ձայնը, եւ նա լսեց:

— Զորակոչվել է տասը միլիոն,— շշնչաց Ֆաբերի ձայնը նրա մյուս ականջին:— Բայց ասում են՝ մեկ միլիոն: Այդպես ավելի հանգիստ է:

— Ֆաբեր:

— Այո՞ :

— Ես չեմ մտածում, միայն կատարում եմ այն, ինչ հրամայված է: Ինչպես վարվել եմ միշտ: Դուք ասացիք՝ հարկավոր է փող ձեռք բերել, ես հայթայթել եմ: Բայց իրականում այդ մասին ինք չմտածեցի: Ուրեմն ե՞ր եմ սկսելու մտածել եւ գործել ինքնուրույն:

— Դուք արդեն սկսել էիք, երբ այդ ասացիք: Բայց սկզբում ստիպված եք ապավինել ինձ:

— Ես նրանց էլ էի վստահում:

— Այո՞ , ու տեսնում եք՝ ուր հասաք: Մի առժամանակ դուք պետք է կույրի պես խարխափեք: Ահա ձեզ իմ ձեռքը, հենվեցեք:

— Անցնել մյուս կողմը եւ կրկին գործել թելաղրանք՝ Ո՛չ, ես այդպես չեմ ուզում: Էլ ի՞նչ միտք ունի ձեզ ապավինելը:

— Ձեր աչքերն արդեն բացվում են, Մոնթագ:

Մոնթագն զգաց, թե ինչպես ոտքերը ծանոթ մայթով շարժվում են իր տան կողմը:

— Շարունակեք, պրոֆեսոր:

— Ուզո՞ւմ եք ձեզ համար կարդամ: Կօանամ կարդալ այնպես, որ դուք բոլորը հիշեք: Օրական ընում եմ ընդամենը հինգ ժամ: Ազատ ժամանակ շատ ունեմ: Եթե ուզում եք, ամեն երեկո կկարդամ, մինչեւ կընեք: Ասում են, թե քնած մարդու ուղեղը ամեն ինչ մտապահում է, եթե ցածրածայն շշնչաս նրա ականջին:

— Այո՞ :

— Դե, ուրեմն, լսեք:— Հեռվում, քաղաքի մյուս ծայրում, մեղմ շրշացին թերթվող էջերը:— Հորի գիրքը:

Լուսինը դուրս եկավ: Անձայն շարժելով շուրջերը՝ Մոնթագը քայլում էր մայթով:

Երեկոյան իննին, երբ նա վերջացնում էր իր թեթեւ ընթրիքը, շքամուտքի խոսափողը ազդարարեց հյուրերի գալուստը: Միլյուեղ նետվեց նախասենյակ՝ այն մարդու ածապարանքով, որը փրկվել էր հրաբխի ժայթումից: Ներս մտան միսիս Ֆելիսը եւ միսիս Բաուլզը, եւ հյուրասենյակը կուլ տվեց նրանց, ինչպես կրակե խառնարան: Տիկինների ձեռքերին մարտինիի

Հշեր կային: Մոնթագն ընդհատեց ուտելը: Այդ կանայք նման էին բյուրեղապակե հազարավոր զնզգնզացող կախազարդերով անձոռնի ջահերի: Նույնիսկ պատի միջով նա տեսնում էր նրանց սառած անմիտ ժպիտները: Նրանք ճիշ ու աղմուկով ողջունեցին իրար՝ ջանալով խլացնել հյուրասենյակի ժխորը:

Կուլ տալով պատառը՝ Մոնթագը կանգ առավ դրների մեջ:

— Դուք հիանալի տեսք ունեք:

— Հիանալի:

— Քո տեսքը շատ շքեղ է, Միլլի:

— Շքե՞ղ:

— Բոլորը հոյակապ տեսք ունեն:

— Հոյակա՞պ:

Մոնթագը լույսայն հետեւում էր նրանց:

— Հանգիստ, Մոնթագ,— նրա ականջին շշնչաց ֆարերը:

— Անտեղի ուշացա, — գրեթե ինքն իրեն ասաց Մոնթագը: — Վաղուց արդեն պետք է զայի ձեզ մոտ, դրամը բերեի:

— Վաղն կը ուշ չի լինի: Զգույշ եղեք, Մոնթագ:

— Հրաշալի ներկայացում է, չէ՞ — բացականչեց Միլլիրեդը:

— Հրաշալի՞ է:

Հեռուստատեսային երեք պատերից մեկի վրա ինչոր կին նարնջի հյութը էր խմում եւ միաժամանակ շլացուցիչ ժպտում:

«Այդ ինչպե՞ս է նա համատեղում երկուսն էլ», — մտածեց Մոնթագը՝ ատելություն զգալով ժպտացող տիկնոց նկատմամբ:

Մյուս պատին ռենտգենյան ճառագայթների միջոցով ցուցադրվում էր, թե նարնջի հյութը ի՞նչ ճանապարհ է անցնում այդ տիկնոց կերակրափողով՝ մինչեւ նրա հիացմունքից թթռացող ստամոքսը: Հանկարծ տեղից պոկվեց եւ ամպերի մեջ միրճվեց հրթիռային ինքնաթիռը թեւերին առած հյուրասենյակը, ապա ընկրումվեց գորշականաշավուն ծովի ջրերի մեջ, որտեղ կապույտ ձկները խժողում էին կարմիր եւ դեղին ձկներին: Իսկ մեկ րոպե անց երեք ձերմակ մուլտիպլիկացիոն ծաղրածուներ արդեն կտրում էին մեկմեկու ձեռքերն ու ոտքերը հավանության քրքիջի պոռթումներով: Եվս երկու րոպե՝ եւ պատերը հանդիսատեսներին տեղափոխեցին քաղաքից դուրս, որտեղ կատաղի արագությամբ սլանում էին հրթիռային ավտոմեքենաները՝ բախվելով եւ գլորելով իրար: Մոնթագը տեսավ, թե ինչպես օդ թռան մի քանի մարդկային մարմիններ:

— Միլլի, դու տեսա՞ր:

— Տեսա, տեսա՞:

Մոնթագը ձեռքը խորեց պատի խոռոչը եւ պտտեց կենտրոնական անջատիչը: Պատերի վրայի պատկերները մարեցին, ասես ինչոր մեկը անակնկալ բաց թողեց ապակե վիթխարի ակվարիումի ջուրը, որտեղ դեսուդեն էին նետվում խենթացած ձկները:

Երեք կանայք էլ շրջվեցին եւ անսրող դժգոհությամբ ու անբարյացակամությամբ նայեցին Մոնթագին:

— Ի՞նչ եք կարծում, ե՞րբ կսկսվի պատերազմը, — հարցրեց նա: — Տեսնում եմ՝ այսօր եկել եք առանց ամուսինների:

— Օ՛, նրանք մեկ զայիս են, մեկ գնում, — սաաց միսիս Ֆելիքսը, — իրենց տեղը չեն գտնում... Փիթին երեկ զորակոչեցին: Կվերադառնա եկող շաբաթ: Այդպես էին ասել: Կարճատեւ

պատերազմ: Քառասունութ ժամից բոլորը տանը կլինեն: Այդպես էին ասել բանակում: Կարձատել պատերազմ: Փիթքին երեկ զորակոչեցին եւ ասացին, որ մեկ շաբաթ հետո տանը կլինի: Կարձատել...

Երեք կանայք անհանգիստ շարժվում էին աթոռների վրա՝ նյարդայնացած նայելով դատարկ, սեւագորշ պատերին:

— Ես չեմ անհանգստանում,— ասաց միսիս Ֆելիքսը:— Թող Փիթն անհանգստանա, — քրքջաց նա:— Ես չեմ ել մտածում: Բոլորովին ել չեմ հուզվում:

— Այո, այո՝,— ձայնակցեց Միլին, — թող Փիթն ինքը անհանգստանա:

— Միշտ ուրիշների ամուսիններին են սպանում: Այդպես են ասում:

— Այո՝, ես ել եմ լսել: Զգիտեմ որեւէ մեկին, որ կրվում զոհված լինի: Զոհվում են ուրիշ կերպ: Օրինակ՝ ցած են նետվում բարձրահարկ շենքերից: Ինչպես՝ անցած շաբաթ Գլորիայի ամուսինը: Այդպես պատահում է: Բայց պատերազմում՝ երբեք:

— Այո՝, պատերազմում՝ երբեք, — համաձայնեց միսիս Ֆելիքսը. — Ամեն դեպքում Փիթը եւ ես միշտ խոսում ենք առանց արցունքի ու այլ ավելորդ զգայնությունների: Սա իմ երրորդ ամուսնությունն է, Փիթն ել երրորդ անգամ է ամուսնացել, եւ մենք միանգամայն անկախ ենք: Պետք է անկախ լինել, միշտ ել այդպես ենք կարծել: Փիթն ասաց, որ եթե իրեն սպանեն, ես լաց չլինեմ, կրկին շուտափույթ ամուսնանամ եւ չմտածեմ իր մասին:

— Ի դեպ, իիշեցի, — բացականչեց Միլրեդը:— Երեկ ձեր պատերին դուք նայեցի՞ք Կլարա Դոուվի հինգրոպեանոց սիրավեպը: Դա մի կնոջ մասին եր, որը...

Սոնթագը լուր զննում էր կանանց դեմքերը, ինչպես մի անգամ երեխա ժամանակ զննել էր սրբապատկերները ինչոր փոքրիկ այլադավան եկեղեցում, որտեղ պատահմամբ ընկել էր: Այդ տարօրինակ էակների արծնափայլ դիմապատկերները մնացին նրան խորթ ու անըմբռնելի, թեպետեւ աղոթք ուղղեց նրանց, երբ երկար կանգնած եկեղեցում, ջանում էր համակվել օստար հավատով՝ շնչելով խնկի ու ինչոր առանձնահատուկ, միայն այդ տեղին բնորոշ փոշու հոտը: Նա մտածում էր, որ եթե այդ բույրերը լցվեն իր թոքերը, թափանցեն իր արյան մեջ, ապա, գուցե եւ, հասկանալի դառնան այդ սրտաշարժ, գունագեղ կերպարանքները՝ ձենապակյա աշքերով եւ վառ սուտակագույն շուրթերով: Բայց ոչինչ չէր ստացվում, ոչինչ: Դա նույն էր, ինչպես եթե նա մտներ մի կրպակ, որտեղ շրջանառության մեջ այլ դրամ էր, ու ինքը ոչինչ չկարողանար զնել իր ունեցածով: Նա անհաղորդ մնաց նույնիսկ սրբերին հավելուց հետո, պարզապես փայտ էր, ծեփ, կափ: Ճիշտ այդպես էր զգում իրեն եւ այժմ, իր սեփական հյուրասենյակում՝ նայելով աթոռների վրա անհանգիստ շարժվող երեք կանանց: Նրանք ծխում էին, ծխի քոլաներ էին բաց թողնում, հարդարում իրենց վառ մազերը, զննում վառ կարմիր եղունգները, որոնք ասես բոցավառվել էին Սոնթագի սեւեռուն հայացքից: Լուրջունը ձնշում էր կանանց, նրանց դեմքերին ձանձրույթ կար: Երբ Սոնթագը վերջապես կուլ տվեց վերջին պատառը, կանայք ակամայից մի փոքր առաջ թեքվեցին: Նրանք սպասողաբար ականջ էին դնում նրա տենդագին շնչառությանը: Հյուրասենյակի երեք դատարկ պատերն այժմ նման էին ծանր, աներազ քնի մեջ ընկղմված հսկաների գունատ ճակատների: Սոնթագին թվաց, որ եթե ձեռք տա, մատներին կմնա աղահամ քրտինքը: Ճետզետե ավելի պարզորդ էր երեւում քրտինքը այդ մեռյալ ճակատներին, ավելի լարված էր դառնում լուրջունը, ավելի շոշափելի՝ դողը օղում եւ անհամբերությունից այրվող կանանց մարմիններում: Թվում էր՝ եւս մեկ րոպե, եւ նրանք բարձրաձայն թշշալով կպայթեն:

Սոնթագի շուրթերը շարժվեցին:

— Եկեք զրուցենք:

Կանայք ցնցվեցին եւ աշքերը հառեցին նրան:

— Ինչպես ս են ձեր երեխաները, միսիս Ֆելիքս, — հարցրեց Սոնթագը:

— Դուք հիանալի գիտեք, որ ես երեխաներ չունեմ: Ճետո ել մեր օրերում խելքը զիսին ո՞ր մարդը կուզենա երեխա ունենալ, — բացականչեց միսիս Ֆելիքսը չհասկանալով, թե ինչու է իրեն այդպես զայրացնում այդ մարդը:

— Ո՛չ, այդ հարցում ձեզ հետ համաձայն չեմ,— ասաց միսիս Բառլզը:— Ես երկուսն ունեմ: Երկու անգամ էլ ինձ կեսարյան հատում արեցին: Հո չէի՝ տառապելու երկունքի ցավերից, ինչ է թե երեխա պիտի ծնվեր: Բայց, դե, մարդիկ պետք է բազմանան: Մենք պարտավոր ենք շարունակել մարդկային ցեղը: Բացի դրանից, երեխաները երբեմն նման են լինում ծնողներին, իսկ դա շատ զվարճալի է: Ինչ կա որ, երկու կեսարյան հատում, եւ խնդիրը լուծված է: Այո՛, սրբ: Իմ բժիշկը ասում էր՝ կեսարյանը պարտադիր չէ, դուք նորմալ կազմվածք ունեք, կարող եք ծննդաբերել, բայց ես պնդեցի:

— Համենայն դեպս, երեխաները սարսափելի ծանր բեռ են: Դուք պարզապես խելազար եք, որ մտածել եք երեխա ունենալ,— բացականչեց միսիս Ֆելիսը:

— Ո՛չ, ինչու, այնքան էլ վատ չէ: Տասից ինն օրը նրանք անց են կացնում դպրոցում: Ես նրանց հետ շփում են ամիսը երեք օր, երբ տանն են լինում: Բայց դա էլ ոչինչ: Քշում եմ հյուրասենյակ, միացնում ես պատերը եւ վերջ: Ինչպես սպիտակեղենը լվանալիս, դարսում ես մերենայի մեջ եւ շրիկոցով փակում կափարիչը:— Միսիս Բառլզը քմծիծաղ տվեց:— Իսկ քնքշություններ ոչ մի դեպքում չի կարելի: Նրանց մտքովն իսկ չի անցնում ինձ համբուրել: Շուտով երեւի ինձ աքացի էլ կտան, եւ, փա որ աստծո, որ ես դեռ կարող եմ նույն ձեւով պատասխանել:

Կանայք փառ—փառ ծիծաղեցին:

Միլդրեդը մի րոպե լուս նստեց, բայց, տեսնելով, որ Մոնթազը չի հեռանում շեմքից, ծափ տվեց ու բացականչեց.

— Եկեր Գային բավականություն պատճառենք եւ խոսենք քաղաքականությունից:

— Հիանալի՝ է,— ասաց միսիս Բառլզը:— Անցած ընտրություններին ես քվեարկեցի բոլորի նման: Իհարկե, Նորլի օգտին: Կարծում եմ՝ երեւէ պրեզիդենտ ընտրված ամենահաճելի տղամարդկանցից մեկն է նա:

— Օ՛, այո՛: Իսկ հիշո՞ւմ եք մյուսին, որին առաջադրել էին Նորլի դեմ:

— Շատ լավն էր, խոսք չկա: Փոքր—մոքր, անբարետես, անխնամ սափրված, սանրվածքն էլ բանի նման չէր:

— Եվ ոնց էլ օպոզիցիայի գլուխն էր մտել՝ նրա թեկնածությունն առաջադրել: Մի՞թե կարելի է բարձրահասակ տղամարդու դեմ այդպիսի զաճաճին առաջադրել: Դեռ հետոն էլ ծամծմելով էր խոսում: Ես գրեթե ոչինչ չլսեցի նրա ասածից: Լսածից էլ բան չհասկացա:

— Բացի այդ, հաստլիկ էր եւ նույնիսկ ջանք չէր թափել հազուսով քողարկել իր գիրությունը: Զարմանալու ի՞նչ կար: Իհարկե, մեծամասնությունը քվեարկեց Վինաթոն Նորլի օգտին: Նույնիսկ նրանց անունները դեր խաղացին: Համեմատեք Վինաթըն Նորլ ու Ջութերտ Հոուգ, եւ պատասխանը միանգամից պարզ կդառնա:

— Գրո՞՞ղ տանի,— բացականչեց Մոնթազը:— Այսր դուք նրանց մասին ոչինչ չգիտեք՝ ոչ մեկի, ոչ էլ մյուսի:

— Ինչպե՞ս թե չգիտենք: Մենք երկուսին էլ տեսել ենք այս նույն հյուրասենյակի պատերին: Ընդամենը կես տարի առաջ: Մեկն անընդհատ քիթն էր քչփորում: Սոսկալի էր: Նայելն իսկ՝ զզվելի:

— Եվ ձեր կարծիքով, միստր Մոնթազ, մենք պարտավո՞ր էինք քվեարկել այդպիսի մարդու օգտին,— բացականչեց միսիս Ֆելիսը:

Միլդրեդը երջանիկ ժպտում էր:

— Գայ, խնդրում եմ, մի՞ բարկացրու մեզ, հեռացիր դոնից:

Բայց Մոնթազն արդեն անհետացել էր. մի րոպե անց նա վերադարձավ՝ ձեռքին մի գիրը բռնած:

— Գայ:

— Գրողի ծոցը ամեն ինչ, գրողի ծոցը:

— Սա ի՞նչ է: Մի՞թե զիրք: Իսկ ինձ թվում էր, թե մասնագիտական ուսուցումը այժմ տարվում է կինոնկարների միջոցով:— Միսիս Ֆելփսը զարմացած թարթեց աշքերը:— Դուք ուսումնասիրում եք հրկիզողների գործի տեսությունը:

— Ի՞նչ գրողի տարած տեսություն,— պատասխանեց Մոնթագը:— Բանաստեղծություններ են:

— Մոնթագ, — նրա ականջում հնչեց Ֆաբերի նախազգուշացնող ձայնը:

— Ինձ հանգիստ թողեք:— Մոնթագը զգում էր, որ իրեն ասես ներքաշում են ինչոր սրբնթաց աղմկոտ ջրապտույտի մեջ:

— Մոնթագ, մի՛ կորցրեք ձեզ: Չհամարձակվեք...

— Դուք նրանց լսեցի՞ք: Լսեցի՞ք՝ ինչ էին բլլացնում այս ճիվադներն իրենց նման այլ ճիվադների մասին: Տե՛ր աստված: Ինչե՞ր ասես, որ չեն խոսում մարդկանց, սեփական երեխաների մասին, իրենց մասին, ամուսինների, պատերազմի մասին... Թող անիծվե՞ն: Ես լսում ու չի հավատում ականչներիս:

— Ներեցեք: Պատերազմի մասին ես ոչ մի բառ չեմ ասել, — բացականչեց միսիս Ֆելփսը:

— Տանել չեմ կարող բանաստեղծությունները, — ասաց միսիս Բառլզը:

— Իսկ դուք երբեւ կարդացե՞լ եք:

— Մոնթագ, Ֆաբերի ձայնը քերեց Մոնթագի ականջը:— Դուք ամեն ինչ կկործանեք: Խելազար: Լուցեք:

Կանայք վեր թռան տեղներից:

— Նստեցեք, — գոռաց Մոնթագը:

Նրանք հնազանդորեն նստեցին:

— Ես տուն եմ գնում, — դողացող ձայնով ասաց միսիս Բառլզը:

— Մոնթագ, Մոնթագ, խնդրում եմ, աստծո սիրուն: Ձեր մտքին ի՞նչ է, — աղերսում էր Ֆաբերը:

— Իսկ ինչո՞ւ որեւէ ոտանափոք չեք կարդում մեզ համար ձեր զրքույկից, — միսիս Ֆելփսը գլխով արեց:— Կարծում եմ, շատ հետաքրքիր կլինի:

— Արգելված է, — ողբաձայն աղաղակեց միսիս Բառլզը: — Չի կարելի:

— Բայց նայեցեք միասդը Մոնթագին: Նա շատ է ցանկանում կարդալ, ես հո տեսնում եմ: Եվ եթե մի բոպե հանգիստ նստենք ու լսենք, միասդը Մոնթագը գոհ կլինի, եւ մենք կարող ենք զրադաշտել ուրիշ բանով:— Միսիս Ֆելփսը ջղային խեթեց դատարկ պատերին:

— Մոնթագ, եթե կարդաք, ես ձեզ հետ կխզեմ իմ հարաբերությունները, կլքեմ ձեզ, — ականջում ծակող ու սուր, տզտզաց բգեզը:— Ի՞նչ կտա դա ձեզ: Ինչի՞ կհասնեք:

— Մահու չափ կվախեցնեմ, ահա թե ինչ: Այնպես վախեցնեմ, որ աշքները մթնեն:

Միլդրեդը շրջվեց.

— Այդ ո՞ւմ հետ ես խոսում, Գայ:

Արծաթե ասեղը շամփուր նրա ուղեղը:

— Մոնթագ, լսեցեք, միայն մի ելք կա: Կատակի տվիք, ծիծաղեք, ուրախ տեսք ընդունեք: Իսկ հետո զիրքն այրեք վառարանում:

Բայց Միլդրեդը կանխեց նրան: Դժբախտություն կանխազգալով՝ նա արդեն կերկերուն ձայնով բացատրում էր.

— Թանկագին տիկնայք, տարին մեկ անգամ յուրաքանչյուր հրկիզողի թույլատրվում է գիրք տանել տուն, որպեսզի ընտանիքին ցույց տա, թե Նախկինում ինչպես էր ամեն բան հիմար ու անհեթեթ, ինչպես էին գրքերը խելքահան անում մարդկանց ու գրկում անդորրից: Ահա այսօր Գայը որոշել է այդպիսի անակնկալ մատուցել: Նա կկարդա մեզ համար, եւ մենք ինքներս կիամոգվենք, թե ինչ հիմարությունների վրա: Այդպես է, չէ՞ թանկագինս:

Մոնթագը գիրքը ջղաձգորեն ճմլում էր ձեռքի մեջ:

— Ասացեք՝ այս, Մոնթագ, — հրամայեց Ֆաբերը:

Մոնթագի շուրթերը հնազանդորեն կատարեցին Ֆաբերի հրամանը:

— Այս:

Միլդրեդը ծիծաղելով խլեց գիրքը:

— Ահա, կարդա այս բանաստեղծությունը: Ոչ, ավելի լավ է՝ այս մեկը, ծիծաղաշարժ է, դու արդեն այսօր ինձ համար բարձրաձայն կարդացել ես: Միլդրեդը, դուք ոչինչ չեք հասկանա, ոչինչ: Դա պարզապես անհմաստ բառակույտ է: Գայ, թանկագինս, կարդա ահա այս էջը:

Նա հայացը զցեց բաց էջին: Ականջում բզզաց բզեզը:

— Կարդացե՞ք, Մոնթագ:

— Ի՞նչ է կոչվում բանաստեղծությունը, սիրելիս:

— «Դուվրի ափը»:

Մոնթագի կոկորդը չորացավ:

— Բարձր կարդա եւ մի՛ շտապիր:

Սենյակում շնչելու օր չկար: Մոնթագը մերթ շոգում էր, մերթ պաղում: Թվում էր, թե հյուրասենյակը մի անապատ է. երեք աթոռ սենյակի կենտրոնում, եւ ինքը, ոտքերի վրա հազիվ կանգնած, սպասում է, թե միսիս Ֆելիքսը երբ պիտի դադարի զգեստը ուղղել, կամ միսիս Բաուլզը երբ պիտի ձեռքը հեռացնի սանրվածքից: Նա սկսեց կարդալ, սկզբում՝ ցածր, կակագելով, ապա ավելի ու ավելի վստահ եւ բարձր: Նրա ձայնը տարածվում էր անապատի վրա, բախվում ձերմակ ամայությանը եւ զրնգում շիկացած օդում նստած կանանց գլխավերեւում.

Լիքն է եղել մի օր

Օվկիանոսը վստահության եւ, գրկելով ափերը երկրի,

Որպես գոտի ծիծածանի, հանգել է անդորրությամբ:

Բայց այժմ լսում եմ ես

Լոկ հառաչը նրա երկար, քրթմնջյունը ալեբախումների,

Որ քշում է մառախուղի միջով

Պոռթկումով փոթորկավուն ու փշրվում ցցունքներին

Առօրյայի մերկ խութերի:

Աթոռները ձռձռացին: Մոնթագը շարունակեց կարդալ.

Օ՛, սեր, արտոնիր մեզ

Արդար լինել իրար հանդեպ: Չե որ աշխարհը այսօր հառել է

Մեր դեմ, որպես երանելի անուրջների երկիր,

Այսքան բազմարեմ է, նոր ու իրաշագեղ,

Որ չգիտե, իրոք, ոչ խինդ, ոչ լույս, ոչ կիրք,

Ոչ ջերմություն, ոչ էլ տառապանք ու անդորր,

Եվ մենք ահա դեզերում ենք այնտեղ, ինչպես մարտադաշտում,

Ուր հետքերն են իրարանցման, փախուստների, մահի,
Ուր գումակները կույրերի իրենց պայքարն սկսեցին:

Միսիս Ֆելփսը հեծկլտում էր:

Ընկերուիիները նայում էին արցունքից աղճատված նրա դեմքին: Զգացմունքների այդպիսի բուռն պոռթիկումից շվարած նրանք նստել էին՝ շամարձակվելով կպչել նրան: Միսիս Ֆելփսը անզուսապ հեկեկում էր: Մոնթազը ինքն էլ շփոթահար էր եւ ցնցված:

— Կամա՛ց, կամա՛ց, Կլարա՛,— ասաց Միլլրեդը:— Հանգստացիր: Դե վերջացրու, Կլարա, ի՞նչ պատահեց քեզ:

— Ես... ես...,— հեծկլտում էր Ֆելփսը:— Չգիտեմ, չգիտեմ: Ոչինչ չգիտեմ: Օ՛...

Միսիս Բաուլզը վեր կացավ եւ սպառնալի նայեց Սոնթազին:

— Հը՝, հիմա տեսնո՞ւմ եք: Ես գիտեի, որ այսպես կլինի: Ահա հենց այս էի ուզում ապացուցել: Ես միշտ եմ ասել՝ պոեզիան արցունք է, պոեզիան ինքնասպանություն է, ջղագարություն եւ զգվելի ինքնազգացողություն, պոեզիան ահստ է: Գարշանք է, ուրիշ ոչինչ: Այժմ վերջնականապես համոզվեցի: Դուք չար մարդ եք, միստր Սոնթազ, անտանելի, չարսիրտ մարդ:

— Դե, իսկ այժմ...,— ականջին շշնչաց Ֆարերը:

Սոնթազը հլու հնազանդ շրջվեց, մոտեցավ բուխարիին եւ պղնձե ձաղերի արանքից զիրքը ներս խցեց ազահ բոցին ընդառաջ:

— Հիմար բառեր են, հիմար, հոգին խոցող սոսկալի բառեր,— շարունակեց միսիս Ֆելփսը:— Ինչո՞ւ են մարդիկ ձգտում միմյանց ցավ պատճառել: Մի՞թե առանց այդ էլ քիչ է տառապանքն աշխարհում, որ դեռ մարդուն պետք է տանջել այդպիսի բարբաջանքներով:

— Հանգստացիր, Կլարա,— հեծկլտացող միսիս Ֆելփսի ձեռքը տրորելով՝ հորդորում էր Միլլրեդը:— Խնդրում եմ, վերջ տուր: Հիմա մենք կմիացնենք «ազգականներին», կնայենք եւ կուրախանանք: Դե, բավական է լաց լինես: Ուզում ես՝ խնջույք սարքենք:

— Ոչ,— ասաց միսիս Բաուլզը:— Ես տուն եմ շտապում: Եթե կցանկանաք այցելել ինձ եւ իմ «ազգականներին», շնորհ արեք ուզած ժամանակ: Բայց այս խելագար հրկիզորի տունը ես այլևս ուոր չեմ դնի:

— Հեռացե՛ք,— ասաց Մոնթազը ցածրածայն, աչքերը նրան սեւեռելով,— զնացեք տուն եւ մտածեք ձեր առաջին ամուսնու մասին, որից բաժանվել եք, ձեր երկրորդ ամուսնու մասին, որը զոհվել է հրթիռային մեքենայում, ձեր երրորդ ամուսնու մասին, որը նույնպես շուտով կօշնչի իր գլուխը: Գնացեք տուն եւ մտածեք այն տասնյակ արհեստական վիժումների մասին, որին դիմել եք դուք, կեսարյան հատումների մասին նույնպես, ձեր երեխաների մասին, որոնք ողջ էությամբ ատում են ձեզ: Գնացեք տուն եւ մտածեք, թե ինչպե՞ս կարող էր այդ ամենը տեղի ունենալ, վերջապես ի՞նչ եք արել այդ ամենը կանխելու համար: Հեռացե՛ք,— արդեն գոռում էր նա:— Հեռացե՛ք, քանի դեռ չեմ խփել կամ դուրս շպրտել:

Դուռը շրիկաց, տունը դատարկվեց:

Սոնթազը մենակ կանգնել էր հյուրասենյակի ցուրտ ամայության մեջ, որտեղ պատերը աղտոտ ձյուն էին հիշեցնում:

Լողասենյակից հասնում էր ջրի ճողփյունը: Նա լսեց՝ ինչպես է Միլլրեդը ապակե սրվակից ափի մեջ լցնում քնաբեր հաբերը:

— Դուք հիմար եք, Մոնթազ, հիմար եք, հիմար: Աստվա՛ծ իմ, ի՞նչ ապուշն էր...

— Լոեցեք,— Մոնթազը ականջից քաշեց պոկեց կանաչ գնդիկը եւ խորեց գրպանը, բայց այն շարունակում էր բզզալ...

— Հիմա՛ք, հիմա՛ք...

Մոնթագը պրադտեց ողջ տունը եւ վերջապես գրքերը գտավ սառնարանի ետևում։ Միլդրեդն էր թաքցրել։ Մի քանիսը պակասում էին, եւ Մոնթագը հասկացավ, որ կինն արդեն ինքն է սկսել քիչ—քիչ պայթուցիկը հանել իր տնից։ Բայց նրա զայրույթն արդեն անցել էր։ Միայն հոգնություն էր զգում եւ տարակուսանք։ Ինչո՞ւ արեց այդ ամենը։

Նա գրքերը տեղափոխեց բակ եւ թաքցրեց ցանկապատի մոտ, թփերի մեջ։ Միայն մի գիշերով, մտածեց նա, որպեսզի Միլդրեդի մտքով չանցնի այրել դրանք։

Տուն վերադառնալով՝ մտավ դատարկ սենյակները։

— Միլդրեդ, — կանչեց նա մութ ննջարանի դռների մոտ։ Ոչ ոք չպատասխանեց։

Մետրո տանող ճանապարհին հատելով մարզագետինը, Մոնթագը ջանում էր չնկատել, թե որքան մոայլ ու ամայի էր այժմ Քլարիս Մըքելընի տունը…

Այդ ժամին աշխատանքի գնալիս, նա հանկարծ այնպես սուր զգաց իր միայնությունն ու իր գործած սխալի ողջ ծանրությունը, որ չդիմացավ եւ կրկին սկսեց խոսել Ֆարերի հետ։ Նա սաստիկ տեսչում էր գիշերային անդորրի մեջ լսել զարմանալի ջերմ ու սրտահոված այդ թույլ ձայնը։ Ֆարերի հետ ծանրացել էր մի քանի ժամ առաջ, բայց թվում էր, թե ճանաչել է ողջ կյանքի ընթացքում։ Նա այժմ զգում էր, որ իր մեջ երկու մարդ է նստած, առաջինը ինքնն է Մոնթագը, որը ոչինչ չի հասկանում, չի ըմբռնում նույնիսկ իր տգիտության ողջ խորությունը, սուկ աղոտ կրահում է, եւ երկրորդը այդ ծերուկը, որը խոսում էր իր հետ, խոսում այնքան ժամանակ, քանի ուեր օդամուղ գնացքը խելահեղ արագությամբ թոցնում էր նրան քնած քաղաքի մի ծայրից մյուսը։ Բոլոր այն օրերին, որ դեռեւս կլինեն իր կյանքում, ու բոլոր գիշերներին, — եւ խավարչտին, եւ լուսնկա, — ծեր պրոֆեսորը անվերջ պետք է խոսի նրա հետ կարիլ առ կարիլ, փշուր առ փշուր, կայծ առ կայծ բառեր լցնելով նրա հոգին։ Երբեւ, արդյո՞ք, նրա ուղեղը լիքը կլցվի, եւ նա այլեւս Մոնթագը չի լինի։ Այդպես ասաց, հավաստիացրեց, խոստացավ ծերուկը։ Նրանք կլինեն միասին՝ Մոնթագը եւ Ֆարերը, կրակը եւ ջուրը, իսկ հետո, մի գեղեցիկ օր, երբ ամեն ինչ կիսառնվի իրար, երբ ինքն իր մեջ կեռա ու կիանդարտվի, արդեն չեն լինի, ոչ կրակ, ոչ ջուր, այլ գինի կլինի։ Իրարից անշափ տարբեր երկու նյութերից կստեղծվի նորը երրորդը։ Եվ կզա օրը, երբ նա, ետ նայելով, կիասկանա, թե ինչ հիմարն է եղել նախկինում։ Հիմա ել նա կարող է զգալ, որ այդ երկար ճանապարհն սկսվել է, որ ինքը հրաժեշտ է տալիս իր նախկին եսին եւ հեռանում նրանից։

Ի՞նչ հաճելի էր լսել ականչի մեջ բգեզի բգոցը, այդ քնկու մոծակային տզզունը եւ ծերունական նրբահունչ ձայնը։ Ակզրում նա կշտամբեց Մոնթագին, ապա սփոփեց գիշերային ուշ ժամին, երբ Մոնթագը, դուրս զալով մետրոյի հեղձուցիչ թունելից, կրկին հայտնվեց հրկիզողների աշխարհում։

— Հանդուրժող եղեք, Մոնթագ, ներողամիտ։ Մի՛ ծաղրեք նրանց։ Մինչեւ վերջերս դուր էլ այդպիսին էիք։ Նրանք անվերապահ հավատում են, որ միշտ այդպես է լինելու։ Բայց միշտ այդպես չի լինելու։ Նրանք զգիտեն, որ իրենց կյանքը նման է տիեզերական տարածության մեջ բոցավովող վիթխարի ասուայի։ Քանի դեռ թոշում է, գեղեցիկ է, բայց երբեւ անխուսափելիորեն պետք է ցած ընկնի։ Մինչդեռ նրանք այդ շրեղ, ուրախ փայլից բացի, ուրիշ ոչինչ չեն տեսնում։ Մոնթագ, ծերուկը, որ թաքնվում է տանը, պահպանելով իր ծեր ոսկորները, քննադատելու իրավունք չունի։ Համենայն դեպս, ես կասեմ, քիչ էր մնացել ամեն ինչ կործանելիք սկզբում։ Զգուշ եղեք։ Հիշեցեք, որ միշտ ձեզ հետ եմ։ Ես հասկանում եմ, թե այդ ինչպես պատահեց։ Պետք է խոստովանեմ, որ ձեր կույր ցատումը ինձ արիություն ներշնչեց։ Աստված իմ, հանկարծ ինձ այնպէս ս ջահել զգացի։ Բայց այժմ ուզում եմ, որ որոք ձեզ ծեր զգաք, ուզում եմ այսօր ձեր մեջ մի կարիլ լինի իմ երկշոտությունից։ Հրկիզապետ Բիթիի հետ այդ մի քանի ժամվա ընթացքում զգուշ եղեք, ուսնաթաթերի վրա բայլեցեք նրա շուրջը, թույլ տվեք լսեմ նրան, հնարավորություն ընձեռեք զնահատելու իրավիճակը։ Ողջ մնալ, ահա մեր նշանաբանը։ Մոռացեք այդ թշվա, հիմար կանանց…

— Ես նրանց այնքան վշտացրի, որքան հավանաբար ողջ կյանքում չին վշտացել, — ասաց Մոնթագը։ Ինքս ել ցնցվեցի՝ տեսնելով միսիս Ֆելիսի արցունքները։ Թերեւս նրանք իրավացի

են: Գուցե ավելի լավ է չտեսնել կյանքը ինչպես որ է, աչք փակել ամեն ինչի հանդեպ եւ զվարձանալ: Չգիտեմ: Ես ինձ մեղավոր եմ զգում...

— Ո՛չ, պետք չէ: Եթե պատերազմ չըկսվեր, եթե խաղաղություն լիներ, ես ձեզ խորհուրդ կտայի՝ զվարձանալ: Բայց, ո՛չ, Մոնթագ, դուք իրավունք չունեք լոկ հրկիզող մնալու: Այս աշխարհում ամեն բան չէ, որ բարեհաջող է:

Մոնթազի ճակատը ծածկվեց քրտինքով:

— Մոնթագ, դուք լսո՞ւմ եք ինձ:

— Ոտքերս...— Փնթինթաց Մոնթազը:— Ես չեմ կարողանում շարժվել: Ի՞նչ հիմար զգացողություն է: Ոտքերս չեն ուզում շարժվել:

— Լսեցի՞ք, Մոնթագ: Տանգստացեք,— մեղմորեն հորդորում էր ծերուկը:— Ես հասկանում եմ, թե ինչ է կատարվում ձեզ հետ: Դուք վախենում եք կրկին սխալներ թույլ տալ: Բայց մի վախեցեք: Միալները երբեմն օգտակար են: Եթե միայն իմանայիք: Երբ ես երիտասարդ էի, իմ տղիտությունը բոլորի աչքն էի խորում: Դրա համար ինձ ծեծում էին: Քառասունի շեմին վերջապես իմ գիտելիքների զենքը ամուր էր: Եվ եթե սկսեք թարցնել ձեր տղիտությունը, ձեզ չեն ծեծի, եւ դուք երբեք չեք ինելոքանա: Դե՛, իսկ այժմ քայլեցեք: Ավելի համարձակ: Միասին գնանք հրակայան: Այժմ երկուսով ենք: Դուք այլեւս մենակ չեք, մենք արդեն ամեն մեկս առանձին— առանձին նստած չենք խուլ պատերով մեկուսացված մեր հյուրասենյակում: Եթե դուք օգնության կարիք զգաք, երբ Բիթին սկսի նեղել ձեզ, ես կլինեմ ձեր կողքին, ձեր թմբկաթաղանթներում, ես նույնպես կլսեմ ձեզ եւ ամեն ինչ կիսեմ:

Մոնթազը զգաց, որ իր ոտքերը, սկզբում՝ աջը, հետո՝ ձախը, վերագտան շարժվելու կարողությունը:

— Ինձ մի լքեք, իմ ծեր բարեկամ,— ասաց նա:

Մեխանիկական շունը բնում չէր: Հրակայանի սպիտակ շենքը ընկղմված էր լուսական մեջ: Նարնջագույն Սալամանդրը նիրիում էր՝ լցնելով որովայնը նավթով, նրա կողքերին խաչաձեւ ամրացված հանգստանում էին հրցիրները: Մոնթազն անցավ լուսական միջով եւ, կառչելով բրոնզե ձողից, մազլցեց խավարի մեջ աչքը չկտրելով մեխանիկական գազանի դատարկված որջից: Նրա սիրտը մերթ նվազում էր, մերթ կրկին կատաղի բարախում: Ֆարերը, գիշերային գորշ թիթեռի նման, որոշ ժամանակ լրեց նրա ականջում:

Բիթին կանգնած էր վերեւի հարթակին: Նա մեջքով շրջված էր դեպի անցրն այնպես, ասես ոչ մեկին չեր սպասում:

— Ահա,— ասաց նա, դիմելով թղթախաղով տարված հրկիզողներին,— ահա գալիս է մի հետաքրքրագույն նմուշ, որն աշխարհի բոլոր լեզուներով կոչվում է հիմար:

Նա շշրջվեց, բայց անխոս պարզեց ձեռքը ու պահանջեց տուրքը: Մոնթազը գիրքը տվեց նրան: Կազմի վրա ուշադրություն չդարձնելով՝ Բիթին գիրքը շարտեց աղքարկող եւ սիզարետ վառեց:

— «Մեծագույն հիմարը նա է, ով գեթ մի կաթիլ խելք ունի»: Բարի գալուստ, Մոնթագ: Հուսով եմ, որ այժմ կմնաք մեզ հետ հերթապահելու, քանի որ ձեր տենդն անցել է, եւ դուք կրկին առողջ եք: Պոկեր չխաղա՞նք:

Նրանք նստեցին սեղանի մոտ: Խաղաթղթերը բաժանեցին: Բիթի ներկայությունը Մոնթազին սաստիկ զգալ էր տալիս իր ձեռքերի մեղավորությունը: Նրա մատները ոչ մի բոպէ հանգիստ շմանալով, շարաձափ կզարիսների նման անընդհատ շարժման մեջ էին. մերթ նյարդայնորեն խաղում էին, մերթ տրորում ինչոր բան, մերթ թարնվում գրավաններում՝ Բիթի այրվող սպիրտի բոցի պես դժգույն հայացքի տալ: Մոնթազին թվում էր, որ եթե հրկիզապետը փչի նրանց վրա կշորանան, կկծկվեն, այլեւս երբեք չի հաջողվի կենդանացնել եւ մշտապես թաղված կմնան իր բաձկոնի թեւքերի խորքերում, քանի որ դրանք հանկարծ ցանկացել են ապրել ու գործել իրենց կամքով: Մոնթազից անկախ դրանց մեջ առաջին անգամ ի հայտ էր եկել իր գիտակցությունը, իրականացել էր իր զաղտնի ծարավը՝ գիրք հափշտակել եւ փախչել՝ իր հետ տանելով Հորին,

Հոռութին կամ Շեքսպիրին: Այստեղ, հրակայանում, դրանք հանցագործի՝ արյունով ներկված ձեռքեր էին հիշեցնում:

Կես ժամվա ընթացքում Սոնթագը երկու անգամ գնաց զուգարան՝ ձեռքերը լվանալու: Վերադառնալով՝ նա ձեռքերը պահեց սեղանի տակ:

Բիթին ծիծաղեց.

— Ձեռքերդ մի՛ թաքցրեք, անշուշտ, մենք ձեզ վստահում ենք, բայց, ինչեւէ...

Բոլոր հոհոացին:

— Դե բավական է,— ասաց Բիթին:— Ճգնաժամն անցել էք եւ նորից ամեն ինչ լավ է: Մոլորված ոչխարը հոտ է վերադառնում: Մենք բոլորս ժամանակին մոլորվել ենք: «Ճշմարտությանը միշտ ճշմարտություն կլինի», գոռում էինք մենք: Կզա հաստուցման ժամը: Միայնակ չեն նրանք, ովքեր՝ իրենց մեջ կրում են վեհանձն մտքեր, հավատացնում էինք ինքներս մեզ: «Օ իմաստնություն թաքնված կենդանի համահնչություններում»,— ինչպես ասել է սրբ Ֆիլիպ Սիդնեյը: Բայց մյուս կողմից՝ «Խոսքը նման է սաղարթի, եւ որտեղ խիտ է՝ հազիվ թե պտուղ թաքնված լինի սաղարթի ստվերի տակ»,— ասել է Ալեքսանդր Փոռվիք: Ի՞նչ եք մտածում այս մասին, Մոքնթագ:

— Չգիտեմ:

— Զգո՛ւշ, — շշնչաց Ֆաբերը մի այլ, հեռավոր աշխարհից:

— Կամ ահա մեկը եւս. «Վտանգավոր է քիչ իմանալ, միշտ հիշելով այս՝ փրփրուն զինով բաժակդ լցրու պոնկեպուունկ: Մի կումից կհարբես խսկույն, բայց խմիր ցմրուր եւ նորից ձեռք կրերես պայծառ բանականությունը»: Փոռվիք, նույն «Ակնարկներում»: Դա թերեւս նաեւ ձեզ կարելի է վերագրել, չէ, Սոնթագ: Ի՞նչ եք կարծում:

Սոնթագը շրթունքը կծեց:

— Հիմա կբացատրեմ, — ասաց Բիթին, ժպտալով եւ նայելով խաղաթղթերին:— Ձէ՞ որ դուք հարբել եք հենց մի կումից: Կարդացել եք մի քանի տող, եւ ձեր գլուխը պտտվել է: Թրըխկ—շրխկ: Դուք արդեն պատրաստ եք պայթեցնելու տիեզերքը, գլուխներ կտրելու, կոխվրտելու կանանց ու երեխաների, հեղինակություններ պսակագերծելու: Ես գիտեմ, ինքս անցել եմ այդ ճանապարհը:

— Ո՛չ, ես այդպիսին չեմ, — պատասխանեց Սոնթագը խուճապահար:

— Մի՛ կարմրեք, Սոնթագ: Խսկապես, ես չեմ ծիծաղում ձեզ վրա: Գիտե՞ք, մի ժամ առաջ երազ տեսա: Պառկեցի մի փոքր հանգստանալու եւ երազ տեսա, իբր մենք երկուսով, Սոնթագ, բուռն վիճարանում ենք գրքերի մասին: Շանթ ու կայծակ էիք արձակում դուք, մեջքերումներ տեղում, խսկ ես անվրդով ես էի մղում ձեր ամեն մի հարձակումը: «Իշխանություն»,— ասում էի ես: Մինչդեռ մեջքերելով դոկտոր Ջոնսոնին, դուք պատասխանում էիք. «Գիտելիքները ուժեղ են իշխանությունից»: Ի դեպ, նույն այդ Ջոնսոնը, թանկազին տղաս, ասել է նաեւ. «Խելազար է նա, ով ուզում է որոշակիությունը փոխել անորոշությամբ»: Զանացեք լինել հրկիզողների կողմը, Սոնթագ: Մնացյալ ամեն ինչ մռայլ քառս է:

— Մի՛ լսեք նրան, — շշնչաց Ֆաբերը:— Նա ուզում է ձեզ շփոթեցնել: Օձաձկան նման լպրծուն է: Զգո՛ւշ եղեք:

Բիթին քրքչաց:

— Դուք էլ ինձ պատասխանեցիք քաղվածքով. «Ճշմարտությունը միշտ դուրս կգա, մարդասպանությունը չի կարող երկար ծածուկ մնալ» : Խսկ ես բարեհոգի բացականչեցի. «Օ՛, տեր աստված, նա անընդհատ իր էշն է քշում»: Ու նաեւ ասացի. «Սատանան Սուրբ գիրքն իր օգուտի համար վկա է կանչում» : Ի պատասխան՝ դուք գոռացիք. «Մեզ մոտ ավելի շատ մեծարում են կերպաս հազար տիմարին, քան աղքատի հազուտով իմաստունին»: Այդ ժամանակ ես մեղմ շշնչացի. «Ճշմարտությունը կարիք ունի՞ այդքան կատաղի պաշտպանության»: Դուք նորից գոռացիք. «Մարդասպանն այստեղ է, եւ մեռյալների վերքերը բացվել են նորից, եւ արյան վտակներ են հորդում» : Պատասխանեցի թվիթացնելով ձեր ձեռքը. «Մի՛ թե այդպիսի ազահություն եմ արթնացրել ես ձեր մեջ»: Դուք նորից ճշացիք. «Գիտելիքը ուժ

Է: Եվ հսկայի ուսերին բարձրացած թզուկը նրանից հեռուն է տեսնում»: Մեծագույն հանգստությամբ մեր վեճը ես ավարտեցի հետեւյալ խոսքերով. «Բոլորիս բնորոշ մոլորությունն է մետաֆորը ապացույց համարել, պարապ բառերի հոսքը՝ ճշմարտության ակունք, իսկ մեզ պատգամախոս», ինչպես մի առիթով ասել է միստր Պոլ Վալերին:

Մոնթագի գլուխը պտտվեց: Նրան թվում էր, թե անխնա հարվածում են իր հոնքերին, աչքերին, կղակին, քթին, շրթունքներին, ուսերին, անօգնական պարզած ձեռքերին: Նա ցանկանում էր ճշալ. «Ո՞չ, լսեցե՞ք: Դուք ձգուում եք խճճել ամեն ինչ: Բավական է»:

Բիթիի նրբագեղ, ջղային մատները բռնեցին Մոնթագի դաստակը:

— Աստված իմ, ինչպես է տրոփում զարկերակը: Երեւում է՝ ես ձեզ կարգին թափ տվի, հա՞՝ Մոնթագ: Ձեր զարկերակն այնպես է տրոփում, ասես պատերազմի հաջորդ օրն է: Պակասում են միայն շեփորներն ու զանգերի դողանջները: Մի քիչ էլ խոսե՞նք: Ինձ դուք է զայիս ձեր խոռվահույզ տեսքը: Ի՞նչ լեզվով ճառախոսեմ՝ սուահի լի, հինդի՝ գրական անզերե՞ն. բոլորով էլ խոսում եմ: Բայց դա նման է համրի հետ զրուցելուն, այդպես չէ, միստր Վիլի Շեքսպիր:

— Զգուշացեք, Մոնթագ, — նրա ականջում խշխաց գիշերաթիթեռը: — Նա զուր է պղտորում:

— Օ՛, դուք մահու չափ վախեցաք, — շարունակեց Բիթին: — Իրոք որ, ես դաժան վարվեցի, ձեր դեմ հանեցի նույն այն գրքերը, որոնց դուք այնպես կառչել եք, գործադրեցի, որ հերքեմ ձեզ ամեն քայլափոխի: Այս, գրքերը այնպիսի՝ դավաճաններ են: Դուք կարծում եք՝ նրանք ձեզ կսատարեն, բայց շուր են զայիս հենց ձեր դեմ: Ո՞չ միայն դուք, մի ուրիշն էլ կարող է գործի դնել զիրքը, եւ, ահա, դուք արդեն խճճվել եք ճահճուտի մեջ, գոյականների, բայերի, ածականների հրեշավոր խառնաշփորի մեջ: Եվ ավարտվեց իմ երազը նրանով, որ ես Սալամանդրով մոտեցա ձեզ եւ հարցրի. «Մենք ուղեկիցներ չե՞նք»: Դուք նստեցիք մեքենան, եւ մենք ետ պլացանք հրակայան՝ պահպանելով երանելի լուրջուն, կրքերը հանդարտվեցին, եւ մեր միջեւ կրկին հաշտություն տիրեց:

Բիթին բաց թողեց Մոնթագի ձեռքը, որն անկենդան ընկալ սեղանին:

— Ամեն ինչ լավ է, երբ լավ է վերջանում:

Լոռություն: Մոնթագը նստել էր, ասես քարե ճերմակ արձան:

Իրեն հասցված վերջին հարվածների արձագանքները դանդաղ մարում էին ինչոր տեղ, ուղեղի մթին անձավներում: Ֆաբերն սպասում էր մինչեւ որ դրանք լիովին մարեն: Եվ երբ, վերջապես, Մոնթագի գիտակցության մեջ բարձրացած փոշեմրիկը հանդարտվեց, Ֆաբերն սկսեց ցածր ձայնով.

— Լավ, նա ասաց այն, ինչ ուզում էր: Դուք մինչեւ վերջ լսեցիք: Հիմա կխոսեմ ես: Ստիպված կլինեք այդ էլ լսել: Իսկ հետո փորձեք գլուխ հանել եւ վճռել ով է արդարացի: Բայց ուզում եմ, որ ինքներդ որոշեք, որ այդ որոշումը լինի ձեր սեփականը, ոչ թե իմը կամ հրկիզապետ Բիթիինը: Չմոռանաք միայն մի բան՝ հրկիզապետը ճշմարտության եւ ազատության թշնամիներից մեծամասնության բթամիտ եւ անտարբեր հոտի երդվալ անդամը: Օ՛, մեծամասնության սարսափելի բռնակալությունը... Ես եւ Բիթին տարբեր երգեր ենք երգում: Անձամբ ձեզնից է կախված, թե ում կլսեք:

Մոնթագը բերանը բացեց՝ պատասխանելու Ֆաբերին, բայց հրակայանի զանգի դողանջը ժամանակին կանխեց նրան թույլ տալու այդ աններելի սխալը: Տագնապի ազդանշանը շաշում էր առաստաղի տակ: Մենյակի մյուս ծայրում տկտկաց հետախոսային սարքը, որը հասցեն էր գրանցում: Հրկիզապետ Բիթին, խաղաթղթերը վարդազույն ձեռքերի մեջ, միտումնավոր դանդաղ մոտեցավ գրանցող սարքին եւ պոկեց թղթե ժապավենը: Անփոյթ հայացք նետելով հասցեին խորեց գրանցը եւ, վերադառնալով սեղանի մոտ, կրկին նստեց: Բոլորը նայեցին նրան:

— Կարելի է սպասել ուղիղ քառասուն վայրկյան, ճիշտ այնքան, որքան ինձ հարկավոր է, որպեսզի հաղթեմ, — ուրախ ասաց Բիթին:

Մոնթագը խաղաթղթերը դրեց սեղանին:

— Հոգնեցի՞ք, Մոնթագ: Ուզում եք խաղից դո՞ւրս գալ:

— Այո՛:

— Մի՛ ընկճվեք: Ասենք, կարելի է խաղը հետաձգել: Խաղաթղթերը շրջված դրեք սեղանին, կվերադառնանք՝ կվերջացնենք: Իսկ այժմ շարժվեք: Արա գ:— Բիթին վեր կացավ:— Մոնթագ, ձեր տեսքն ինձ դուր չի գալիս: Մտադիր եք նորից հիվանդանալ:

— Չէ՛, ես միանգամայն առողջ եմ:

— Այո՛, դուք պետք է հիանալի զգաք: Սա առանձնահատուկ դեպք է: Դե, առա՞ջ...

Նրանք ցատկեցին դեպի փողանցքը եւ ամուր կառչեցին բրոնզե ձողից, ասես նրանում էր միակ փրկությունը ներքեւից վեր հորդացող ալիքների հորձանքից: Բայց ձողը նրանց անդրունդը նետեց, որտեղ արդեն արթնանալով փնչացնում, գոմում ու հազում էր վիշապը:

— Էհե՛յ:

Նրանք դդրյունով ու աղմուկով թերվեցին անկյունից, արգելակները ձռնչացին, անվադողերը շշացին, նավթը ձողփաց Սալամանդրի պղնձե փայլուն բաքում, ինչպես սնունդը հսկայի որովայնում: Մոնթագի մատները դողդողում էին փայլփլուն բռնակների վրա, անվերջ պլստում ցուրտ դատարկության մեջ, քամին քաշքում էր մազերը, սուլում ատամների արանքից, իսկ Մոնթագը մտածում, անընդհատ մտածում էր հյուրասենյակի դատարկամիտ այն կանանց մասին, որոնց գլխից նեռնային քամին փաղուց արդեն քշել տարել էր բանականության վերջին նշույլը: Հիշում էր նաև իր անհեթեթ, հիմար մտահղացումը գիրք կարդալ նրանց համար: Դա հավասարազոր էր հրդեհը ջրի ատրանակով հանգցնելուն: Զառանցանք, խելացնորություն: Պարզապես կատաղության մոլուցք: Եվ զայրույթի բռնկում, որ ինքը պարտավոր էր զսպել:

Ե՞րբ է հաղթահարելու այդ խելացնորությունը եւ դառնալու հանգիստ, իսկապես հանգիստ:

— Շուտով կհասնենք:

Մոնթագը հայացքը կտրեց բռնակներից: Սովորաբար Բիթին երբեք չէր նստում դեկի առաջ, բայց այսօր մեքենան վարում էր նա, կտրուկ թեքելով շրջադարձերում, առաջ հակվելով վարորդական գահի բարձունքից: Նրա ծանր, սեւ անջրանցիկ վերարկուի թեւքերը կախվում ու ծածանվում էին, ինչպես մեքենայի վերեւով թռչող վիթխարի չղջիկ՝ կուրծքը քամուն դեմ արած:

— Սուրա, սուրա, որպեսզի ժամ առաջ աշխարհը երջանկացնենք: Այդպե՞ս է, Մոնթագ:

Բիթիի վարդագույն, ասես ֆոսֆորափայլ այտերն առկայծում էին խավարում, նա ժպտում էր ինչոր մոլեգնությամբ:

— Ահա եւ հասանք:

Սալամանդրը կտրուկ կանգ առավ: Մարդիկ խառնիճաղանց դուրս թափվեցին: Մոնթագը կանգնել էր՝ աչքերը սեւեռած պաղ, փայլուն բռնակներին, որոնցից ջղաձգորեն կառչել էին իր մատները:

«Ես չեմ կարող այդ անել,— մտածեց նա:— Ինչպե՞ս կարող եմ կատարել առաջադրանքը, ինչպե՞ս կարող եմ նորից այրել: Ես չեմ կարող մտնել այս տունը»:

Կողքին հայտնվեց Բիթին, նրանցից դեռ քամու հոտ էր փչում, որի միջով նրանք քիչ առաջ պլանում էին:

— Դե՛, Մոնթագ:

Հրկիզողները, որոնք իրենց տգեղ երկարածիտ կոշիկներով հիշեցնում էին հաշմանդամների, սարդերի պես անաղմուկ սկսեցին վազվել:

Վերջապես, աչքը կտրելով բռնակներից, Մոնթագը շրջվեց:

Բիթին հետեւում էր նրա դեմքին:

— Ի՞նչ պատահեց ձեզ, Մոնթագ:

— Այս ի՞նչ է, — դանդաղ արտասանեց Մոնթագը, — իմ տան մո՞տ ենք կանգ առել:

ԵՐԻՈՐԴ ՄԱՍ — ԱՅՀՈՂ ԿՐԱԿ

Փողոցի բոլոր տներում վառվեցին լույսերը, լայն բացվեցին դռները: Մարդիկ դուրս վազեցին՝ դիտելու կրակի տոնը: Բիթին եւ Մոնթագը՝ մեկը զուսպ բավականությամբ, մյուսը չհավատալով աչքերին, նայում էին այն տանը, որին վիճակված էր դառնալ ներկայացման գիշակոր ասպարեզը, այստեղ պետք է ջահերով ձեռնածություն անեն եւ բոց կուլ տան:

— Դե ահա, — ասաց Բիթին, — կեցցե՛ք, հասաք ձեր ուզածին: Ծերուկ Մոնթագը ցանկացավ թռչել դեպի արեւը, բայց այժմ, եթի թեւերն այրվեցին, զարմանում է, թե ինչպես պատահեց: Մի թե բավականաշափ հասկանալի չնախազգուշացրի ձեզ, եթի մեխանիկական շանը զադունի ուղարկեցի ձեր դռների մոտ:

Մոնթագի սառած դեմքը ոչինչ չէր արտահայտում, նա զգաց, թե ինչպես քարի պես ծանր իր գլուխը դանդաղ շրջվեց հարեւան տան կողմը, որը մոայլ կանգնած էր շրջակա գունագեղ ծաղկաթմբերի մեջ:

Բիթին արհամարհանքով փնչացրեց.

— Է՛, բավակա՞ն է: Մի՞ թե այդ փոքրիկ ցնդածը իր տափակ խաղացանկով հիմարացրել է ձեզ: Ծաղիկներ, թիթեռնիկներ, տերեւներ, մայրամուտ: Գիտե՞նք, գիտե՞նք: Ամեն ինչ գրանցված է նրա քարտում: Երեւում է՛ ես խփել եմ նշանակետին: Բավական է նայել ձեր տառապած դեմքին: Մի քանի ցողուն եւ լուսնեղջուրը: Ի՞նչ հիմարություն: Եվ ի՞նչ լավ բան կա այդ ամենի մեջ:

Մոնթագը նստեց Սալամանդրի սառը կողին: Նա մի քանի անգամ շարժեց իր ընդարմացած գլուխը աշ—ձախ, աշ—ձախ...

— Նա ամեն ինչ տեսնում էր: Ոչ մեկին ոչինչ չէր արել: Ոչ մեկին ոչինչ չէր անհանգստացնում...

— Զէ՞ր անհանգստացնում: Ինչպես չէ: Ձեր շուրջը չէ՞ր պտտվում: Ա՛յս, ինչպես են ինձ ձանձրացրել բարեկրծության այս սիրահարները՝ իրենց դեմքի բարեպաշտ արտահայտությամբ, կեղծավոր լոռությամբ եւ եզակի տաղանդով՝ հարկադրել մարդուն, որ մեղավոր զգա իրեն: Գրողը տանի նրանց բոլորին: Նրանք ծագում են, ինչպես արեւը՝ կեսզիշերին, որպեսզի անկողնում էլ հանգիստ չլունենաս:

Տան դուռը բացվեց, աստիճաններով ցած վազեց Միլդրեդը՝ ձամպրուկը փայտացած ձեռքում սեղմած: Մայթեզրին սուլոցով արգելակեց տաքսին:

— Միլդրեդ:

Կինը վազեց անցավ կողքով, անբնականորեն ձգված, դեմքը դիմափոշուց ձերմակած, բերանը չի երեւում. մոռացել է շրթունքները ներկել:

— Միլդրեդ, մի՞ թե դու ես ահազանգել:

Նա ձամպրուկը խցկեց մեքենայի մեջ եւ ինքն էլ նստեց՝ քթի տակ մրմնջալով.

— Իմ խե՞ղած «ազգականներ», խեղած՝ թագած՝ խեղած: Ամեն ինչ կործանվեց, ամեն ինչ կործանվեց...

Բիթին բռնեց Մոնթագի ուսից: Մեքենան թափով շարժվեց եւ, ժամում յոթանասուն մղոն արագություն զարգացնելով, անհետացավ փողոցի ծայրին:

Զնզոց լսվեց, ասես թե ջարդուիշուր եղավ եղկաված ապակուց, հայելրւց եւ բյուրեղապակուց ստեղծված երազանքը: Մոնթագը մեքենաբար շրջվեց, կարծես քշված լիներ՝ չզիտես որտեղից անակնկալ վրա հասած պտտահողմից: Նա տեսավ, որ Ստոնմընն ու Բլաքը, կացինները ճոճելով, ջարդում են պատուհանների շրջանակները, որպեսզի անարգել փչի միջանցիկ քամին: Սառը, սեւ պատնեշին խփող գիշերաբիթեռի թեւերի շրջուն:

— Մոնթագ, ես եմ՝ Ֆաբերը: Լսո՞ւմ եք ինձ: Ի՞նչ է պատահել:

— Այժմ դա ինձ է պատահել, — պատասխանեց Մոնթագը:

— Այս, ի՞նչ զարհուրելի անակնկալ, — բացականչեց Բիթին: — Մեր օրերում ամեն ոք կարծում է, չգիտես ինչու ամեն ոք հաստատ համոզված է, ոք իրեն ոչինչ չի կարող պատահել: Ուրիշները մեռնում են, բայց ես ապրում եմ: Ինձ համար, զիտեք, չկան հետեւանքներ, չկա պատասխանատվություն:

Բայց նրանք գոյություն ունեն, այ թե որն է դժբախտությունը: Սակայն ինչ խոսենք այդ մասին: Երբ բանը հասել է հետեւանքներին, ապա ուշ է խոսելը, ճիշտ չէ՝ Մոնթագ:

— Մոնթագ, դուք կարո՞ղ եք փրկվել, փախչել, — հարցրեց Ֆաբերը:

Մոնթագը դանդաղ քայլում էր դեպի տուն, բայց չէր գգում՝ ինչպես են ոտքերը կաշում շավի ցեմենտին ու զիշերային թաց խոտերին: Բիթին չխկացրեց վառիչը, եւ Մոնթագը հմայվածի պես հայացը հառեց նարնջագույն բոցին:

— Ինչո՞ւ կրակը մեզ համար այդպիսի անբացատրելի հմայք ունի: Ի՞նչն է նրա մեջ ձգում ահելին ու ջահելին: — Բիթին հանգցրեց բոցը ու կրկին վառեց: — Կրակը հավերժական շարժում է, այն, ինչ մարդը մշտապես ձգտել է գտնել, բայց այդպես էլ չի գտել: Կամ՝ գրեթե հավերժական շարժում, եթե չխանգարեն, այն թերեւս վառվի մեր ողջ կյանքի ընթացքում: Այնուամենայնիվ, ի՞նչ բան է կրակը: Գաղտնիքը: Առեղծված: Գիտնականներն ինչոր բան են շաղակրատում շվման եւ մոլեկուլների մասին, բայց նրանք ըստ էության ոչինչ չգիտեն: Իսկ կրակի հիմնական հմայքն այն է, ոք ոչնչացնում է պատասխանատվությունը եւ հետեւանքները: Եթե պրոբեմը չափազանց մեծ հոգս է պատճառում, պետք է վառարան նետել: Այ, դուք էլ, Մոնթագ, այժմ նույնպիսի ծանր բեռ եք: Կրակը կհեռացնի ձեզ իմ ուսերից՝ արագ, մաքուր եւ հաստատապես: Նույնիսկ նեխելու բան չի լինի: Հարմար է, հիգիենիկ, ակնահածո:

Մոնթագը նայում էր իր տանը, ոք այժմ այնպես օտարութիւն ու տարօրինակ էր թվում, զիշերվա ուշ ժամ, հարեւանների քշիչոց, ջարդված ապակու կտորտանք, հատակին կազմերը պոկոտված գրքեր ու կարապի փետուրների պես ցարուցրիվ էջեր, անհասկանալի, անհեթեթ տեսքով գրքեր, իսկապես, արժե դրանց պատճառով այդքան հուզվել...

Իհարկե, այդ ամենը Միլդրեդի ձեռքի գործն է: Նա երեւի տեսել է, թե ինչպես է ինքը գրքերը թաքնում այգում եւ նորից տուն է բերել: Այս, Միլդրեդ, Միլդրեդ:

— Ես ուզում եմ, ոք դուք մենակ կատարեք ողջ աշխատանքը, Մոնթագ: Բայց ոչ թե նավթով եւ լուցկիով, այլ մասմաս, հրցիրով: Դուք ինքներդ պետք է մաքրեք ձեր տունը:

— Մոնթագ, մի՞ թե դուք չեք կարող թաքնվել, փախչել:

— Ո՛չ, — բացականչեց Մոնթագը հուսահատված: — Մեխանիկական շունը: Նա չի թողնի, անկարելի է:

Ֆաբերը լսեց, բայց լսեց եւ հրկիզապես Բիթին՝ մտածելով, ոք այդ բառերը իրեն են ուղղված:

— Այո՛, շունը մոտերքում է, — պատասխանեց նա, — այնպես ոք, ձեր մտքով չանցնի՝ որեւէ հնարք գործադրել: Պատրաստ եք եք:

— Այո՛: — Մոնթագը չխկացրեց հրցիրի պահպանակը:

— Կրակ:

Բոցի հսկա լեզուն դուրս ժայթքեց հրցիրից, հարվածեց գրքերին, շպրտեց դեպի պատը: Մոնթագը մտավ ննջարան եւ երկու անգամ կրակեց լայնշի անկողինների վրա: Դրանք բռնկվեցին սուլոցով, ճարճատունով եւ այնպես կատաղի բոցակառվեցին, ոք Մոնթագը նույնիսկ զարմացավ, ո՞վ կմտածեր, ոք դրանցում այդքան ջերմություն եւ կիրք կար ամփոփված: Նա վառեց ննջասենյակի պատերը եւ կնոշ զարդասեղանը, որովհետեւ ծարավի էր այդ ամենը փոխելու: Նա վառեց աթոռները, սեղանները, իսկ ճաշասենյակում՝ դանակները, պատառաքաղները եւ պլաստմասայե սպասքը, այն ամենը, ինչ հիշեցնում էր, թե ինչպես է ինքն ապրել այդտեղ, այդ

դատարկ տանը, տարօրինակ կնոջ հետ, որը հեռացել ու արդեն մոռացել է իրեն եւ հիմա մենակ պլանում է քաղաքում՝ ունկնդիր ռադիոխեցու շշնչունին:

Եվ ինչպես նախկինում՝ հաճելի էր այրելը, հաճելի էր ազատություն տալ ցասմանը, իր ձարակ դարձնել, պատառուել, ջարդել, բգիկ—բգիկ անել, վերացնել անիմաստ պրոբլեմը: Լուծում չկա : Ահա, ուրեմն, այժմ պրոբլեմն էլ չի լինի: Կրակը ամեն ինչ լուծում է:

— Մոնթագ, գրքերը:

Գրքերը ոստոստում էին ու պատեպատ խփվում՝ ինչպես խանձված թռչուններ, որոնց թեւերը հուրիրատին էին տալիս կարմիր ու դեղին փետուրներով:

Ապա նա մտավ հյուրասենյակ, որի պատերին քնի մեջ խորասուզվել էին վիթխարի խելազուրկ ճիվաղները իրենց սպիտակ ու սին խոհերով եւ սառը ձյունեղեն երազներով: Նա կրակեց երեք լերկ պատերից յուրաքանչյուրի վրա առանձին—առանձին: Վակուումային փորձանոյները պայթեցին սուր թշշոցով, ամայությունը Մոնթագին արձագանքեց կատաղի սուլոցով, անիմաստ ճիշով: Նա ձգտում էր պատկերացնել դատարկությունը, որ ծնում է նույնային դատարկ եւ անիմաստ կերպարներ, եւ չէր կարողանում: Նա միայն շունչը պահեց, որպեսզի այն շթափանցի թռքերի մեջ: Ասես դանակով նա կտրատեց այդ սոսկալի դատարկությունը եւ նահանջելով՝ սենյակին նվիրեց բոցի մի հսկա վառ—դեղին ծաղիկ եւս: Պատերը ծածկող հրակայուն շերտը ձաքեց, եւ տունը ցնցվեց բոցերի մեջ:

— Երբ այրեք վերջացնեք,— թիկունքից լսվեց Բիթիի ձայնը,— նկատի առեք, որ ձերբակալված եք:

Տունը փլվելով վերածվում էր կարմիր ածխի ու սեւ մոխրի շեղերի: Նա փովել էր գետնին, որ ծածկված էր գորշավարդագույն մնխրով լեցուն քնաբեր փետրաներքնակով: Ծիսի բարձր պյունը, մեղմորեն տարութերվելով երկնքում, ծածանվում էր փլատակների վրա: Առավոտյան երեքն անց կես էր: Մարդիկ ցրվեցին տները, մնխրի եւ խճի կույտ էր մնացել կրկեսային զավեշտախաղից: Ներկայացումն ավարտված էր:

Մոնթագը կանգնել էր՝ ուժասպառ ձեռքերում պահած հրցիրը, քրտինքի մուգ թծերը տարածվում էին թեւատակերին, դեմքը մրաթաթախ էր: Նրա եստեում, մթության մեջ լուր կանգնել էին մյուս հրկիզողները: Նրանց դեմքերը լուսավորում էր մարմրող կրակի թույլ ցոլքը:

Մոնթագը երկու անգամ փորձեց խոսել: Մտքերը ժողովելով, վերջապես հարցրեց.

— Կի՞նս էր ահազանգել:

Բիթին գլխով արեց:

— Իսկ ավելի վաղ՝ նրա բարեկամուհիները, միայն թե ես չի ուզում շտապել: Այսպես թե այնպես, միեւնույն է կրոնվեիք, Մոնթագ: Մեծ հիմարություն էր ազ ու ձախ բանաստեղծություններ արտասանելը: Միանգամայն անհերեթ ամբարտավանություն: Թույլատրեք մարդուն մի քանի հանգավոր տող կարդա, եւ նա իրեն տիեզերքի տիրակալ կկարծի: Դուք մտածում էք, թե կարող եք հրաշքներ գործել ձեր գրքերով: Բայց պարզվեց, որ աշխարհը հիանալի յոլա է գնում առանց դրանց: Տեսեք, թե ուր հասցրին ձեզ գրքերը, մինչեւ կոկորդը խրվել էք տիրմի մեջ, եւ բավական է ձկույթս շարժես՝ ձեզ կուլ կտա:

Մոնթագը չէր կարողանում շարժվել: Երկրաշարժը եւ կրակե հողմը քիչ առաջ նրա տունը գետնին հավասարեցրին: Բեկորների տակ թաղված էր Միլլըեղը, նաեւ իր ողջ կյանքը, եւ ինքն ուժ չուներ տեղից շարժվելու: Ներսում, հանդարտվելով, դեռեւս զգալ էին տալիս անցած փոթորկի արձագանքները: Մոնթագի ծնկները ծալվում էին հոգնության, շփորմունքի, անարգանքի սարսափելի բեռից: Նա անտրտունջ թույլ էր տալիս, որ Բիթին հարված հարվածի ետեւից հասցնի:

— Մոնթագ, դուք ապուշ եք: Անուղղելի հիմար: Ձեր ինչի՞ն էր պետք այս ամենը:

Մոնթագը չէր լսում: Մտովի նա հեռացում էր եւ փախչում էր՝ թողնելով այդ զառանցող մոլագարին իր անշնչացած, մրոտված մարմինը:

— Փախե՛ք, Մոնթագ,— համառում էր Ֆաբերը:

Մոնթագը ականջ դրեց:

Գլխին իջած ուժեղ հարվածը ետ շպրտեց նրան: Կանաչ գնդիկը, որի մեջ փսփսում կամ բդավում էր Ֆաբերը, ընկավ շավի վրա: Գոհունակ ժպիտը դեմքին Բիթին ճանկեց եւ մոտեցրեց ականջին:

Մոնթագը լսեց հեռվից եկող ձայնը.

— Ի՞նչ պատահեց ձեզ, Մոնթագ: Դուք ո՞՞ ո՞ եք:

Բիթին գնդիկը ականջից հեռացրեց եւ գրպանը խոթեց:

— Ահա, ուրեմն, այստեղ ավելի շատ քան կա թաքնված, քան կարծում էի: Ես տեսնում եի՝ ինչպես էիք ձեր գլուխը հակում եւ ականջ դնում ինչոր բանի: Ակզրում մտածեցի, թե ձեր ականջում իւեցի է, բայց հետո, երբ հանկարծ այդպես իւելոքացաք, ես զարմացա: Մենք կգտնենք պոչերը, ձեր ընկերոր չի ազատվի:

— Ո՛չ,— ճշաց Մոնթագը:

Նա ձգեց հրցիրի պահպանակը: Բիթին հայացքն ակամա հարեց Մոնթագի մատներին, աչքերը շովեցին: Մոնթագը նրանց մեջ զարմանք կարդաց: Ինքն էլ ակամա նայեց իր ձեռքերին՝ տեսնելու, թե էլի ի՞նչ են մոգոնել: Հետազայում, հիշելով կատարվածը, նա ոչ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչը, ի վերջո, մղեց սպանության. Ձեռքերն իրենք իրենց ունցի թե՝ Բիթին վերաբերմունքը իր ձեռքերի շարժմանը: Ամպրոպի վերջին որոտը մարեց՝ հպվելով Մոնթագի սոսկ լսողությանը, բայց ոչ զիտակցությանը:

Հեգնախառն ժպիտը ծամածուց Բիթին դեմքը:

— Այո՛, դա բավական լավ միջոց է՝ քեզ լսել տալու համար: Պահեք հրացանի փողը գրուցակցի վրա, եւ կամա—ակամա նա կլսի ձեզ: Կարող եք խոսել, որքան ուզենաք: Ի՞նչ կասեք այս անզամ: Ինչո՞ւ ինձ Շեքսպիր չէր հրամցնում, թշվառ պահանով: «Սպառնալիք ամենեւին էլ սարսափելի չէ, Կասիո, ես պարկեցությամբ այնքան ամուր եմ զրահապատված, որ դրանք բոլորը կողքով են թռչում թեթեւ քամու պէս»: Այդպես է, չէ՞: Էհ, դուք, գրչակ: Հապա գործեք, գրողի տարած: Մեղմե՛ք ձգանը:

Եվ Բիթին մի քայլ առաջ շարժվեց:

— Մենք միշտ այրում եինք ոչ այն, ինչ հարկավոր էր..., — կարողացավ միայն ասել Մոնթագը:

— Հրցիրը մի կողմ պահեք, Գայ, — ասաց Բիթին սառած ժպիտով:

Բայց հաջորդ ակնթարթին նա արդեն կրակի շեղ էր, թռչկոտող, սլացող տիկնիկ, որի մեջ մարդկային ոչինչ չէր մնացել, գետնին թափալվող հրե գունդ: Մոնթագը հրցիրից նրա վրա բաց էր թողել հեղուկ բոցի երկար շիթը: Լսվեց ֆշոնց, ասես բանձր թուք ընկավ շիկացած սալօջալսին, ինչոր բան քլթլթաց, խլթխլթաց, եւ նա տարհուտեց եռալով դեղին փրփուրով: Մոնթագը կկոցէց աչքերը, ճշաց, նա փորձում էր ձեռքերով փակել ականջները, որպեսզի չլսի այդ սարսափելի ձայները: Եվս մի քանի ջղաձիգ շարժում, եւ Բիթին ճմլվեց, ինչպես մոմե տիկնիկը կրակի վրա, ու սևկեց:

Սյուս երկու հրկիզողները արձանի պէս ցցված էին: Մի կերպ զայելով սրտիսառնութը՝ Մոնթագը նրանց վրա ուղղեց հրցիրը:

— Շրջվեք, — հրամայեց նա:

Նրանք հնազանդորեն շրջվեցին: Քրտինքը գլուլ—գլուլ թափվում էր նրանց դժգույն երեսներից: Մոնթագը ուժգին հարվածեց գլխներին, սաղավարտները ցած նետեց, զցեց նրանց իրար վրա: Նրանք ընկան եւ անշարժացան:

Թեթեւ խշրտյուն, ասես ճյուղից աշնանային չոր տերեւ պոկվեց:

Մոնթագը շուր եկավ ու տեսավ մեխանիկական շանը:

Հայտնվելով ինչոր տեղից, նա արդեն կտրել անցել էր մարգագետինը, այնպես թեթև ու անաղմուկ էր գալիս, ասես քամուց քշված գորշասեւալուն ծխի բանձր ամայիկ լիներ:

Շունը ցատկեց օդ, վեր խոյացավ՝ Մոնթագի գլխից մի երեք ոտնաշափ, չոեց սարդանման թաթերն ու փայլեցրեց միակ ատամը՝ ծայրին պրոկահնե անզգայացնող ասեղ: Մոնթագը նրան դիմավորեց բոցի շիթով՝ կրակէ հրաշալի մի ծաղիկ: Գազանի մետառյա մարմնի շուրջը պտտվեցին դեղին, կապոյտ ու նարնչագույն բյուրավոր ծաղկաթերթեր՝ պատելով նրան նոր երփներանգ թաղանթով: Շունը շրիկոցով փլվեց Մոնթագի վրա եւ մի կողմ շպրտվեց հրցիրի հետ միասին: Մոնթագն ընկավ տասը ոտնաշափ հեռու, ծաղի բնի մոտ: Մի պահ զգաց, որ շունը ձանկեց իր ոտքն ու խրեց ասեղը, բայց նույն ակնթարթին էլ բոցը օդ շպրտեց զագանին, հողերից պլոկեց մետաղյա ոսկորները, ձեղթեց որովայնը՝ պայթող հրթիռի պես կարմիր կրակ արձակելով չորս կողմը, դուրս թափվեց նրա փորոտիքը: Մոնթագը պառկած ոխում էր, թե ինչպես օդում պտույտ գործեց, գետին տապալվեց ու խաղաղվեց այդ մեռած եւ միաժամանակ կենդանի մարմինը: Թվում էր՝ շունը դեռ պատրաստ էր նետվելու նրա վրա, ավարտելու մահացու ներարկումը, որի ներգործությունը Մոնթագն արդեն զգում էր ոտքի մկաններում: Նրան համակեց թեթեւության եւ սարսափի զգացումը, նման այն մարդուն, որը հասցնում է մի կողմ ցատկել կատաղի արագությամբ սլացող եւ միայն կողով ծնկին խփած մեքենայից: Նա վախենում էր ոտքի կանգնել, վախենում էր, որ չի կարողանա հենվել պրոկափնից ընդարմացած ոտքին:

Ողջ մարմինն սկսել էր անզգայանալ:

Ի՞նչ անել...

Փողոցն ամայի է, տունը այրված՝ թատերական իին դեկորի նման, շրջակա շենքերն ընկդմված են խավարի մեջ, կողքին մեխանիկական գազանի մնացորդներն են, քիչ այն կողմ՝ Բիթին, ավելի հեռվում՝ երկու հրկիզորները ու Սալամանդրը... Նա նայեց հակա մեքենային: Պետք է ոչչացնել...

«Դե՞,— մտածեց նա,— տեսնենք շա՞տ ես վնասվել: Փորձիր կանգնել: Զգո՞ւշ, զգո՞ւշ... այ, այդպես ս»:

Նա ոտքի ելավ, բայց ուներ միայն մեկ ոտք: Մյուսը թեեւ մեռած էր, ածխացած կոճդ, բայց ստիպված էր քարշ տալ, իբրեւ գործած հանցանքի հատուցում: Հենվելիս հազարավոր արծաթյա ասեղներ շամփրեցին ոտքը ազդրից մինչեւ ծունկը: Նա լաց եղավ: «Ոչ, գնա՝, շարժվիր: Դու չես կարող մնալ այստեղ», — քաշալերեց ինքն իրեն:

Մի քանի տներում կրկին լույսեր վառվեցին: Մարդիկ չեին կարողանում քնել կատարվածից հետո, թե՝ նրանց անհանգստացնում էր անստվոր լուրջունը, Մոնթագը չփխտեր: Կաղալով, ցատկութելով նա դժվարությամբ անցնում էր ավերակների միջով՝ ձեռքերով բոնած քարշ եկող հիվանդ ոտքը: Նա զրուցում էր նրա հետ, տնքտնքում, աղաղակում էր, հայիոյում, աղերսում. «Գնա՝, գնա, դե շարժվիր, չե՞՞որ հիմա քեզանից է կախված իմ կյանքը»: Մթության մեջ նա լսեց գոռոցներ եւ ձիչեր: Վերջապես հասավ ետնաբակ, որը դուրս էր գալիս մի խուլ նրբանցք:

«Բիթի՝,— մտածեց նա,— այժմ այլեւս դուք պրոբլեմ չեք, դուք միշտ ասում էիք. «Հարկ չկա լուծել պրոբլեմը, ավելի լավ է այրել այն»: Ահա այդպես էլ ես վարվեցի: Մնաք բարով, հրկիզապետո»:

Գայթելով ու կաղեկաղ նա գնում էր խավար նրբանցքով:

Ամեն անզամ, երբ հենվում էր՝ սուր ցավը շամփրում էր ոտքը, եւ Մոնթագը մտածում էր. «Հիմար, անհծյալ հիմար, հիմարի գլուխ, ապուշ, տխմար, անհծյալ հիմար... Տես, թե ինչ արեցիր, եւ այժմ ինչպե՞ս ես լուծելու այս խառնաշփոթը»: Հպարտությունը թող նզովվի, ցասումը նույնական է, չկարողացավ զսպել իրեն եւ ամեն ինչ փշացրեց, ամեն ինչ կործանեց հենց սկզբում: Ճիշտ է, իրար ետեւից շատ բան բարդվեց՝ Բիթին, հյուրասենյակի կանայք, Միլդրեդը, Քլարիսը, բայց դու արդարացում չունես, ոչ մի արդարացում: Դու հիմար ես, անհծյալ հիմար: Այդպես անխոհեմ կերպով անձնատուր լինել...»:

Բայց մենք դեռ կփրկենք այն, ինչ մնացել է, կանենք ինչ հնարավոր է: Իսկ թե հարկ լինի այրվել, մի քանիսին ել կտանենք մեզ հետ:

Այո՛: Նա հիշեց գրքերի մասին եւ ետ դարձավ: Համենայն դեպս, պետք է վերցնել:

Գրքերը պարտեզի ցանկապատի մոտ էին: Միլդրեդը երեխ բողոքը չէր նկատել: Չորս գիրք դեռևս ընկած էր այնտեղ, որտեղ թաքցրել էր: Սթան մեջ լսվում էին ձայներ, լույսեր էին վառվում: Հեռվում արդեն ոռնում էին ուրիշ Սալամանդրներ, նրանց ազդանշանների դդրոյունը խառնվում էր գիշերային փողոցներով սլացող ոստիկանական մերենաների աղմուկին:

Սոնթագը վերցրեց մնացած չորս գիրքը եւ կրկին ցատկտելով ու կաղեկաղ քայլեց նրբանցքով: Հանկարծ նա ընկապ, կարծես մի հարվածով գլուխը կտրեցին՝ թռինելով սոսկ գիշատված մարմինը: Գլխում անակնկալ առկայծած միտքը հարկադրեց կանգ առնել, շպրտեց գետին: Ոտքերը կծկած, նա պառկել էր մանրախճի մեջ եւ հեկեկում էր:

Բիթին ուզում էր մեռնել:

Այժմ Սոնթագը չէր կասկածում, որ Բիթին ուզում էր մեռնել: Չէ՞ որ նա կանգնել էր իր դիմաց ու չէր փորձում պաշտպանվել, ավելին՝ ծաղրում էր, զրգում: Այդ մտքից Սոնթագի շունչը կտրվեց: Ի՞նչ տարօրինակ է, ի՞նչ տարօրինակ է մահ տենչալ այնքան, որ թույլ տաս մարդասպանը զենքը ձեռքին քայլի քո շուրջը, ու լոելու եւ գոնե այդ կերպ կյանքի պահպանելու փոխարեն, զրոաս, ծաղրես, բարկացնես, մինչեւ որ հակառակորդդ դուրս գա հավասարակշռությունից եւ...

Հեռվից վազքի դոփյուն էր լսվում:

Սոնթագը նստեց: Պետք է հեռանալ: Վեր կաց, չի կարելի հապաղել: Բայց հեծկլտոցը դեռևս ցնցում էր նրա մարմինը: Հարկավոր էր հանգստանալ: Ինքը ոչ մեկին չէր ուզում սպանել, նույնիսկ Բիթիին: Նրա մարմինը ջղաձգորեն կծկվում էր, ասես թթվուտով վառված լիներ: Ձեռքով փակեց բերանը: Աչքերի առաջ Բիթին էր՝ անշարժ, ինչպես խոտերին նետված բոցավառ շահ: Սոնթագը մատները կծեց, որ չգոռա: «Ես չի ցանկանում: Աստված իմ, ես չի ցանկանում, չի ցանկանում, չի ցանկանում»:

Նա փորձեց ամեն ինչ մտարերել, վերականգնել դեպքերի կապը, հիշողության մեջ վեր հառնել իր նախկին կյանքը, ինչպիսին որ էր մի քանի օր առաջ, մինչեւ այն պահը, երբ այնտեղ ներխուժեցին մաղր եւ ավազը, «Դենըմ» ատամի մածուկը, գիշերաթիթեռի շրջունը ականջին, հրդեհի կրակե լուսատիկները, տագնապի ազդանշանները եւ այս վերջին գիշերային ուղեւորությունը. չափազանց շատ բան երկու—երեք կարճ օրվա ընթացքում, բավական շատ նույնիսկ ողջ կյանքի ընթացքում:

Դոփյունը լսվում էր արդեն նրբանցքի ծայրից:

— Վե՛ր կաց,— ասաց ինքն իրեն:— Վե՛ր կաց, գրողի՝ տարած,— հրամայեց հիվանդ ոտքին ու կանգնեց: Ցավը սուր փշերով մեխսվեց ծնկուկրի մեջ, ծակեց հազարավոր ասեղներով, հետո դարձավ բութ քրոնի ծակծկոց եւ, վերջապես, երբ նա ձեռքերը ձանկուելով ու երերալով՝ ոտքը քարշ տվեց փայտյա ցանկապատի երկայնքով, դադոց զգաց, ասես սրունքին եռման ջուր լցրին: Բայց ոտքն արդեն հնազանդվում էր: Համենայն դեպս նա վախենում էր վազել, որ խախտված ոտքը հանկարծ դուրս չընկնի: Ֆերանը լայն բացած, ազահորեն ներծծելով գիշերային օդը, նա զգում էր, թե ինչպես է մթությունը ծանրորեն կուտակվում իր մեջ, եւ անհավասար քայլքով, կաղալով, բայց վճռականորեն շարժվում էր առաջ: Գրքերը պահում էր ձեռքերի մեջ:

Նա մտածում էր Ֆաբերի մասին:

Ֆաբերը մնաց այնտեղ, կուպրի չսառած թանձրուկի մեջ, որն այժմ ոչ անուն ունի, ոչ անվանում: Չէ՞ որ ինքը այրել էր եւ Ֆաբերին: Այդ միտքը այնպես շանթահարեց Սոնթագին, որ նրան թվաց, թե իբր Ֆաբերը իրականում մեռել է, տապակվել, եփվել, ինչպես ձկնիկ՝ պստիկ կանաչ պատիճի մեջ, թաքցված եւ ընդմիշտ կորած մի մարդու գրպանում, որից այժմ լոկ խանձված շերով կապկաված ուկորների կույտ է մնացել:

Հիշի՛ թ պետք է այրել նրանց, թե չէ նրանք կայրեն քեզ, մտածեց նա: Այժմ հենց այդպես է:

Նա պրայտեց գրապանները, փողը տեղում էր: Մյուս գրապանում դիպավ սովորական ռադիոխեցու, որի միջոցով այդ ցուրտ, մոայլ առավոտ քաղաքը զրուցում էր ինքն իր հետ:

Ուշադրություն: Ուշադրություն: Ոստիկանությունը փնտրում է փախստականի: Սպանություն է գործել եւ կատարել մի շարք հանցագործություններ պետության դեմ: Անուն—ազգանունը՝ Գայ Մոնթագ: Մասնագիտությունը՝ հրկիզող: Վերջին անգամ նրան տեսել են...

Վեց թաղամաս վազեց առանց դադարի: Հետո նրբանցքը նրան դուրս բերեց սովորական փողոցից մի տասն անգամ լայն ամայի ավտոմայրուղի: Լապտերների վառ լուսով ողողված, այն հիշեցնում էր սառած անապատային գետ: Մոնթագը հասկանում էր, թե որքան վտանգավոր է այժմ կտրել—անցնել մայրուղին. չափազանց լայն էր, չափազանց ամայի, նման էր մերկ, առանց դեկորների բեմի, եւ հրապուրում, ձգում էր այդ դատարկ տարածությունը, որտեղ լապտերների վառ լուսի ներքո այնպես հեշտ էր նկատել փախստականին, այնպես հեշտ էր բռնել, այնպես հեշտ էր նշան բռնել ու սպանել:

Խեցին բգում էր նրա ականջում.

— ... Հետեւեք փախչող մարդուն... Հետեւեք փախչող մարդուն... նա մենակ է, հետիոտն... հետեւեք...

Մոնթագը ետ—ետ գնաց դեպի ստվերը: Ճիշտ նրա առաջ լցակայանն էր՝ ճենապակու պես փայլվլող, սպիտակ ու վիթխարի: Երկու արծաթավուն բգեղ—ավտոմեքենա կանգնած էր այնտեղ, վառելիք էին լցնում...

«Ո՛չ, եթե դու ուզում ես առանց քեզ վտանգելու կտրել—անցնել այս լայն բուլվարը, ուրեմն՝ չպետք է վազես, հարկավոր է գնալ հանգիստ, անշտապ, իբր զրունում ես: Բայց դրա համար պետք է կոկիկ ու վայելուշ տեսք ունենալ: Փրկության ավելի շատ երաշխիքներ կլինեն, եթե ճանապարհող շարունակելուց առաջ լվացվես եւ մազերդ սանրես: Բայց ո՞ւր է տանում ճանապարհը:

Այո՛, մտածեց նա, ո՞ւր եմ ես վազում»:

Ոչ մի տեղ: Նա վազելու տեղ չուներ: Ֆարերից բացի ընկերներ չուներ, որոնց կարողանար դիմել: Եվ այդ ժամանակ հասկացավ, որ այդ ամբողջ ընթացքում բնագդաբար վազել է Ֆարերի տան ուղղությամբ: Բայց չէ՝ որ Ֆարերը չի կարող թաքցնել իրեն, նման փորձն իսկ համազոր է ինքնասպանության: Միեւնույն է, ինքը պետք է տեսնի Ֆարերին՝ թեկուզ մի քանի բոպեռվ: Նա կամրապնդի ողջ մնալու, փրկվելու հնարավորության արագորեն սպառվող իր հավատը: Միայն թե տեսնի, համոզվի, որ Ֆարերը ողջ է, չի այրվել այստեղ, մյուս ածխացած մարմնի հետ: Բացի այդ, պետք է նրան թողնել փողի մի մասը, որպեսզի նա կարողանա օգտագործել հետազայում, եթե Մոնթագը կշարունակի իր ճանապարհը: Գուցե հաջողվի՝ դուրս պրծնել քաղաքից, կթաքնվի արվարձաններում, կապրի գետափին, մեծ ճանապարհներին մոտիկ, դաշտերի եւ բլուրների միջեւ...

Օդում լսվող տագնապալի աղմուկն ստիպեց նրան՝ երկնքին նայել:

Մեկը մյուսի ետեւից վեր խոյացան ոստիկանական ուղղաթիռները: Նրանք այնքան շատ էին, որ թվում էր, թե ինչոր մեկը փչել է խատուտիկի չոր գլխին: Մոտ երկու տասնյակ ուղղաթիռներ խառնաշփոր սավառնում էին օդում, Մոնթագից երեք մղոնի վրա, անորոշ երերալով, աշնան ցրտից թորշումած թիթեռների նման: Հետո սկսեցին իջնել մեկն այստեղ, մեկն այստեղ, նրանք իջնում էին փողոցում եւ, դառնալով բգեղ—ավտոմոբիլներ, դդրյունով սուրում բուլվարով՝ նույնքան անակնկալ կրկին ող բարձրանալու եւ որոնումները շարունակելու համար:

Նրա առջեւ լցակայանն էր: Ծառայողները զբաղված էին հաճախորդներով: Շրջանցելով շենքը՝ Մոնթագը մտավ տղամարդկանց զուգարան: Այսումինե միջնորմի միջով նրան էր հասնում հաղորդավարի ձայնը. «Պատերազմը հայտարարված է»: Դրսում վառելանյութի բաքերից պոմպով թենգին էին լցնում: Բացօթյա ավտոմեքենաներում նստածները խոսքեր էին փոխանակում լցակայանի աշխատողների հետ՝ շարժիչների եւ թենգինի մասին, հարցնում էին, թե որքան պետք է վճարեն: Մոնթագը կանգնել էր՝ փորձելով ընկալել ուղիոյն հենց նոր լսած

համառոտ հաղորդագրության իմաստը, բայց չէր կարողանում: Լավ, թող պատերազմն սպասի իր հերթին: Նրա համար այն կալկուլի ավելի ուշ, մեկ կամ երկու ժամ հետո:

Նա լվացվեց, սրբվեց, անաղմուկ դուրս եկավ՝ խնամքով փակելով զուգարանի դուռն ու քայլեց խավարի միջով: Մի բոպե անց նա արդեն ամայի մայրուղու եզրին էր:

Ահա այն խաղը, որ պետք է շահի: Գնդախաղի ընդարձակ հրապարակում փշում էր վաղորդյան զովասուն քամին: Ճեմուղին մաքուր էր, ինչպես զլադիատորական հրապարակը անհայտ զոհերի եւ անանուն մարդասպանների ասպարեզ ենելուց առաջ: Ասֆալտե ընդարձակ գետի վրա օդը դողում եւ թրթում էր Մոնթագի մարմնից արձակվող ջերմությունից: Անհավատալի էր, որ իր մարմնի ջերմությունը շրջակա աշխարհին կարող էր ստիպել տարութերվելու: Ինքը Մոնթագը, լուսատու թիրախ էր, նա գիտեր, նա զգում էր այդ: Իսկ այժմ դեռ պետք է անցներ այդ կարճ ճանապարհը:

Մի քանի թաղամաս այն կողմ փայլատակեցին ավտոմեքենայի լուսարձակները:

Մոնթագը խոր շունչ քաշեց: Ասես տաք խոզանակով քերծեցին թոքերը: Կոկորդը չորացել էր վազելուց, բերանի մեջ մետաղի տհաճ համ էր զգում, ոտքերը կապարի պէս ծանրացել էին:

Ավտոմեքենայի լույսերը... Եթե այժմ սկսի անցնել փողոցը, ապա պետք է հաշվել, թե մեքենան երբ կհասնի այստեղ: Որքա՞ն է հեռու հանդիպակաց մայթը: Զավանաբար մոտ հարյուր յարդ: Ո՞՛, ավելի քիչ, բայց միեւնույն է, թող լինի հարյուր: Եթե դանդաղ քայլի՝ տարածությունը կտրելու համար անհրաժեշտ կլինի երեսուն—քառասուն վայրկյան: Իսկ սուրացող ավտոմեքենան: Արագություն հավաքելով՝ այդ երեք թաղամասը նա կթռչի տասնինգ վայրկյանում: Իսկ եթե ճանապարհի կենտրոնից սկսի վազել...

Նա քայլ արեց աջ ոտքով, ապա ձախով, հետո՝ նորից աջով: Նա անցնում էր ամայի փողոցը:

Երբ նույնիսկ փողոցը լիովին ամայի է, երբեք չի կարելի համոզված լինել, թե բարեհաջող կանցնես: Մեքենան կարող է հանկարծակի հայտնվել զարդարում, այստեղից մի չորս թաղամաս հեռու եւ աչքդ շրարթած կլսի ու կշարունակի վլանալ...

Նա որոշեց քայլերը շիաշվել: Շուրջը չէր նայում՝ ո՞չ աջ, ո՞չ ձախ: Լապտերների դավադիր լույսերը նույնքան պայծառ էին շողում, որքան արելի ճառագայթները կեսօրին:

Նա ականջ դրեց սուրացող մեքենայի աղմուկին, որ լսվում էր աշից, երկու թաղամաս հեռվից: Լուսարձակների շարժուն լույսերը մերթ պայծառանում էին, մերթ խամրում, ի վերջո լուսավորեցին Մոնթագին:

Գնա, գնա, մի՛ կանգնիր:

Մոնթագը մի ակնթարթ հապաղեց, ձեռքերի մեջ ամուր սեղմեց գրքերը եւ մեծ ձիգով առաջ շարժվեց: Նրա ոտքերը բնազդաբար շտապում էին, վազում, բայց նա բարձրածայն նախատեց իրեն եւ կրկին անցավ հանգիստ քայլիքին: Նա արդեն փողոցի մեջտեղում էր, շարժիչի աղմուկը հետզիետե ավելի էր մեծանում, մեքենան արագացնում էր ընթացքը:

Իհարկե, ոստիկանությունն է: Ինձ նկատել են: Բայց՝ ոչինչ, հանգի՛ստ, հանգիստ, մի՛ շրջվիր, շուրջդ մի՛ նայիր, մի՛ զգացրու, թե դու անհանգստանում ես: Քայլիր, միայն քայլեր, եւ վերջ:

Մեքենան պահում էր, մեքենան դդրդում էր, մեքենան մեծացնում էր արագությունը: Ունում եւ վնասում էր՝ հազիկ հպվելով գետնին, սուրում էր հրացանից արձակած անտեսանելի գնդակի պէս: Ժամում հարյուր քանան մդոն, ժամում հարյուր երեսուն մդոն: Մոնթագը սեղմեց ատամները: Թվաց՝ լուսարձակների լույսն այրեց նրա դեմքը, կոպերը ցնցվեցին, մարմինը պատվեց լպրծուն քրտինքով:

Մոնթագի ոտքերը անձռոնի կերպով քարշ էին զալիս, նա սկսեց ինքն խոսել, ապա հանկարծ չղիմացավ ու վազեց: Նա ձգտում էր հնարավորին չափ հեռու ցցել ոտքերը, առաջ, առաջ, ահա այդպէս և, այդպէս: Տե՛ր աստված: Տե՛ր աստված: Ձեռքից մի գիրք ընկավ, կանգ առալ, քիչ մնաց ետ դառնար, սակայն միտքը փոխեց եւ կրկին նետվեց առաջ գրուալով քարե ամայության մեջ, իսկ բգեց—ավտոմեքենան պահում էր իր որսի ետեւից, նրանց բաժանում էր

երկու հարյուր ոտնաշափ, ապա՝ հարյուր, իննսուն, ութսուն, յորանասուն... Մոնթագը շնչահեղձ էր լինում, անշնորհք կերպով ձոճում էր ձեռքերը, ոտքերը վեր ու վար նետում: Մեքենան ավելի ու ավելի էր մոտենում, շուրջ էր, ազդանշան տալիս: Մոնթագը հանկարծ շրջեց գլուխը, լուսարձակների սպիտակ լույսն այրեց նրա աչքերը, մեքենան չկար, միայն լույսի կուրացուցիչ խորձ, բոցկլտուն ջահ, որ սոսկալի թափով նետվում էր Մոնթագի վրա, դորրյուն, բոց — հիմա, հիմա կրախվի...

Մոնթագը սայթաքեց եւ ընկավ:

«Ես կործանվեցի: Ամեն ինչ վերջացած է»:

Բայց ընկնելը փրկեց նրան: Մոնթագին բախվելուց ակնթարթ առաջ արագընթաց մեքենան հանկարծ կտրուկ թեքվեց, շրջանցեց նրան եւ անհետացավ: Մոնթագը պառկած էր բերանքսիվայր, երեսը դեպի սալարկուդին: Արտանետված զագերի կապույտ ծխի հետ նրան հասան ծիծաղի պատառիկներ: Նա բարձրացրեց աջ ձեռքը, որ շատ առաջ էր ձգված: Միջնամատի ծայրին սեւին էր տալիս մի նեղ շերտ՝ պլացող մեքենայի անվահետքը: Չհավատալով աչքերին, նա նայեց սեւ շերտին եւ դանդաղ ոտքի ելավ:

«Մի՞թե ոստիկանությանը չէր», մտածեց նա:

Մոնթագը նայեց մայրուղու երկարությամբ: Ամայի էր: Ոչ, ոստիկանությունը չէր, պարզապես պատանիներով լցված մեքենա էր: Քանի՞ տարեկան կլինեին: Տասներկու, տասնվեց... Աղմկոտ, ձղճան խումբը զբոսանքի է դուրս եկել, տեսել են քայլող մարդու, — հազվադեպ տեսարան, զարմանք բան մեր օրերում, — եւ որոշել են. «Հապա խփենք զցենք» նույնիսկ չկասկածելով, որ նա հենց միստր Մոնթագն է, փախստական, որին քաղաքով մեկ փնտրում է ոստիկանությունը: Այո՛, ընդամենը պատանիների աղմկոտ ընկերախումբ, որ զբոսնում է լուսնկա գիշերով, պլանալով հինգ—վեց հարյուր մղոն արագությամբ, որի դեպքում դեմքը ընդարմանում է քամուց: Լուսարացին նրանք կամ կվերադառնան տուն, կամ չեն վերադառնա, կամ ողջ կլինեն, կամ ոչ չէ՞ որ հենց դա էր այդպիսի արկածների այրող հաճույքը:

«Նրանք ցանկանում էին սպանել ինձ», — մտածեց Մոնթագը: Նա երերում էր: Տարտղնված օդում կամաց—կամաց նստում էր փոշին: Նա շոշափեց այտի կապուուկը: «Այո՛, նրանք ցանկանում էին սպանել ինձ, հենց այնպես, առանց որեւէ պատճառի, չմտածելով անգամ, թե ինչ են անում»:

Մոնթագը ուղղվեց դեպի դեռևս հեռու մայթը՝ հորդորելով ոտքերին՝ շարժվել: Մի կերպ հավաքել էր ցրված զրքերը, բայց չէր հասկանում, թե ինչպես էր կրացել ու վերցրել դրանք: Այժմ նա զրքերը ձեռքից ձեռք էր տեղափոխում, ինչպես խաղամոլը բարդ քայլ անելուց առաջ:

Գուցե նրա՞նք սպանեցին Քլարիսին:

Նա կանգ առավ ու մտովի կրկնեց մի անգամ եւս.

— Գուցե նրա՞նք սպանեցին Քլարիսին:

Եվ նա ցանկացավ ճշալով վազել նրանց ետեւից:

Նրա աչքերը արցունքութվեցին:

Այո, նրան փրկեց սայթաքելը: Վարորդը, տեսնելով ընկած Մոնթագին, բնազդաբար հասկացավ, որ լրիվ ընթացքով պլացող մեքենան, դիպչելով պառկած մարմնին, անխուսափելիորեն կշրջվի եւ բոլորին դուրս կշարժի: Իսկ եթե ինքը վայր ընկնե ր...

Մոնթագը հանկարծ շունչը պահեց:

Չորս թաղամաս հեռու բգեղ—մեքենան դանդաղեցրեց ընթացքը: Կտրուկ շրջադարձ կատարեց, հենվելով ետեւի անիվներին, իսկ այժմ ետ էր ալանում փողոցի նույն կողմով՝ խախտելով երթեւեկության բոլոր կանոնները:

Բայց Մոնթագն արդեն վտանգից դուրս էր. նա թաքնվել էր խավար նրբանցքում՝ իր ձանապարհորդության նպատակակետում: Այստեղ էր նա ձգտում մեկ ժամ, գուցե եւ ընդամենը

մեկ րոպե առաջ: Սարստելով զիշերային ցրտից՝ նա ետ նայեց: Բգեզը պացավ կողքով, դուրս եկավ մայրուղու կենտրոն եւ անհետացավ, ծիծառի պողոթկումը կրկին խաթարեց զիշերային լոռությունը:

Քայլելով խավար նրբանցրով՝ Մոնթազը տեսնում էր, ինչպես երկնքից իջնում էին ուղղաթիռները՝ նման ապազ երկարատեւ ձմռան ձյան առաջին փաթիլների...

Տունն ընկդմված էր լոռության մեջ:

Մոնթազը մոտեցավ այզու կողմից, շնչելով նարգիզների, վարդերի եւ ցողաշաղախ խոտերի զիշերային արբեցնող բուրմունքը: Նա հրեց ետնամուտքի ապակեպատ դուռը, ականջ դրեց եւ անաղմուկ մտավ նախասենյակ:

«Միսիս Բլաք, դուք քնա՞ծ եք»,— մտածեց նա:— Ես զիտեմ, լավ բան չէ իմ արածը, բայց ձեր ամուսինը նույն կերպ է վարվում ուրիշների հետ եւ երբեք իրեն հարց չի տալիս լավ է դա, թէ վատ, երբեք չի մտահոգվում եւ չի տանջվում: Այժմ էլ, քանի որ դուք իրկիզողի կին եք, եկել է ձեր հերթը, այժմ կրակը կոչնչացնի ձեր տունը բոլոր այն տների փոխարեն, որ այրել է ձեր ամուսինը, այն բոլոր դժբախտությունների դիմաց, որ առանց իրեն հաշիվ տալու, նա պատճառել է մարդկանց»:

Տունը լուր էր:

Մոնթազը գրբերը թաքցրեց խոհանոցում եւ վերադարձավ նրբանցք: Նա շրջվեց, խավարի ու լոռության մեջ թաղված տունը քնած էր:

Նա նորից քայլում էր զիշերային փողոցներով: Քամուց քշված թղթի կտորների նման ուղղաթիռները պտտվում էին քաղաքի վրա: Ճանապարհին նա մտավ փակ խանութի մոտ տեղադրված մենավոր հեռախոսախցիկը եւ զանգահարեց: Նա երկար կանգնեց՝ ցրտից սրսփալով սպասեց այնքան, մինչեւ որ հեռվում սկսեցին ոռնալ հրակայանի ազդականչերը. Սալամանդրները դրդունով սլացան՝ այրելու միստր Բլաքի տունը: Միստր Բլաքն աշխատանքի մեջ է, բայց նրա կինը, դոդրոդալով առավոտյան ցրտից, կկանգնի եւ կնայի ինչպես է վառվում ու փլվում իր տան տանիքը: Իսկ այժմ նա դեռ խոր քնած է:

Բարի զիշեր, միսիս Բլաք:

— Ֆաբեր:

Դուն թակոց: Մի անգամ եւս: Շշուկով ասված անուն: Սպասում: Վերջապես, մի րոպե անց, Ֆաբերի տնակում աղոտ լույս նշմարվեց: Սպասումի մեկ րոպե եւս, եւ ետնադրուր բացվեց:

Նրանք՝ Մոնթազը եւ Ֆաբերը, լուր նայում էին իրար կիսախավարում, ասես չհավատալով իրենց աչքերին: Հետո Ֆաբերը, սթափկելով, ճանկեց նրա ձեռքը, ներս քաշեց, նստեցրեց եւ կրկին վերադարձավ դռների մոտ, ականջ դրեց: Լուսադեմի լոռության մեջ ոռնում էին ազդականչերը: Ֆաբերը ներս մտավ եւ ծածկեց դուռը:

— Ես ինձ կատարյալ ապուշի պես պահեցի, սկզբից մինչեւ վերջ հիմարություններ արեցի: Չեմ կարող երկար մնալ այստեղ: Ես գնում եմ, աստված զիտե, թե ուր,— ասաց Մոնթազը:

— Համենայն դեպս, դուք հիմարություններ արեցիք արժանավոր գործի համար,— պատասխանեց Ֆաբերը:— Ես կարծում էի՝ դուք այլեւս ողջ չեք: Սարքը, որ տվեցի ձեզ...

— Այրվեց:

— Ես լսեցի, թե հրկիզապետն ինչպես էր խոսում ձեզ հետ, իսկ հետո հանկարծ ամեն ինչ լոեց: Մտադիր էի դուրս գալ ձեզ որոնելու:

— Հրկիզապետը մեռավ: Նա հայտնաբերեց պարկումը եւ լսեց ձեր ձայնը. ուզում էր հետամտել, գտնել ձեզ: Ես հրցիրով այրեցի նրան:

Ֆաբերը նստեց աթոռին: Նրանք երկար ժամանակ լուր էին:

— Աստված իմ, ինչպես պատահեց, — կրկին խոսեց Մոնթագը: — Դեռ երեկ ամեն ինչ կարգին էր, իսկ այսօր զգում եմ, որ շնչահեղձ եմ լինում: Մարդը քանի անգամ կարող է կործանվել եւ, այնուամենայնիվ, ողջ մասաւ ես դժվարությամբ եմ շնչում: Բիթին մեռած է, բայց մի ժամանակ նա իմ ընկերն էր: Միլին հեռացավ, ես կարծում էի, նա իմ կինն է, իսկ հիմա ... այլեւս ոչ տուն ունեմ, ոչ աշխատանք եւ ստիպված պիտի թաքնվեմ: Այստեղ գալու ճանապարհին ես ծածուկ գիրք դրի մի հրկիզողի տանը: Աստված իմ, որքան բան արեցի մեկ շաբաթվա ընթացքում:

— Դուք արել եք լոկ այն, ինչ չիք կարող չանել: Այդպես էլ պետք է լիներ:

— Հավատում եմ: Գոնե դրան հավատում եմ: Գիտեի, որ այդպես կլինի: Վաղուց էի զգում, որ մեջոր բան է կուտակվում: Ես մի բան էի անում, բայց բոլորովին այլ բան էի մտածում: Զարմանում եմ՝ ինչպես արտաքուստ չէր երեսում: Եվ ահա այժմ եկել եմ ձեզ մոտ, որպեսզի ձեր լյանքն էլ խորտակեմ: Չէ՞ որ նրանք կարող են այստեղ գալ:

— Երկար տարիների ընթացքում առաջին անգամ ես կարգին ապրում եմ, — պատասխանեց Ֆաբերը: — Ես զգում եմ, որ անում եմ այն, ինչ վաղուց պետք է անեի: Առաջմ չեմ վախենում: Հավանաբար պատճառն այն է, որ վերջապես անում եմ այն, ինչ անհրաժեշտ է: Կամ՝ թերեւս այն, որ մի անգամ համարձակ արարք գործելով, արդեն չեմ ուզում ձեր առջեւ վախսկոտ երեւալ: Հնարավոր է, որ հետազոյում եւս գործեմ ավելի խիզախ արարքներ, ավելի մեծ վտանգի ենթարկեմ ինձ, որ դեպի ետ այլեւս ճանապարհ չունենամ, որ չվախենամ, թույլ շտամ, որ սարսափը կրկին կաշկանդի ինձ: Ի՞նչ եք այժմ մտադիր անել:

— Փախչել: Թաքնվել:

— Դուք գիտե՞ք, որ պատերազմ է հայտարարված:

— Այո, լսեցի:

— Աստված իմ, ի՞նչ տարօրինակ է, — բացականչեց ծերուկը: — Պատերազմը թվում է հեռավոր մի բան, որովհետեւ մենք հոգսերն ունենք:

— Ես այդ մասին մտածելու ժամանակ չունեի: — Մոնթագը զրպանից հանեց հարյուր դոլարանոց թղթադրամը: — Վերցրեք: Թող ձեզ մոտ լինի: Երբ ես զնամ, տնօրինեք, ինչպես հարմար կգտնեք:

— Սակայն...

— Գուցե կեսօրին այլեւս ողջ չինեմ: Ծախսեք գործի համար:

Ֆաբերը զիսով արեց:

— Փորձեք դուրս գալ գետի մոտ, ապա զնացեք ափի երկայնքով, այնտեղ իին երկաթգիծ կա, որ քաղաքից ձգվում է դեպի երկրի խորքը: Գտեք ու շարժվեք նրա ուղղությամբ: Հաղորդակցությունը այժմ տարվում է օդով, երկաթգծերի մեծ մասը վաղուց ի վեր լրված է, բայց այդ մեկը դեռ պահպանվում է: Ես լսել եմ, որ երկրի որոշ անկյուններում թափառաշրջիկների ձամքարներ են մնացել: Նրանց քայլող թափառախումբ են կոչում: Հարկավոր է միայն շատ հեռանալ քաղաքից, մեկ էլ սրատես աչք ունենալ: Ասում են, որ Լոս—Անջելեսի երկաթգծի շրջանում կարելի է հանդիպել Հարվարդի համալսարանի նախկին դասախոսներից շատերին: Նրանք ոստիկանությունից թաքնվող փախստականներ են, որոնց համենայն դեպս հաջողվել է փրկվել: Նրանք շատ չեն, եւ, ինչպես երեւում է, կառավարությունն այնքան վտանգավոր չի համարում, որ շարունակի որոնումները: Որոշ ժամանակ կարող եք թաքնվել նրանց մոտ, իսկ հետո զանացեք փնտրել—գտնել ինձ Մեն—Լուիսում: Ես այնտեղ կմեկնեմ այսօր առավոտյան, ժամը հինգի ավտորուտով, ուզում եմ հանդիպել ձեր տպագրիչին: Տեսն՝ ոմ եք, ես էլ վերջապես գործի եմ անցնում: Ձեր փողերը բարի գործի կծառայեն: Շնորհակալ եմ, Մոնթագ, եւ աստված ձեզ պահապան: Գուցե կուզենայի ք մի բանի բոպե պառկել:

— Ո՛չ, — ավելի լավ է շտապեմ:

— Հիմա տեսնենք, թե ինչպես են զարգանում իրադարձությունները:

Ֆարերը Մոնթագին տարավ ննջարան եւ մի կողմ քաշեց պատից կախված նկարը: Նրա տակ փոստային բացիկի մեծության հեռուստաէկրան կար:

— Ես միշտ ցանկանում եի փոքրիկ մի էկրան ունենալ, որ հարկ եղած դեպքում հնարավոր լիներ ձեռքի ափով ծածկել, թե չէ ո ուն պետք գորում—գոչունով ականջ խլացնող վիթխարի պատերը: Ահա՝ նայեք:

Նա միացրեց էկրանը:

— Մոնթագ,— արտասանեց հեռուստացույցը, եւ էկրանը լուսավորվեց:— Մ—Ռ—Ն—Թ—Ա—Գ. տառ առ տառ կարդաց հաղորդավարը:— Գայ Մոնթագ: Դեռևս վնատրվում է: Որոնումները կատարում են ուսիկանական ուղղաթիռները: Հարեւան շրջանից բերվել է նոր մեխանիկական շուն:

Մոնթագը եւ Ֆարերը անխոս իրար նայեցին:

— Մեխանիկական շունը երբեք չի վրիպում: Դա հրաշայի զյուտ է եւ օգտագործվելու առաջին խոկ օրից մինչեւ հիմա ոչ մի անգամ չի սխալվել: Մեր հեռուստատեսային ընկերությանը հպարտ է, որ իրեն է հնարավորություն ընձեռված՝ ուղղաթիռի վրա տեղակայված հեռուստախցիկով ամենուրեք հետեւելու մեխանիկական շանը՝ հանցագործի հետքերով գնալիս:

Ֆարերը վիսկի լցրեց բաժակները:

— Մեզ չեր խանգարի:

Նրանք խմեցին:

— ... Մեխանիկական շան հոտառությունն այնքան կատարյալ է, որ կարող է տասը հազար անհատական հոտ տարբերել եւ, առանց նորից լարվելու, գտնել այդ տասը հազար մարդուց ցանկացածի հետքը:

Ֆարերի մարմնով թերեւ դող անցավ: Նա հայացք զցեց սենյակին, պատերին, դռանը, բռնակին, արռողին, որի վրա նստած էր Մոնթագը: Մոնթագը նկատեց այդ հայացքը: Այժմ նրանք երկուսով արագ զննեցին սենյակը: Մոնթագը հանկարծ զգաց, թե ինչպես դողդողացին իր ոռւնգերը, ասես ինքը մեկնել է իր հետքով, ասես իր հոտառությունն այնքան է սրվել, որ ի վիճակի է օդի մեջ տարածված հոտով գտնելու հետքը, ասես հանկարծ տեսանելի դարձան քրտինքի շատ մանր կաթիլները դրան բռնակի վրա, այնտեղ, որտեղից նա ձեռքով բռնել էր, դրանք բազմաթիվ էին եւ փայլվում էին, ինչպես պատիկ ջահի բյուրեղապակյա կախազարդեր: Ամեն ինչի վրա մնացել էին նրա հության մասնիկները: Ինքը Մոնթագը, ամենուր էր եւ տանը, եւ՝ դրսում, նա լուսատու ամայ էր, օդի մեջ տարրալուծված ուրվական: Եվ դրանից դժվարանում էր շնչելը: Նա տեսավ, թե ինչպես էր Ֆարերը շունչը պահել, ասես վախենում էր օդի հետ ներշնչել փախստականի ստվերը:

— Այժմ մեխանիկական շունը ուղղաթիռից կիշեցվի հրդեհի վայրը:

Փոքրիկ էկրանին հայտնվեց այրված տունը, ամբոխը, սավանով ծածկված ինչոր բան եւ երկնքից իշնող ուղղաթիռը, որը նման էր անձոռնի ծաղկի:

«Այսպես, ուրեմն, նրանք որոշել են խաղը մինչեւ վերջ հասցնել»,— մտածեց Մոնթագը: Ներկայացումը կկայանա, չնայած որ ընդամենը մեկ ժամ հետո կարող է պատերազմ սկսվել...

Կախարդվածի նման, վախենալով շարժվել, Մոնթագը հետեւում էր անցուղարձին: Այդ ամենը թվում էր այնքան հեռավոր, իր հետ որեւէ կապ չունեցող, կարծես թե ինքը նստած է թատրոնում եւ դրամա է դրսում, ինչոր ուրիշ մեկի դրաման, նայում է ոչ առանց հետաքրքրության, նույնիսկ ինչոր առանձնահատուկ հաճույքով: «Բայց չէ՞ որ այս ամենը ի՞մ մասին է»:

Եթե նա ցանկանար, կարող էր մնալ այստեղ, հարմարավետ սենյակում եւ մինչեւ վերջ հետեւել ողջ հետապնդմանը քայլ առ քայլ, նրբանցքներով ու փողոցներով, ընդարձակ, ամայի բուլվարով, մարզագետիններով եւ խաղահրապարակներով, հաղորդավարի հետ մերթ այստեղ, մերթ այնտեղ՝ անհրաժեշտ բացատրությունների համար դադար տալով, հետո կրկին անցնել նրբանցքներով, հասնել միստր ու միսիս Բլաքների այրվող տանը եւ վերջապես դուրս գալ այստեղ, այս տնակի մոտ, որտեղ նրանք Ֆարերի հետ նստել ու վիսկի են խմում, խոկ

Էլեկտրական հրեշը, ինչպես մահն ինքը, այդ ընթացքում արդեն հոտոտում է իր թարմ հետքը: Ահա, նա արդեն պատուհանի տակ է: Այժմ, եթե Մոնթագը ցանկանա, կարող է ոտքի կանգնել եւ աչքը չկտրելով հեռուստացույցից, մոտենալ լուսամատին, բացել ու դուրս կախվել մեխանիկական զազանին ընդառաջ: Եվ այդ ժամանակ վառ լուսավորված փոքրիկ էկրանին նա կարող է զննել իրեն, ինչպես դրամայի գլխավոր հերոսի, հոչակավոր մարդու, որի մասին բոլորը խոսում են, որին գամված են բոլոր հայացքները, ուրիշ հյուրասենյակներում այդ բոպեին բոլորը կտեսնեն իրեն բնական մեծությամբ, գունավոր: Եվ եթե նա ուշադիր եղավ այդ վերջին պահին, նա դեռ կարող է անելություն մեկնելուց մի վայրկյան առաջ տեսնել, թե ինչպես է իրեն խոցում պրոկախնե ասեղը ի խաղաղումն անհամար մարդկանց, որոնք մի քանի բոպե առաջ ազդանշանների աղեկտուր վայնասունից արթնացել են քնից եւ շտապել հյուրասենյակները, որպեսզի հուզմունքով հետեւեն այդ հազվագյուտ տեսարանին՝ զազանորսին, հանցագործի հետապնդմանը, մի գործող անձով դրամային:

Կհասցնի⁹ արդյոք ասել իր վերջին խոսքը: Եթե միլիոնավոր հեռուստադիտողների առաջ շունը բնի իրեն, չպե՞տք է արդյոք ինքը՝ Մոնթագը, մեն մի արտահայտությամբ կամ զոնե մի խոսքով ամփոփի այս վերջին շաբաթվա իր կյանքի հանրագումարը, այնպես, որ իր ասածը դեռ երկար գոյատեւի իրենից հետո, երբ շունը, բացուխուփ անելով իր մետաղյա ծնոտները, ետ կցատկի ու կվազի հեռուն, դեպի խավարը: Հեռուստափացիկները, տեղում քարացած, կհետեւեն հեռացող եւ հետզհետե փոքրացող զազանին, տպավորիչ ավարտ: Որտե՞ղ նա գտնի այնպիսի խոսք, այնպիսի մի քառ, որով այրի մարդկանց դեմքերը, արթնացնի քնից:

— Նայեցեք, — շնչաց Ֆաբերը:

Ուղղաթիոից սահուն կերպով ինչոր քան իջավ, որը նման չէր ոչ մեքենայի, ոչ զազանի, ոչ մեռած էր, ոչ կենդանի, աղոտ կանաչ լուս էր արձակում: Մի ակնթարթ հետո այդ հրեշն արդեն կանգնած էր Մոնթագի տան ծխացող փլատակների մոտ: Ոստիկանները վերցրին նրա շպրտած հրցիրը եւ մոտեցրին մեխանիկական շան դնչին: Լսվեց դզզոց, չխկչխկոց, գվլոց:

Սթափվելով՝ Մոնթագը գլուխն օրորեց եւ վեր կացավ: Խմեց վիսկիի մնացորդը:

— Ժամանակն է: Շատ եմ ցավում, որ այսպես եղավ:

— Ցավո՞ւմ: Ինչի՞: Որ վտա՞նք է սպառնում ինձ, իմ տանը: Ես պատրաստ եմ դիմագրավել: Գնացե՞ք, ի սեր աստծո, գնացեք: Թերեւս ինձ հաջողվի նրանց ուշացնել...

— Սպասեք: Ի՞նչ օգուտ, եթե դուք եւս բռնվեք: Երբ ես զնամ, այրեք անկողնու ծածկոցը, ես կպել եմ նրան: Վառարան նետեք հյուրասենյակի աթոռը, որին նստած էի: Սպիրտով մաքրեք կահույքը, բոլոր դրների բռնակները: Այրեք ուղեգործը, բոլոր սենյակներում ողջ հզորությամբ միացրեք օդափոխիչները, ամենուր նավթալին ցանեք, եթե ունեք: Ապա մինչեւ վերջ բացեք ձեր այգու ոռոգման ցանցը, լվացեք մայթերը: Գուցե ձեզ հաջողվի կորցնել հետքը...

Ֆաբերը սեղմեց նրա ձեռքը:

— Ես կհոգամ այդ մասին: Բարի ձանապարի: Եթե երկուսս էլ ողջ մնանք, հաջորդ շաբաթ կամ մի քանի շաբաթ հետո ձեր մասին լուր հաղորդեք: Գրեք ինձ Սենթ—Լուիս, գլխավոր փոստատուն, ցպահանց: Ափսոս, չեմ կարող ամբողջ ժամանակ ձեզ հետ կապ պահպանել, դա շատ լավ կլիներ եւ՝ ձեզ, եւ՝ ինձ համար, բայց ես չընեմ երկրորդ լսող սարքը: Հասկան՝ ում եք, երբեք չեմ մտածել, որ պետք կգա: Ա իս, ի նշ ծեր հիմարն եմ եղել: Չեմ կանխատեսել, չեմ մտածել... Հիմար եմ, ապուշի մեկը: Եվ ահա, այժմ, երբ սարքն անհրաժեշտ է, չընեմ, որ դնեք ձեր ականջին: Ի՞նչ արած: Գնացե՞ք:

— Եսս մի խնդրանք: Շտապ ինձ մի ճամպրուկ տվեք, նրա մեջ դրեք ձեր հնամաշ հազուստներից հին կոստյում, որքան մաշված, այնքան լավ, վերնաշապիկ, հին շստեր ու գոլպաներ...

Ֆաբերը դուրս եկավ եւ անմիջապես վերադարձավ: Նրանք ստվարաթղթե ճամպրուկը սոսնձեցին կպչուն ժապավենով:

— Որպեսզի չցնի միստեր Ֆաբերի հին հոտը,— ասաց քրտինքի մեջ կորած Ֆաբերը:

Մոնթագը վիսկի շաղ տվեց ձամպրուկի վրա:

— Ամենեւին պետք չէ, որ շունը միանգամից երկու հոտն էլ առնի: Կարելի՞ է՝ հետս վերջնեմ վիսկիի մնացորդը: Ինձ դեռ պետք կգա: Օ՛, տեր աստված, հույս ունեմ, որ մեր ջանքերն ապարդյուն չեն...

Նրանք կրկին միմյանց ձեռք սեղմեցին եւ, արդեն դեպի դուռն ուղղվելով, մի անգամ էլ նայեցին հեռուստացույցին: Շունը հետքով շարժվում էր դանդաղ, անսաղմուկ, հոտոտելով զիշերային քամին: Հեռուստախցիկներով ուղղաթիռները պտտվում էին նրա վերեւում: Շունը մտավ առաջին նրբանցը:

— Մնաք բարով:

Մոնթագը դուրս սահեց տնից ու վազեց՝ ձեռքի մեջ սեղմած կիսադատարկ ձամպրուկը: Նա լսեց, թե ինչպես իր ետեւից սկսեցին բանել ջրող սարքերը, լուսաբացի օդը լցնելով թափվող անձրեւի աղմուկով, սկզբում մեղմ, ապա ավելի ուժգին ու համաշափ: Չուրք լվանում էր մարզագետնի շավիղները եւ առվակներով ցած հոտում փողոց: Մի քանի կաթիլ ընկավ Մոնթագի դեմքին: Ծերուկը հրաժեշտի խոսքեր գորաց կամ գուցե նրան թվաց միայն:

Նա արագ հեռանում էր տնից՝ շարժվելով դեպի գետը:

Մոնթագը վազում էր:

Նա զգում էր, թե ինչպես է մոտենում մեխանիկական շունը, աշնան շնչառության պես պաղ, թեթեւ ու չոր, թույլ քամու պես, որից նույնիսկ խոտը չի շարժվում, չեն շրիկում պատուհանների փեղկերը, մայթի սպիտակ սալաքարերի վրա չի օրորվում ճյուղերի ստվերը: Իր վազքով շանը չէր խաթարել շրջակա աշխարհի անշարժությունը: Իր հետ նա բերել էր լուրջուն, եւ Մոնթագը, անընդհատ զգալով այդ լուրջան ճնշումը, որը դառնում էր անտանելի, վազում էր:

Նա վազում էր դեպի գետը: Շունչ առնելու համար մերթ ընդ մերթ կանգնելով՝ նայում էր արթնացող տների թույլ լուսավորված պատուհաններին, տեսնում էր մարդկանց ուրվապատկերները, որոնք իրենց հյուրասենյակներում նայում էին հեռուստապատերին, որոնց վրա նեռնային գոլորշու ամպիկի պես իր փափուկ սարդանման թաթերի վրա ճոճվելով, մերթ երեւում, մերթ անհետանում էր մեխանիկական շունը: Ահա նա էլմտերասում է, լինկունի փողոցում, Կաղնիների զբոսայգու ծառուղիներում, Ֆաբերի տուն տանող նրբանցքում:

«Փախիր,— ինքն իրեն հորդորում էր Մոնթագը,— մի՛ կանգնիր, մի՛ հապաղիր»:

Էկրանն արդեն ցույց էր տալիս Ֆաբերի տունը, ջրող սարքերը ողջ թափով բանում էին՝ անձրեւի շիթեր մաղելով զիշերային օդի մեջ:

Շունը կանգ առավ, ցնցվեց:

Ո՛՛: Մոնթագը զղաձգորեն կառչեց լուսամուտազոգից: Միայն թե ոչ այնտեղ:

Պրոկահնե ասեղը դուրս եկավ եւ ետ քաշվեց, կրկին դուրս եկավ ու ետ քաշվեց: Նրա ծայրից պոկվեց—ընկավ թմրաղեղի թափանցիկ կաթիլը, այն քուն է բերում, որից արթնացում չկա: Ասեղն անհետացավ շան մոռւթի մեջ:

Մոնթագի կուրծքը սեղմվեց, ասես նրա մեջ բռունցը խորեցին:

Մեխանիկական շունը շրջվեց ու նետվեց դեպի նրբանցքը՝ հեռանալով Ֆաբերի տնից:

Մոնթագը հայացքը կտրեց էկրանից եւ նայեց երկնքին, ուղղաթիռները մոտերքում էին, թռչում եւ վերադառնում էին նույն կետը, ինչպես լույսի շուրջը պտտվող մժեղներ:

Մոնթագը ճիգով ստիպեց իրեն հիշել, որ դա ինչոր մտացածին տեսարան չէ, որը դիպվածքար գրավել է իր ուշադրությունը գետ տանող ձանապարհին, այլ այդ ինքն է հետեւում, թե ինչպես քայլ առ քայլ խաղարկվում է սեխական շախմատային պարտիան:

Նա բղավեց, որպեսզի դուրս գա թմբիրից, որպեսզի կտրվի այդ փողոցի վերջին տան պատուհանից եւ այն ամենից, ինչ ինքը տեսնում էր այնտեղ: Գրողի ծոնցը: Գրողի ծոնցը: Կարծես

թե օգնեց: Նա նորից վազեց: Նրբանցք, փողոց, նրբանցք, փողոց եւ գետից փշող յուրահատուկ հոտը: Աչ, ձախ, աչ, ձախ: Նա վազում էր: Եթե հեռուստավայսցիկներն իրենց օբյեկտիվների մեջ առնեն նրան, ապա մեկ րոպե անց հեռուստադիտողներն էկրաններին կտեսնեն քսան միլիոն վազող մոնթագների, ինչպես հազար անգամ իր տեսած հին անհամ կինոկատակերգությունում՝ ոստիկանների ու հանցագործների, հետապնդվողների ու հետապնդողների, որսորդների ու որսի մասին: Այժմ նրա ետեւից են ընկել քսան միլիոն ստվերի պես համր շներ, որոնք հյուրասենյակներում անդրադարձ թոփշով պատեպատ են զարկվում, որպեսզի անհետանան եւ ապա հայտնվեն աչ պատին, անցնեն միջնապատին, ապա ձախ պատին, եւ այդպես անվերջ:

Մոնթագը խեցին մտցրեց ականջը:

— Ոստիկանությունն առաջարկում է Էլմտերասի բնակիչներից յուրաքանչյուրին բացել իր տան դուռը կամ դուրս նայել պատուհանից: Դա պետք է բոլորը կատարեն միաժամանակ: Փախստականին չի հաջողվի թաքնվել, եթե բոլորը միասին դուրս նայեն իրենց տներից: Եվ այսպես, պատրաստվե՞ք:

Իհարկե: Ինչո՞ւ այդ բանը նրանք շուտ չեն հասկացել, Ինչո՞ւ մինչեւ այժմ երբեք այդպես չեն վարվել: Թող բոլորը պատրաստվեն, բոլորը միանգամից դուրս նայեն: Փախստականը 142 չի կարող թաքնվել: Նա միակ մարդն է, որ այդ պահին վազում է փողոցով, միակը, որ համարձակվել է հանկարծ ստուգել իր ոսքերի շարժվելու, վազելու կարողությունը:

— Դուրս նայել տասը հաշվին: Սկսում ենք: Մե՛կ: Երկո՞ւ:

Նա զզաց, թե ինչպես ամբողջ քաղաքը ոտքի ելավ:

— Երե՛ք:

Արագ: Ձախ, աջ:

Ամբողջ քաղաքը շրջվեց հազարավոր դռների կողմը:

— Չո՞րս:

Բոլորը լուսնոտների նման շարժվեցին դեպի ելքը:

— Հինգ:

Նրանց ձեռքերը կպան դրների բռնակներին: Գետի կողմից զով էր փշում, ինչպես տեղատարափից հետո: Մոնթագի կոկորդը չորացել էր: Աչքերը բորբոքվել էին վազքից, հանկարծ նա բղավեց, ասես այդ բղավոցը կարող էր նրան առաջ հրել, օգնել հայթահարելու վերջին հարյուր յարդը:

— Վեց, յոթ, ութ:

Հազարավոր դռների վրա պտտվեցին դուռն բռնակները:

— Ի՞նը:

Նա վազեց անցավ տների վերջին շարքի մոտով, ապա լանջն ի վար, դեպի ջրի շարժվող մուգ զանգվածը:

— Տա՛ սը:

Դռները լայնորեն բացվեցին:

Նա պատկերացրեց հազարավոր դեմքեր, որոնք ակնդետ նայում էին փողոցների, բակերի, գիշերային երկնքի խավարի մեջ. զունատ, ահարեկված դեմքեր, որոնք թաքնվում էին վարագույրների ետեւում, ինչպես զորշ զազանիկներ: Նրանք դուրս են նայում իրենց կեկտրական բներից զորշ, անզույն աչքերով, զորշ շրթունքներով ու դեմքերով, զորշ մտքերով:

Բայց Մոնթագն արդեն գետափին էր:

Նա ձեռքը մտցրեց ջրի մեջ՝ համոզվելու համար, որ պատրանք չէ: Մտավ գետը, խավարում մերկացավ, ջուր ցայեց մարմնին, ձեռքերը եւ զլուխը մտցրեց զինու պես արբեցնող զովության մեջ, խմեց այն, շնչեց նրա բույրը:

Հազնելով Ֆաբերի հին զգեստներն ու շստերը՝ նա գետը նետեց իր հազուստը եւ նայեց, թե ջուրն ինչպես է տանում:

Իսկ հետո, ձեռքում պահած ճամպրուկը, գետի միջով ոտքերը քարշ տալով, հեռացավ ափից, մինչեւ որ ոտքերը կտրվեցին հատակից, եւ հոսանքը խեց, քշեց նրան խավարի մեջ:

Նա արդեն հասցրել էր հոսանքի ուղղությամբ լողալով անցնել երեք հարյուր յարդ, երբ շունը հասավ գետին: Գլխավերեւում զվում էին սավառնող ուղղաթիռների պրոպելլերները: Լուսի խրձերը թափվեցին գետի վրա, եւ Սոնթաղը սուզվեց, փրկվելով այդ հրավառությունից, որը նման էր ամպերը ձեղքող արեւին: Նա զզաց, թե ինչպես է գետը մեղմորեն քաշում—տանում իրեն խավարի մեջ: Հանկարծ լուսարձակների ճառագայթներն ուղղվեցին դեպի ափը, ուղղաթիռները կրկին շրջվեցին դեպի քաղաք, ասես նոր հետքի վրա ընկան: Մի ակնթարթ եւս, ու նրանք անհետացան: Անհետացավ եւ շունը: Մնացին սոսկ սառը գետը եւ Սոնթազը, որ լողում էր անսպասելի իշած լուսության մեջ, ավելի ու ավելի հեռանալով քաղաքից, հետապնդումից, ամեն ինչից:

Նրան թվաց, թե ինքը հենց նոր է իշել թատրոնի բեմահարթակից, որտեղ աղմկում էր դերասանների խումբը կամ թե դուրս է եկել ոգեկոչության վիթխարի սեանսից, որին մասնակցում էր շաղակրասող ուրվականների մի հոծ բազմություն: Անիրական, սարսափելի աշխարհից Սոնթազը հայտնվել էր իրական աշխարհում, բայց չէր կարողանում դեռեւս լիովին զգալ նրա որոշակիությունը, քանի որ այն չափազանց նոր էր նրա համար:

Մթին ափերը սահեցին կողքով, գետը այժմ նրան տանում էր բլուրների միջով: Բազում տարիների ընթացքում առաջին անդամ իր գլխավերեւում նա աստղեր տեսավ, իրենց կանխագծված պտույտը կատարող լուսատուների երթը: Աստղային վիթխարի կառքը սահում էր երկնքով սպառնալով ցած գլորվել ու ձգմել նրան:

Երբ ճամպրուկը լցվեց ջրով եւ ընկոմվեց, Սոնթազը շրջվեց մեջքի վրա: Գետի ալիքները մեղմ ու հանդարտ ծփում էին՝ ավելի ու ավելի հեռանալով մարդկանցից, որոնք նախաճաշին ստվեր են ուտում, ճաշին՝ ծուխ, ընթրիքին՝ մառախուղ: Իրոք որ, գետն իրական էր. նա իր գրկում հոգատարությամբ պահում էր Սոնթազին, չէր շտապեցնում, ժամանակ էր տալիս հանդարտ մտորելու այդ ամսվա, այդ տարվա, ողջ կյանքի ընթացքում իր հետ կատարվածի մասին: Նա ականջ դրեց իր սրտի զարկերին, այն բարախում էր հանգիստ ու համաշափ: Եվ մտքերն էլ արդեն չեին եռում կատաղի շրջապտույտի մեջ, նրանք նույնքան հանգիստ էին, որքան արյան հոսքը իր երակներում:

Լուսինը կախված էր երկնքում: Լուսին եւ Լուսնի լույս: Որտեղից է այն: Հասկանալի է՝ արեւից: Իսկ արեւը որտեղից է վերցնում իր լույսը: Օր—օրի, անընդմեջ այրվում է նա սեփական կրակով: Արեգակ եւ ժամանակ: Արեգակ, ժամանակ եւ կրակ: Այրող կրակ: Գետը մեղմ օրորում էր Սոնթազին իր ալիքների վրա: Այրող կրակ: Երկնքում արեւն է, երկրի վրա՝ ժամանակ չափող ժամացույցները: Հանկարծ այդ ամենը միաձառվվեց Սոնթազի զիտակցության մեջ եւ դարձավ միասնական: Եվ երկրի վրա ապրած շատ տարիներից ու այդ գետի վրա անցկացրած մի քանի րոպեներից հետո նա վերջապես հասկացավ, թե ինչու ինքն այլեւս երբեք չպետք է այրի:

Արեւն այրում է ամեն օր: Նա այրում է ժամանակը: Տիեզերքը շարժվում է շրջագծով եւ պտտվում է իր առանցքի շուրջը: Ժամանակն այրում է տարիները եւ մարդկանց, այրում է ինքը, առանց Սոնթազի օգնության: Իսկ եթե ինքը Սոնթազը, մյուս երկիզողների հետ այրի մարդկանց ստեղծածը, իսկ արեւն այրի ժամանակը, ապա ոչինչ չի մնա: Ամեն ինչ կայրվի:

Նրանցից մեկը պետք է թողնի այրելը: Անշուշտ, ոչ արեւը: Նշանակում է՝ պարտավոր է թողնել ինքը՝ Սոնթազը, եւ նրանք, ում հետ կողք—կողքի աշխատում էր ընդամենը մի քանի ժամ առաջ: Ինչ—որ տեղ վերստին պետք է սկսվի արժեքների պահպանման ընթացքը, ինչոր մեկը պետք է կրկին հավաքի ու պահպանի այն, ինչ ստեղծել է մարդը, պահպանի գրքերում, գրամաֆոնային

ձայնապնակներում, մարդկանց գլուխների մեջ, ամեն զնով փրկի ցեցից, բորբոսից, ժանզից, նեխուսից եւ լուցկի ունեցող մարդկանցից: Աշխարհը լի է մեծ ու փոքր հրդեհներով: Շուտով նոր արհեստ կծնվի՝ կրացվեն հրակայուն զգեստների արհեստանոցներ:

Նա զգաց, որ կրունկները դիպան պինդ գետնին, կոշիկների ներքաններն սկսեցին ճռճռալ գետաքարերի եւ ավազի վրա: Գետը նրան քշել հանել էր ափ:

Նա նայեց շուրջը: Նրա առջեւ, ինչպես վիթխարի անաշը, անդեմ ու տձեւ էակ, հազարավոր մղոններով փոփած էր մթին հարթավայրը սոսկ որպես տարածություն, ավելի հեռվում անսահման կանաչ բլուրներ ու անտառներ էին, որոնք Մոնթագին կանչում էին իրենց գիրկը:

Նա չէր ցանկանում հեռանալ գետի խաղաղ ջրերից: Նա վախենում էր, որ այնտեղ կրկին կհանդիպի մեխանիկական շանը, որ ծառերի սաղարթները հանկարծ կիսշան ուղղաթիռների հանած քամուց:

Բայց հարթավայրով սահում էր սոսկ աշնանային սովորական քամին, նույնքան խաղաղ ու հանգիստ, ինչպես կողքով հոսող գետը: Ինչո՞ւ շուն այլեւս չի հետապնդում իրեն: Ինչո՞ւ հետապնդումը տեղափոխվեց ետ, քաղաք: Մոնթագը ականջ դրեց: Լոռություն: Ոչ ոք: Ոչինչ:

«Միլլի»— մտածեց նա:— Հապա շուրջող նայիր: Ականջ դիր: Ոչ մի ձայն: Լոռություն: Որքա՞ն խաղաղ է, Միլլի: Չգիտեմ, դրան ինչպես կվերաբերվեիր: Թերեւս ճշայիր. «Լոփ թ: Լոփ թ»: Մի լի, Մի լի»: Նա տիրեց:

Միլլին չկար, չկար եւ մեխանիկական շունը: Հեռավոր դաշտերից փշող չոր խոտի բուրմունքը հանկարծ Մոնթագի հիշողության մեջ վերակենդանացրեց վաղուց մոռացված մի պատկեր: Մի անգամ, երբ դեռ փոքր երեխա էր, նրան ազարակ տարան: Հազվագյուտ օր էր իր կյանքում, երջանիկ օր, երբ վիճակվեց սեփական աչքերով տեսնել, որ անիրականության յոթ շղարշի ետեւում, հյուրասենյակների հեռուստապատերից եւ քաղաքի թիթեղյա պարսպից այն կողմ, կա ուրիշ աշխարհ եւս, որտեղ կովերն արածում են կանաչ մարգագետնում, խոզերը կեսօրին չփշիում են լճակի տաք տիղմի մեջ, իսկ բլուրների վրա շները հաշոցով վազվում են ճերմակ ոչխարների ետեւից:

Այժմ չոր խոտի բուրմունքն ու ջրի ճողիքունը հիշեցրին նրան, թե ինչ հաճույքով էր քնել թարմ խոտի վրա մենափոր ազարակի դատարկ մարագում, հեռու աղմկուտ ճանապարհներից, հինավուրց հողմաղացի ստվերում, որի թեւերը մեղմորեն ճռում էին գլխավերեւում, ասես հաշվելով անցնող տարիները: Եթե հնար լիներ, ինչպես այն ժամանակ, ողջ գիշերը պառկել հարդանցում՝ ականջ դնելով գազանիկների ու միջատների խշտխշոցին, տերեւների շրջունին, գիշերային անորսալի շշուկներին...

Ուշ երեկոյան, մտածեց նա, ինքը գուցե եւ քայլերի ձայն լսելով՝ ելնի տեղից եւ նստի: Երբ քայլերը կիեռանան, կրկին կպառկի ու դուրս կնայի մարագի լուսամուտից: Եվ կտեսնի, թե ինչպես են մեկը մյուսի ետեւից մարում ֆերմերի տնակի լույսերը, ինչպես է դեռատի ու գեղեցիկ կինը նստում մութ պատուհանի մոտ եւ սանրում մազերը: Նա պարզորշ չի տեսնի, բայց այդ դեմքը կիհշեցնի իրեն այն աղջկան, որին ճանաչում էր երբեւէ, հեռավոր եւ անդառնալի անցյալում, որն ունակ էր ուրախանալ անձրեւից ու չխոցվել կրակե լուսատափկներից: Աղջիկ, որ գիտեր, թե ինչ է պատմում խատուտիկը, երբ դրանով շփում են կզակը: Կինը կիեռանա պատուհանից, հետո կրկին կհայտնվի վերեւում, լուսնի լույսով ողողված իր սենյակում: Եվ ունկնդելով մահվան ձայնին՝ երկինքը մինչեւ բուն հորիզոնը երկու սեւ մասի ճեղքող հրթիռային ինքնաթիռների դրոյունի տակ, ինքը՝ Մոնթագը, կսպասի մարագի իր հուսակի թաքստոցում ու կնայի, թե ինչպես զարմանալի, իրեն անծանոթ աստղերը հուշիկ սահում են դեպի երկնակամարի եզրը՝ նահանջելով այզաքացի մեղմ լույսի առաջ:

Առավոտյան նա հոգնություն չի զգա, թեւեւ աչք չի փակել, եւ ամբողջ գիշեր շուրթերին ժպիտ է խաղացել, խոտի տաք բույրը եւ գիշերային անդորրի մեջ տեսածն ու լսածը նրա համար եղել են լավագույն հանգիստը:

Իսկ ներքեւում, սանրուղի մոտ, նրան կսպասի արտակարգ մի ուրախություն եւս: Նա զգուշորեն կիշնի ցայգալույսով ողողված մարագից, երկրային կյանքի գեղեցկության զգացումով

տողորված եւ հանկարծ կքարանա տեղում՝ տեսնելով այդ փոքրիկ հրաշքը: Ապա կխոնարհվի եւ, վերջապես, ձեռքը կհայի նրան:

Նա կտեսնի մի բաժակ թարմ, սառը կաթ, մի քանի խնձոր եւ տանձ:

Դա այն ամենն է, ինչ հարկավոր է իրեն, երաշխիքը այն բանի, որ անծայրածիր աշխարհը պատրաստ է ընդունել իրեն եւ ժամանակ տալ խորհելու:

Մի բաժակ կաթ, խնձոր, տանձ:

Նա դուրս եկավ գետից:

Ափը գրոհեց նրա վրա, ինչպես Ալեքախության վիթխարի ալիք: Խավարը եւ անծանոթ տեղանքը ու միլիոնավոր անծանոթ բույրեր, որ բերում էր թաց մարմինը սառեցնող զովասուն քամին, միանգամից թափվեցին Սոնթագի վրա: Նա ետ ցատկեց խավարից, հոտերից, ձայներից: Ականջները դժում էին, գլուխը՝ պտտվում: Աստղերը կրակե ասուպների պես թռչում էին նրան ընդառաջ: Նա ցանկացավ կրկին նետվել գետը, թող ալիքները հանգիստ ու ապահով տանեն նրան, միեւնույն է, թե որդ: Ափի մթին զանգվածը հիշեցրեց մանկական տարիների այն դեպքը, երբ լողանալիս հսկա ալիքը (ամենամեծը, որ երբեւ տեսել էր) տապալեց, շշմեցրեց ու նետեց նրան դատարկ կանաչավուն մթության մեջ, բերանը, քիթը, ներսը լցրեց այրող աղի ջրով, չափազանց շատ ջրով:

Իսկ այստեղ չափազանց շատ հող կար:

Սեւ պատի պես նրա առջեւ հառած խավարում խշշոց լսվեց: Ինչ—որ մեկի ստվերը, զույգ աչք: Ասես զիշերն ինքը հանկարծ նայեց նրան: Ասես անտառը նայեց նրան:

Մեխանիկական շունն է:

Այդքան վագել, շտապել, տառապել, այդքան հեռանալ, այդքան համբերել, եւ երբ քեզ համարում ես անվտանգության մեջ ու թեթեւացած շունչ քաշելով վերջապես ափ ես ելում, հանկարծ քո առջեւ...

Մեխանիկական շունը:

Սոնթագի կոկորդից տանջալի աղաղակ թռավ: Ո՛չ, այդ արդեն շատ—շատ է: Չափազանց շատ՝ մի մարդու համար:

Ստվերը մի կողմ նետվեց: Աչքերն անհետացան: Չոր անձրեւի պես ցած թափվեցին աշնանային տերեւները:

Սոնթագը մեն—մենակ էր ամայության մեջ:

Եղջերու էր: Սոնթագը զգաց մուշկի սուր բույր՝ խառնված արյան հոտին եւ զազանի շնչառությանը, հիլի, մամուռի եւ խաչխոտի բուրմունք: Խոր զիշերվա մեջ ծառերը կարծես ընդառաջ էին լողում նրան ու կրկին ետ քաշվում, լողում ու ետ քաշվում՝ քունքի զարկերակի ոլիթմով:

Գետինը ծածկված էր տերեւների շեղջերով: Սոնթագի ոտքերը թաղվում էին դրանց մեջ, ասես նա անցնում էր չոր խշխացող գետահունով, որը բուրում էր մեխակ եւ տաք փոշի: Որքան տարբեր բուրմունքներ կան: Ահա կարծես հում կարտոֆիլի հոտն է. այդպես է բուրում, երբ կտրատում ես սպիտակ, ամբողջ զիշերը բաց օդում, լուսնի լույսի տակ մնացած մեծ կարտոֆիլը: Ահա եւ թթու դրած վարունգի հոտը, ահա խոհանոցի սեղանին դրված մաղաղանոսի բույրը, կիսարաց տուփից փչող դեղին մանանեխի բույլ հոտը, հարեւան այգուց եկող բազմաթերթ մեխակների բուրմունքը: Սոնթագը ձեռքն իշեցրեց, եւ խոտի բարայիկ ցողունիկը դիպավ նրա ափին, ասես թե մի երեխա մեղմորեն բռնեց նրա ձեռքը: Սոնթագը մատները մոտեցրեց դեմքին. նրանցից մատուտակի հոտ էր զալիս:

Նա կանգ առավ՝ շնչելով երկրի բույրերը: Եվ որքան ավելի խորն էր շնչում, այնքան նրա համար շոշափելի էր դառնում շրջապատող աշխարհը՝ իր ողջ բազմազանությամբ: Սոնթագն

այլեւս չուներ ամայության նախկին զգացումը՝ ամայությունը լցնելու շատ բան կար: Եվ այդուհետեւ միշտ այդպէս էր լինելու:

Նա սայթաքելով քայլում էր խշխացող խաշամի վրայով: Եվ հանկարծ այդ նոր արտասովոր աշխարհում՝ ինչոր ծանոթ բան:

Նրա ոտքը դիմավ խուլ զնզոց արձակող առարկայի:

Նա շոշափեց խոտերը:

Երկաթզգեր են:

Քաղաքից դուրս տանող գծեր, որոնք անցնում էին պուրակների ու անտառների միջով, լրված երկաթուղային ճանապար...

Ճանապարհ, որով ինքը պետք է գնա: Իր միակ ծանոթը անհայտության մեջ, կախարդական այն թալիսմանը, որին պետք է ապավինի սկզբնական շրջանում, որին կարող է հպվել, զգալ ոտքերի տակ, քանի դեռ կզնա գետնամոշի թփուտների միջով, բույրերի եւ զգայությունների ծովի միջով, անտառի շրջունի եւ սոսակի միջով:

Նա առաջ շարժվեց փայտակոճերի վրայով:

Եվ ի զարմանս իրեն, հանկարծ զգաց, որ հաստատ գիտի մի բան, որը, սակայն, չէր կարող ապացուցել. երբեւ Քլարիսն էլ է անցել այստեղով:

Կես ժամ անց, մրսած, երկաթզգերի վրայով զգուշորեն քայլելիս, երբ սրությամբ զգում էր՝ ինչպէս է մթությունը ներծծվում իր մարմսի մեջ, սողոսկում աշքերը, բերանը, իսկ ականջներում անտառային հնյունների աղմուկն էր, եւ ոտքերը ծակոտված էին մացառներից ու դադված եղինջից, հանկարծ առջեւում կրակ տեսավ:

Կրակը փայլատակեց մի ակնթարթ, անհետացավ, կրկին հայտնվեց, ասես թարթող աչք լիներ: Մոնթագը քարացավ տեղում, թվում էր՝ հենց որ փշես, կհանզի: Բայց կրակը վառվում էր, եւ Մոնթագը գաղտագողի առաջ շարժվեց: Անցավ ամբողջ տասնհինգ րոպէ, մինչեւ նրան հաջողվեց մոտենալ, նա կանգ առավ եւ, թաքնվելով ծառի ետեւում, նայեց կրակին: Մեղմ թրթռացող, սպիտակ եւ վառ կարմիր բոց: Տարօրինակ թվաց Մոնթագին այդ կրակը, քանի որ այժմ նրա համար այլեւս նախկին իմաստը չուներ:

Այդ կրակը չէր այրում, տաքացնում էր:

Մոնթագը տեսավ նրան պարզված ձեռքեր, միայն ձեռքեր, խարույկի շուրջը նստածների մարմինները խավարի մեջ էին: Ձեռքերից վերեւ անշարժ դեմքեր էին՝ բոցի ցոլքերից կենդանացած: Նա չէր էլ իմացել, որ կրակը կարող է այդպիսին լինել: Նա չէր էլ կասկածում, որ կրակը կարող է ոչ միայն խլել, այլեւ տալ: Նույնիսկ այդ կրակի հոտն էր բոլորովին այլ:

Աստված գիտե, թե նա այդպէս կանգնած ինչքան մնաց՝ անձնատուր լինելով անհեթեթ, բայց հաձելի երեւակայությանը, ասես ինքը զազան էր, որին խարույկի լույսը դուրս էր կանչել անտառի թափուտից: Նա ուներ խիտ թարթիչներով խոնավ աշքեր, բուրդ, քիթ, կճղակներ, եղյուրներ, եւ եթե նրա արյունը թափվեր գետնին, աշնան հոտ կզար: Նա երկար կանգնել էր ունկնդելով կրակի տաք ձարձատյունին:

Խարույկի շուրջը լուսաթյուն էր, եւ լուսաթյուն կար մարդկանց դեմքերին, եւ բավական ժամանակ կար՝ նստելու ծառերի տակ, լրված երկաթզգերի մոտ ու կողքից նայելու աշխարհին, ընդգրկելու հայացքով, ասես այն կենտրոնացել է այստեղ, այս խարույկի մոտ, ասես աշխարհը կրակի մեջ ընկած պողպատի կտոր է, որն այս մարդիկ պետք է վերստին կուեն: Եվ ոչ միայն կրակն էր թվում այդքան տարբեր: Լուսաթյունը նույնպէս այլ էր: Մոնթագը շարժվեց դեպի այդ առանձնահատուկ լուսաթյունը, որից ասես կախված էր աշխարհի բախտը:

Այնուհետեւ նա լսեց ձայները, մարդիկ գրուցում էին, բայց նա դեռեւս չէր կարող ըմբռնել՝ ինչի մասին: Նրանք խոսում էին հանդարտ, մերթ բարձր, մերթ ցածր, նրանց առջեւ բովանդակ աշխարհն էր, եւ նրանք անշտապ դիտում էին այն: Նրանք գիտեին հոդը, գիտեին անտառը, գիտեին քաղաքը, որ փոփած էր գետից այն կողմ, լրված երկաթուղու ծայրին: Նրանք խոսում էին

ամեն ինչի մասին, եւ չկար մի բան, որի մասին նրանք չկարողանային խոսել: Մոնթագն այդ գործ էր նրանց ձայներից, հետաքրքրասիրություն ու զարմանք արտահայտող հնչերանգներից:

Իսկ հետո խոսողներից մեկը վեր նայեց ու տեսավ Մոնթագին, տեսավ առաջին, գուցե եւ յոթերորդ անգամ ու ձայն տվեց.

— Է՞ յ, այժմ կարող եք դուրս գալ:

Մոնթագը ետ քաշվեց դեպի խավարը:

— Դե լավ, արդեն մի՛ վախեցեք,— կրկին հնչեց նայն ձայնը:— Համեցեք մեզ մոտ, բարով եք եկել:

Մոնթագը դանդաղ մոտեցավ: Խարույկի շուրջը նստած էին հինգ ծերունիներ, որոնք հագել էին կոշտ քարանե կտորից մուգ կապույտ շալվարներ ու բաճկոններ եւ նույնպիսի մուգ կապույտ վերնաշապիկներ: Նա չգիտեր՝ ինչ պատասխաներ:

— Նստեք,— ասաց մարդը, որն ըստ երեւույթին այդ փոքր խմբի գլխավորն էր,— սուրճ ուզո՞ւմ եք:

Մոնթագը լուր հետեւում էր, թե ինչպես է մուգ, գոլորշի արձակող հեղուկը լցվում ծալովի թիթեղյա գավարի մեջ, հետո ինչոր մեկը նրան մեկնեց այդ գավարը: Զգուշությամբ կում արեց իր վրա զգալով հետաքրքրասեր հայացքներ: Տաք սուրճն այրեց շուրջերը, բայց հաձելի էր: Նրա շուրջը մորուքավոր մարդիկ էին՝ մորուքները կոկիկ ու խնամքով խուզված: Նրանց ձեռքերը նույնպես մաքուր էին ու խնամված: Երբ մոտեցավ խարույկին, բոլորը վեր կացան, ողջունելով հյուրին, իսկ հիմա նորից նստել էին: Մոնթագը կում—կում վայելում էր սուրճը:

— Շնորհակալություն,— ասաց նա:— Շատ շնորհակալ եմ ձեզնից:

— Բարի գալուստ, Մոնթագ: Իմ անունը Գրենջը է:— Եվ նրան մեկնեց անգույն հեղուկով լցված փոքրիկ սրվակը: Սա եւս խմեք, կփոխի ձեր քրտինքի քիմիական բաղադրությունը: Մի կես ժամից ձեզնից ոչ թե ձեր մարմնի հոտը կզա, այլ երկու բոլորովին ուրիշ մարդկանց: Քանի որ ձեզ հետապնդում է մեխանիկական շունը, ապա չեր խանգարի՝ այս սրվակը մինչեւ վերջ դատարկեիք:

Մոնթագը խմեց դառնավուն հեղուկը:

— Ձեզնից այծի հոտ կփչի, բայց դա կարեւոր չէ:— ասաց Գրենջը:

— Դուք գիտե՞ք իմ անունը,— զարմացած հարցրեց Մոնթագը:

Գրենջը գլխի շարժումով ցույց տվեց խարույկի մոտ դրված շարժական հեռուստացույցը:

— Մենք հետեւում էինք հետապնդմանը: Մենք այդպես էլ ենթադրեցինք, որ դուք գետի ընթացքով հարավ կիշնեք, եւ երբ հետո լսեցինք՝ ինչպես եք խրտնած որմզդելնի պես միսրավում անտարի թափուտը, շքաքնվեցինք, ինչպես սովորաբար անում ենք: Երբ հանկարծ ուղղաթիռները շրջվեցին դեպի քաղաք, հասկացանք, որ դուք սուզվել եք գետը: Իսկ քաղաքում ինչոր տարօրինակ բան է կատարվում: Հետապնդումը շարունակվում է, բայց այլ ուղղությամբ:

— Ա՞յլ ուղղությամբ:

— Եկեք ստուգենք:

Գրենջը միացրեց դյուրակիր հեռուստացույցը: Փոքրիկ եկրանին առկայթեցին գույները, դզզոցով ցատկուեցին ստվերները, ասես այդ փոքրիկ արկողիկում փակված էր ինչոր մղձավանջային երազ, եւ տարօրինակ էր, որ այստեղ, անտառում կարելի էր այն ձեռքն առնել, փոխանցել ուրիշի: Հաղորդավարը բղավում էր.

— Հետապնդումը շարունակվում է քաղաքի հյուսիսային մասում: Ոստիկանական ուղղաթիռները կենտրոնացվում են ութսունյոթերորդ փողոցի եւ Էլմ Գրոուվ զբուայգու շրջանում:

Գրենջը գլխով արեց.

— Դե, ահա, այժմ պարզապես հետապնդում են ներկայացնում: Ձեզ հաջողվեց նրանց մոլորեցնել դեռևս գետի մոտ, սակայն չեն ուզում հաշտվել: Նրանք զիտեն, որ չի կարելի չափազանց երկար լարված պահել հեռուստադիտողին: Հարկավոր է շտապ հանգուցալուծել: Եթե սկսեն խուզարկել գետը, թեկուզ մինչեւ առավոտ, ելի չեն ավարտի: Ահա թե ինչո՞ւ նրանք զի են փնտրում, որ ցուցադրական շուրջով վերջացնեն այս կատակերգությունը: Հինգ րոպե էլ չի անցնի, եւ նրանք կրոնեն «Սոնթագին»:

— Բայց ինչպե՞ս...

— Հիմա կտեսնենք:

Ուղղաթիոի որովայնում թաքնված հեռուստախցիկն այժմ ուղղված էր ամայի փողոցին:

— Տեսնո՞ւ եք,— շշնչաց Գրենցըրը:— Այժմ կհայտնվեք «դուք», այս այնտեղ, փողոցի ծայրում: Բայց դա կլինի կանխորշված զոհը: Տեսեք, թե ինչպես է խցիկը վարում նկարահանումը: Տպավորիչ տեսարան է: Տագնապալի սպասում: Տեռանկարում փողոցն է: Այժմ մի խեղճ մարդ դուրս կգա զրուայգի: Որեւէ տարօրինակ, հազվագյուտ մարդ: Չկարծեք, թե ոստիկանությունը չփառի այդպիսիների սովորությունները, որոնք սիրում են զրունել լուսաբացին, հենց այնպես, առանց պատճառի կամ ել՝ տառապում են անքնությամբ: Ոստիկանությունը ամիսներ, տարիներ շարունակ հետեւում է նրանց: Երբեք չես իմանա՝ երբ եւ ինչպես կարող են պետք գալ: Իսկ այսօր, պարզվում է, շատ տեղին է: Այսօր պարզապես փրկում է վիճակը: Օ, տեր աստված: Նայեցեք:

Խարույկի մոտ նստած մարդիկ քիչ առաջ թերվեցին:

Էկրանին հայտնվեց փողոցի անկյունից շրջվող մի մարդ: Հանկարծ օբյեկտիվի մեջ ներխուժեց մեխանիկական շունը: Ուղղաթիոներից փողոցը լուսավորեցին տասնյակ լուսարձակներով ու մարդուն առան լուսի պայծառ սյուներից կազմված վանդակի մեջ:

Հաղորդավարն ազդարաբեց.

— Ահա դուք տեսնում եք Սոնթագին: Հետապնդումն ավարտված է:

Անմեղ անցորդը կանգնել էր շվարած, ձեռքում՝ ծխացող սիզարետ: Նա նայեց շան՝ շհասկանալով, թե ինչ է: Զավանաբար մինչեւ վերջ ել շհասկացավ: Նա նայեց երկնքին՝ ականջ դնելով շշակների ոռնոցին: Այժմ հեռուստախցիկները նկարահանում են ներքեւից: Շունը ոստնեց, նրա շարժումների ոիլիմն ու ճշգրտությունն իրոք հոյակապ էին: Ասեղը փայլատակեց:

Մի ակնթարթ ամեն ինչ քարացավ էկրանին, որպեսզի դիտողները կարողանան ավելի լավ տեսնել ողջ տեսարանը զոհի շվար տեսքը, ամայի փողոցը, պողպատե հրեշը թիրախի վրա թռչելու պահին, վիթխարի փամփուշտը:

— Մոնթագ, շարժվեք, — հնչեց երկնքից:

Նույն պահին շունը եւ հեռուստախցիկի օբյեկտիվը փլվեցին մարդու վրա: Ե՛վ խցիկը, եւ՝ շունը միաժամանակ ճանկեցին նրան: Զոհը ճշաց: Նա ճշում էր, ծղրտում, աղաղակում...

Մթնեցված պատկեր:

Լոռության:

Խավար:

Մոնթագը ճշաց ու շրջվեց:

Լոռություն:

Խարույկի շուրջը մարդիկ նստած էին լուռ, սառած դեմքերով, մինչեւ որ մութ էկրանից հնչեց հաղորդավարի ձայնը.

— Որոնումները ավարտվեցին: Մոնթագը մեռած է: Հասարակության դեմ գործած հանցանքը պատժված է:

Խավար:

— Այժմ ձեզ փոխադրում ենք «Լուրս» հյուրանոցի Երկնամերձ սրահը՝ դիտելու «Լուսաբացից առաջ» կեսմամանց հաղորդումը: Մեր ծրագրում...

Գրենջըրն անջատեց հեռուստացույցը:

— Իսկ նկատեցի՞ք, որ զոհի դեմքը մնաց ֆոկուսից դուրս: Նույնիսկ ձեր մտերիմ ընկերները չեն կարող վստահությամբ ասել դո՞ւք էք, թե ոչ: Սուկ ակնարկ, մնացյալը կլրացնի հանդիսատեսի երեակայությունը: Գրո դը տանի, — շշնչաց նա:

Մոնթագը լրու էր, շրջվելով հեռուստացույցի կողմը՝ ողջ մարմնով դողալով, հայացքը չէր կտրում դատարկ էկրանից:

Գրենջըրը թերեւակի կպավ նրա ասին:

— Ողջունում ենք մեռյալներից հարություն առածին:

Մոնթագը գլխով արեց:

— Այժմ վաստ չէր լինի ծանոթանալ մեզ հետ, — շարունակեց Գրենջըրը: Սա Ֆրեդ Քլեմենտն է, որը մի ժամանակ դեկավարում էր Քեմբրիջի համալսարանի Թոմաս Հարդիի անվան ամբիոնը, դրանք այն տարիներն էին, երբ Քեմբրիջը դեռևս չէր վերանվանվել ասոմախնմեներային ուսումնարան: Իսկ սա դոկտոր Սիմենզն է՝ Կալիֆոռնիայի համալսարանից, Օրտեզափասետի ստեղծագործության գիտակ: Ահա պրոֆեսոր Ուեսթը՝ Կոլումբիայի համալսարանից, որը նշանակալի ավանդ է ներդրել այժմ արդեն մոռացության տրված էթիկայի տեսության բնագավառում: Սուրբ հայր Փադովը, որը երեսուն տարի առաջ մի քանի քարոզ կարդաց եւ աշխարհայցքի պատճառով մեկ շաբաթվա ընթացքում կորցրեց հոտը: Վաղուց նա թափառում է մեզ մոտ: Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա ես գիրը եմ գրել՝ «Մատները ձեռնոցի մեջ: Անհատի եւ հասարակության միջեւ ճիշտ հարաբերությունները» վերնագրով: Եվ ահա այստեղ եմ: Բարի գալուստ, Մոնթագ:

— Ո՛չ, ես տեղ չունեմ ձեր մեջ, — վերջապես դժվարությամբ խոսեց Մոնթագը: — Ողջ կյանքում ես միայն հիմարություններ եմ արել:

— Մեզ համար նորություն չէ դա: Մենք բոլորս ենք սխալներ ենք գործել, այլապես այստեղ չինք լինի: Քանի դեռ գործում կինք անջատ—անջատ, մեր միակ զենքը ցատումն էր: Ես խփեցի հրկիզողին, երբ տարիներ առաջ նա եկավ իմ գրադարանն այրելու: Այդ օրվանից ստիպված եմ թաքնվել: Ուզո՞ւ մեր միանալ մեզ, Մոնթագ:

— Այո :

— Ի՞նչ կարող եք առաջարկել մեզ:

— Ոչինչ: Կարծում էի, թե ինձ մոտ է Գիրը Ժողովողի մի մասը եւ մեկ էլ մի հատված Հովհաննես Առաքյալի Հայտնությունից, բայց այժմ նույնիսկ այդ չունեմ:

— Գիրը Ժողովողին հիանալի կլիներ: Որտե՞ղ եք թաքցրել:

— Այստեղ, — Մոնթագը ձեռքով ցույց տվեց ճակատը:

— Ա՛, — ժպտաց Գրենջըրը եւ գլխով արեց:

— Ի՞նչ է, մի՞թե վաստ է, — գոչեց Մոնթագը:

— Ո՛չ, շատ լավ է: Հրաշալի՝ է: — Գրենջըրը շրջվեց քահանայի կողմը: — Մենք Գիրը Ժողովողի ունեինք:

— Այո: Հարրիս անունով մարդը, որ ապրում է Յանգսթառում:

— Մոնթագ, — Գրենջըրը ամուր բռնեց նրա ուսից: — Զգույշ եղեք: Պահպանեցեք ձեզ: Եթե Հարրիսի հետ որեւէ բան պատահի, դո՞ւք կլինեք Ժողովողի Գիրքը: Տեսնո՞ւմ եք, վերջին պահին ինչպիսի կարեւոր մարդ հասցրիք դառնալ:

— Բայց ես լրիվ մոռացել եմ:

— Ոչինչ անհետ չի կորչում: Մենք ձեր հիշողությանը թափ տալու միջոց ունենք:

— Բայց ես արդեն փորձել եմ հիշել:

— Մի՛ փորձեք: Դա ինքնարերաբար կլինի, երթ կարիքն զգաք: Մարդկային հիշողությունը նման է լուսանկարչական զգայուն ժապավենի, եւ ողջ կյանքում մեր արածը լոկ այն է, որ ջանում ենք ջնշել նրա վրայի դրոշմը: Սիմքնզը մշակել է մի մեթոդ, որը հնարավորություն է ընձեռում հիշողության մեջ վերակենդանացնելու երեւէ կարդացած ամեն ինչ: Դրա համար նա տքնել է քսան աարի: Մոնթագ, կուգենայի ք կարդալ Պլատոնի «Հանրապետությունը»:

— Այո՛, իհարկե՛:

— Դե, ահա ես Պլատոնի «Հանրապետությունն» եմ: Իսկ Մարկ Ավրելիուս ուզո՞ւմ եք կարդալ: Միստր Ախմբնզը Մարկ Ավրելիուսն է:

— Ողջո՞ւն,— ասաց միստր Ախմբնզը:

— Ողջո՞ւն,— պատասխանեց Մոնթագը:

— Թույլ տվեք ինձ ծանոթացնել Զօնարան Սվիֆտի՝ «Գուլիվերի ճանապարհորդությունները» քաղաքական սուր սատիրայի հեղինակի հետ: Ահա եւ Չարլզ Դարվինը, ահա Շոպենհաուերը, Էյնշտեյնը, իսկ իմ կողքինը միստր Ալբերտ Շվեյցերն է բարի փիլիսոփան: Ահա մենք բոլորս քո առջեւ ենք, Մոնթագ, Արխատոֆանը եւ Մահաթմա Գանդին, Գաուլշամա Բուլդան եւ Կոնֆուցիոսը, Թումաս Լավ Փիքոքը, Թումաս Ջեֆերսոնը եւ Լինկոլնը՝ ձեր խոնարի ծառան: Մենք նաև Մատթեոսն ենք, Մարկոսը, Ղուկասը եւ Հովհաննեսը:

Նրանք ցածրածայն ծիծաղեցին:

— Չի կարող պատահել,— գոչեց Մոնթագը:

— Ո՛չ, այդպես է,— Ժպտալով պատասխանեց Գրենզըրը:— Մենք եւս գրքեր ենք հրկիզում: Գիրքը կարդում ենք, հետո այրում, որ մեզ մոտ չգտնեն: Միկրոֆիլմերն իրենց չարդարացրին: Մենք մշտապես թափառում ենք, տեղափոխվում, հարկադրված կլինենք ինչոր տեղ թաղել ժապավենը, հետո վերադառնալ դրա ետեւից, իսկ դա վտանգավոր է: Ավելի լավ է ամեն ինչ պահել զիսի մեջ, որտեղ ոչ ոք ոչինչ չի տեսնի, ոչինչ չի կասկածի: Մենք բոլորս պատմության, գրականության, միջազգային իրավունքի հատվածներ եւ պատառիկներ ենք: Բայրոն, Թումաս Փեյն, Մարիավելի, Քրիստոս, բոլորն այստեղ են՝ մեր զիսում: Բայց արդեն ուշ է: Եվ պատերազմ է հայտարարված: Մենք այստեղ ենք, իսկ քաղաքն այնտեղ է, հեռվում, իր գունագեղ հանդերձանքի մեջ: Ի՞նչ եք մտածում, Մոնթագ:

— Ես մտածում եմ, թե ի՞նչ հիմարն էի, երբ փորձում էի պայքարել սեփական ուժերով: Հրկիզողների տները ծածուկ գրքեր էի նետում եւ ահազանգում:

— Դուք արել եք այն, ինչ կարողացել եք: Ողջ երկրի մասշտաբով դա հիանալի արդյունք կտար: Բայց մեր պայքարի ուղին ավելի հասարակ է եւ, ինչպես մեզ է թվում, գերադասելի: Մեր խնդիրն է պահպանել գիտելիքները, որոնք դեռ մեզ պետք են զալու, պահպանել անխարար վիճակում: Առայժմ մենք չենք ցանկանում որեւէ մեկին գրգուել կամ զայրացնել: Չէ՞ որ եթե մեզ ոչնչացնեն, կլործանվեն եւ մեր պահպանած գիտելիքները, կլործանվեն գուցեն եւ ընդմիշտ: Որոշ խմատով մենք ամենախսաղաղ քաղաքացիներն ենք. թափառում ենք լրված երկարգծերով, զիշերում ենք լեռներում: Եվ քաղաքի բնակիչները մեզ հանգիստ են թողել: Երբեմն մեզ կանգնեցնում են ու խուզարկում, բայց երբեք որեւէ բան չեն գտնում, որ առիթ տա ձերբակալելու: Մենք ունենք շատ ձկուն, անորսալի, երկրի բոլոր անկյուններում ցրված կազմակերպություն: Մեզնից ումանք ենթարկվել են պլաստիկ վիրահատության, փոխել են իրենց արտաքինը եւ մատնահետքերը: Այժմ մեր վիճակը սոսկալի դժվար է. սպասում ենք, որ հնարավորին չափ շուտ սկսվի եւ ավարտվի պատերազմը: Մարսափելի է, բայց ոչինչ չենք կարող անել: Մենք չենք, որ դեկավարում ենք երկիրը, մենք սոսկ չնշին փոքրամասնություն ենք, ձայն բարբառ հանապատի: Երբ պատերազմն ավարտվի, այդ ժամանակ, թերեւս, մեր կարիքն զգացվի:

— Կարծում եք՝ ձեզ կլսե՞ն:

— Եթե ոչ, ստիպված կլինենք էլի սպասել: Մեր գրքերը կփոխանցենք մեր երեխաներին, նրանք ել իրենց հերթին՝ ուրիշներին: Շատ քան, իհարկե, կկորչի, քայց չի կարելի մարդկանց բռնությամբ ստիպել, որ լսեն: Նրանք պետք է իրենք հասկանան եւ իրենք մտորեն, թե ինչո՞ւ այսպես եղավ, ինչո՞ւ պայթեց աշխարհը իրենց ոտքերի տակ: Այսպես չի կարող հավերժ շարունակվել:

— Եվ շա՞տ եք դուք:

— Ճանապարհներին, լրված երկաթգծերի մատուցներում մենք հազարներ ենք: Արտաքուստ թափառաշրջիկ ենք, ներքուստ գրապահոց: Ակզրում ամեն ինչ տարերային էր: Ամեն մեկն ուներ որեւէ զիրք, որն ուզում էր մտապահել, քայց մենք հանդիպեցինք միմյանց, ու այս քան կամ ավելի տարիների ընթացքում ստեղծեցինք կազմակերպության նման մի քան, ուրվագծեցինք գործողության ծրագիր: Ամենազլաւավորը, որ պետք է ըմբռնեինք, այն էր, որ ինքներս մեն—մենակ ոչինչ ենք, որ չպետք է լինենք մանրախնդիր եւ զգանք մեր գերազանցությունը մյուս մարդկանց հանդեպ: Մենք ընդամենը սոսկ գրքերի շապիկներ ենք, որ թերթերը պահպանում են վնասվելուց ու փոշուց, ոչ ավելին: Մեզնից ոմանք ապրում են փոքր քաղաքներում: Թորոյի «Օւոլդեն» գրքի առաջին գլուխն ապրում է Գրին Ռիվերում, երկրորդը՝ Մեն նահանգի Ուիլլուու ազարակում: Մերիթենդ նահանգում փոքրիկ մի քաղաք կա՝ ընդամենը քսանյոթ հազար բնակչությամբ, այնպես որ, հազիվ թե այնտեղ ուումբեր նետեն, այդ քաղաքում է պահպանվում Բերտրան Ռասենի Երկերի լիակատար ժողովածուն: Այդ քաղաքը գրքի պես կարելի է ձեռքն առնել, թերթել էջերը, ամեն բնակչի գլխում որոշակի էջեր կան: Երբ պատերազմն ավարտվի, մի գեղեցիկ օր, մի գեղեցիկ տարի գրքերը կրկին կարելի կլինի գրել, կիրավիրենք բոլոր այդ մարդկանց, նրանք անզիր կասեն ինչ գիտեն, իսկ մենք կտպենք թղթի վրա: Հետո, հավանաբար կրացվի խավարի նոր դարաշրջան, եւ ստիպված կլինենք ամեն ինչ սկսել սկզբից: Քայց մարդն ունի մի հրաշալի հատկություն: Եթե հարկ է լինում ամեն ինչ սկզբից սկսել, նա չի հուսալքվում եւ չի կորցնում արիությունը, քանզի գիտի, որ դա կարեւոր է, որ դրա համար ջանք չպիտի խնայել:

— Իսկ հիմա մենք ի՞նչ պետք է անենք,— հարցրեց Մոնթազը:

— Սպասենք,— պատասխանեց Գրենջը:— Եվ, համենայն դեպս, գետի հոսանքով ցած իջնենք:

Նա սկսեց խարույկի վրա հող լցնել:

Մյուսներն օգնում էին նրան, օգնում էր եւ Մոնթազը: Կուսական անտառում մարդիկ լուռ հանգնում էին կրակը:

Աստղալույսի տակ նրանք կանգնել էին գետափին:

Մոնթազը նայեց իր ժամացույցի լուսավորվող թվացույցին: Առավոտյան ժամը հինգն էր: Ընդամենք մեկ ժամ էր անցել, քայց տարուց երկար էր թվում: Հանդիպակաց հեռավոր ափի կողմից բացվում էր այզը:

— Ինչո՞ւ եք վստահում ինձ,— հարցրեց նա:

Մարդը շարժվեց մթության մեջ:

— Բավական է հայացք ձգել ձեզ վրա: Վաղուց ի վեր դուք ձեզ չեք նայել հայելու մեջ, Մոնթազ: Բացի այդ, քաղաքը երբեք մեզ չի արժանացրել նման պատվի եւ մեր ետեւից չի կազմակերպել այդպիսի խնամքով մշակված հետապնդում: Գլուխները պոեզիայով լի մի տասնյակ տարօրինակ մարդիկ նրանց համար վտանգավոր չեն: Նրանք այդ գիտեն, գիտենք եւ մենք, բոլորը գիտեն: Քանի դեռ ժողովրդական լայն զանգվածները չեն վկայակոչում Ազատությունների խարտիան եւ սահմանադրությունը, անհանգստանալու հիմք չկա: Բավական է, որ հրկիզողները ժամանակ առ ժամանակ հետեւեն կարգ ու կանոնին: Ո՛չ, քաղաքաբնակները մեզ չեն նեղում: Իսկ ձեզ, Մոնթազ, լավ դաս տվին:

Նրանք գնում էին գետի երկայնքով՝ դեպի հարավ: Մոնթազը փորձում էր գննել իր ուղեկիցների դեմքերը: Ծեր, կնճռապատ, հոգնատանց դեմքեր, որոնք նա տեսել էր խարույկի

լույսի տակ: Նա փնտրում էր նրանց վրա ուրախության, վճռականության, ապագայի հանդեպ հաղթանակի արտահայտություն: Հավանաբար նա սպասում էր, որ զիտելիքները նրանց դեմքերը պետք է լրտավորեին, ինչպես լապտերն է վառվում զիշերային խավարում: Բայց ոչ մի նման բան նա չտեսավ: Այնտեղ, խարույկի մոտ, նրանց լրտավորում էին խարույկի ցոլքերը, իսկ հիմա ոչնչով չեին տարբերվում ուրիշ այդպիսի մարդկանցից, որոնք թափառում են ճանապարհներին, իրենց կյանքն անցկացնում որոնումների մեջ, որոնք տեսել են, թե ինչպես է կործանվում գեղեցիկը, եւ ահա, վերջապես, արդեն ծերացած, հավաքվել են մեկտեղ, որպեսզի նայեն, թե ինչպես է իջնում վարագույրը եւ մարում լույսերը: Նրանք ամենեւին համոզված չեին, որ այն ամենը, ինչ պահպանվում է իրենց հիշողության մեջ, կստիպի զալիքի այզարացին շառագունելու ավելի անբիծ, նրանք ոչնչում համոզված չեին, բացի մի բանից: Նրանք տեսել էին գրադարակներում շարված դեռևս չթղթատված էջերով գրքեր, ընթերցողներին սպասող գրքեր: Մի օր կզան ու կվերցնեն գրքերը, որը մաքուր, որը կեղտու ձեռքերով:

Սոնթագը գաղտագողի զնում էր իր ուղեկիցների դեմքերը:

— Գրքերի մասին մի՛ դատեք կազմերով,— ասաց նրանցից մեկը: Բոլորը կամացուկ ծիծաղեցին՝ շարունակելով խորանալ գետի հոսանքն ի վար:

Լսվեց խլացուցիչ հռնդյուն, եւ քաղաքից հրթիռային ինքնաթիռները սլացան երկինք: Նրանք անհետացան ավելի շուտ, քան ճամփորդները կհասցնեին վեր նայել: Սոնթագը շրջվեց ու նայեց գետի հանդիպակաց ափին փուած քաղաքին, որտեղ երեւում էր միայն արշալույսի աղոտ հրացոլը:

— Այնտեղ մնացել է իմ կինը:

— Ցավում եմ: Առաջիկա մի քանի օրում քաղաքներին ոչ մի լավ բան չի սպասվում,— ասաց Գրենջը:

— Տարօրինակ է, որ չեմ կարոտում նրան: Տարօրինակ է, բայց կարծես որեւէ բան զգալու անընդունակ եմ,— ասաց Սոնթագը: Քիչ առաջ նոյնիսկ մտածեցի, որ եթե նա մեռնի, ես չեմ վշտանա: Վատ է: Ինչ—որ արտառոց բան է կատարվում ինձ հետ:

— Լսեք, թե ինչ կասեմ,— պատասխանեց Գրենջը, բռնելով նրա թեւից, այժմ նա քայլում էր նրա կողքով, օգնելով, որ Սոնթագն անցնի թփուտների միջով: Փոքր տղա էի, երբ պապս մահացավ, նա քանդակագործ էր: Նա չափազանց բարի էր, շատ էր սիրում մարդկանց: Նրա օգնությամբ են մեր քաղաքը մաքրել ետնախորշերից: Խաղալիքներ էր պատրաստում մեզ՝ երեխաներին համար, իր ողջ կյանքի ընթացքում հավանաբար միլիոնավոր իրեր է պատրաստել: Նրա ձեռքերը միշտ ինչոր բանով զբաղված էին: Եվ ահա, երբ նա մահացավ, հանկարծ հասկացա, որ լաց եմ լինում ոչ թե պապիս, այլ այն իրերի համար, որ նա դեռ պետք է ստեղծեր: Ես արտասվում էի, որովհետեւ գիտեի, որ նա այլեւ իրեր չեր պատրաստելու, այլեւ երբեք չեր կարողանա փայտից քանդակներ անել, եւ կամ էլ մեզ հետ ետնաբակում աղավնիներ չեր թոցնի, շուրակ չեր նվազի, զվարձալի պատմություններ չեր անի, իսկ պապիս նման ոչ ոք չեր կարող պատմել: Նա մեր մի մասնիկն էր, եւ երբ մահացավ, շատ բան վերացավ մեր կյանքից: Չկար մեկը, որ փոխարիներ նրան: Պապս անհատականություն էր, պիտանի մարդ: Ես այդպես էլ շհաշտվեցի նրա մահվան հետ: Այժմ էլ հաճախ եմ մտածում, թե ինչ հիբանալի զարդարանդակներ լույս աշխարհ կգային, եթե չմերներ: Որքան զվարձալի պատմություններ չիմացանք եւ որքան աղավնիներ տուն վերադառնալով՝ այլեւս զգացին նրա ձեռքերի քնքուշ հպումը: Նա վերափոխում էր աշխարհը, նորություն էր պարզեւում աշխարհին: Նրա մահվան զիշերը աշխարհն աղքատացավ տասը միլիոն հիասքանչ գործերով:

Սոնթագը լուր քայլում էր:

— Միլի, Միլի,— շշնջաց նա,— Միլի:

— Ի՞նչ ասացիք:

— Կիս, Միլիին... Խե՛ղա, խե՛ղա Միլի: Ես ոչինչ չեմ կարողանում հիշել: Ես մտածում եմ նրա ձեռքերի մասին, բայց չեմ տեսնում, որ դրանք ինչոր բան անեն: Նրա ձեռքերը պարզապես

կախված են կողքերից կամ էլ ընկած են ծնկներին եւ կամ էլ ծխախոս են բռնել: Ահա այն ամենը, ինչ կարող էին անել:

Մոնթագը շրջվեց եւ ետ նայեց:

Իսկ դու ի՞նչ ես տվել քաղաքին, Մոնթագ:

Մոխիր:

Իսկ ուրիշներն ի՞նչ են տվել միմյանց:

Ոչինչ:

Գրենջըրը կանգնել էր Մոնթագի կողքին եւ նայում էր քաղաքի կողմը:

— Պապս ասում էր, որ ամեն ոք իրենից հետո պետք է ինչոր բան թողնի: Զավակ կամ զիրք, նկար կամ տուն, կամ թեկուզ այլուսաշեն մի պատ, իր կարած մի զույգ կոշիկ, իր ձեռքով տնկած այզի: Ինչ—որ բան, որին երբեւ դիպել է ձեռքդ եւ որտեղ հոգիդ ապաստան կգտնի քո մահից հետո: Երբ մարդիկ կնայեն քո աճեցրած ծառին կամ ծաղկին, այդ պահին դու ողջ կլինես նրանց մեջ: Պապս ասում էր՝ կարեւոր չէ ինչ ես անում, կարեւոր է, որ այն ամենը, ինչին ձեռք ես զարնում՝ ձեւափոխվի, նախկինից տարբեր ձեւ ստանա, որ նրա մեջ քեզանից մի մասնիկ մնա: Գործի հանդեպ վերաբերմունքն է տարբերում սիզամարգեր հարդարողին խևական պարտիզապանից: Առաջինը կանցնի, կարծես չի էլ եղել, բայց պարտիզապանը կապրի սերնդեսերունդ:

Գրենջըրը սեղմեց Մոնթագի թեւը:

— Մի անգամ, հիսուն տարի առաջ էր, պապս ինձ կինոնկարներ ցույց տվեց հրթիռային արկերի մասին: Դուք երբեւ առիթ ունեցե՞լ եք երկու հարյուր մղոն հեռավորությունից տեսնել ատոմային ոռումի պայթյունից առաջացած սնկածեւ ամպը: Դա ոչինչ է, դատարկ բան: Նրան շրջապատող վայրի անապատի համար դա նույնն է, ինչ զնդասեղի ծակոցը: Պապս այդ ժապավենը ցույց տվեց տասնյակ անգամներ եւ ասաց, որ ինքը հույս ունի, թե կգա մի օր, երբ մեր քաղաքները կընդարձակվեն եւ իրենց մեջ կառնեն անտառները, դաշտերը եւ վայրի բնությունը: Մարդիկ չպետք է մոռանան, ասաց նա, որ հողագնդի վրա նրանց տրված է շատ փոքր տարածություն, որ նրանք ապրում են բնության գրկում, որը կարող է իր պարզեւածը հեշտությամբ ետ վերցնել: Նրա համար իր շնչառությամբ մեզ երկրի երեսից ջնջելը կամ օվկիանոսի ջրերում խեղդելը խաղուպար է, կանի թեկուզեւ, որ մի անգամ էլ հիշենք ու շմոռանանք այնքան զորելո չենք, որքան կարծում ենք: Պապս ասում էր նաև, որ եթե մենք մշտապես նրան գիշերվա պահին մեր կողքին չզգանք՝ կմոռանանք, թե որքան ահեղ ու հզոր կարող է լինել: Եվ այդ ժամանակ մի գեղեցիկ օր նա կգա եւ կուլ կտա մեզ: Հասկանո՞ւմ եք:

Գրենջըրը շրջվեց Մոնթագի կողմը:

— Պապս մահացել է շատ տարիներ առաջ: Բայց եթե բացեք զանգս եւ նայեք ուղեղիս ծալքերին, այնտեղ կգտնեք նրա մատների հետքերը: Նա հպվել է ինձ: Ինչպես արդեն ասացի, նա քանդակագործ էր: «Ասում եմ Ստատու Քվո անունով հռոմեացուն,— մի անգամ նա ինձ ասաց,— աշքերդ լայն բաց արա, ապրիր այնպես անհագորեն, ասես տասը վայրկյանից պետք է մահանաս: Զգուիր ընկալել աշխարհը: Այն հրաշալի է ուզած երազանքից, որը ստեղծվում է գործարանում եւ հասուցվում դրամով: Երբեք երաշխիք մի խնդրիր, անդորր մի փնտրիր, այն գոյություն չունի: Իսկ եթե կա, ուրեմն նման է օրնիբուն ծառից գլխիվայր կախված եւ իր ողջ լյանքը բնած անցկացնող ծույլ կապիկի: Գրողի ծոցը,— ասում էր նա, — ուժեղ թափահարիր ծառը, թող այդ ծույլ անսատունը հետույթի վրա գետնին շրիւկա»:

— Նայեցեք,— հանկարծ գոռաց Մոնթագը:

Այդ ակնթարթում սկսվեց եւ ավարտվեց պատերազմը:

Հետազոտում Մոնթագի կողքին կանգնած մարդկանցից ոչ մեկը չէր կարող ասել, թե ինքն ինչ է տեսնել եւ արդյո՞ք որեւէ բան տեսել է: Լուսի վայրկենական բռնկում սեւ երկնքում, հազիկ նկատելի շարժում: Այդ կարճատեւ ակնթարթում այնտեղ վերեւում՝ տասը, հինգ, երեք մղոն

բարձրության վրա, սուրացին—անցան հավանաբար հրթիռային ինքնաթիռներ, ինչպես սերմնացանի վիթխարի ձեռքով նետված մի բուռ ցորեն, եւ անմիջապես էլ ահավոր արագությամբ ու միաժամանակ այնքան դանդաղ ռումբերն սկսեցին թափվել քնից արթնացող քաղաքի վրա: Հստ էության ոմբակոծությունն ավարտվեց հենց որ ժամում հինգ հազար մղոն թռչող ինքնաթիռները մոտեցան նպատակակետին, եւ սարքերը նախազգուշացրին այդ մասին: Նոյնքան արագ, ինչպես զարկում է գերանդին՝ պատերազմն ավարտվեց: Ճիշտ այն պահին, երբ օդաչուները սեղմեցին ոմբանետիչների կոճակները: Իսկ հաջորդ երեք վայրկյանին, քանի դեռ ռումբերը չին հասել նպատակին, թշնամու ինքնաթիռները անցան ողջ տեսանելի տարածքը եւ անհետացան հորիզոնի ետեւում, ինչպես շաչող գնդակ: Հրազենին անծանոթ վայրենին չի հավատա դրան, որովհետեւ չի տեսնում, բայց սիրտը խոցված, մարմինը թուլացած կընկնի հողին, արյունը կիորդի երակներից, ուղեղը համառությամբ կձգուի պահել հարազատ հիշողությունների վերջին պատահիկները եւ չհասկանալով ինչ է կատարվել՝ կմեռնի:

Այն՝ դժվար էր հավատալ: Դա ձեռքի մեն—միակ ակնթարթային շարժում էր: Բայց Մոնթազը տեսավ մետաղե բռունցքի այդ թեթեւ շարժումը, որն իջավ հեռվում երեւացող քաղաքի վրա: Նա գիտեր, որ այժմ կհաջորդի ինքնաթիռների հրնյունը, որը, երբ արդեն ամեն ինչ ավարտվել է, կգուժի ավերիր, քարը քարին մի թող, կործանվիր, մեռիր:

Մի ակնթարթ Մոնթազը ռումբերը մտովի պահեց օդում, պահեց իր բանականության բողոքով, ձեռքերն անօգնական վեր պարզած:

«Փախէ՛ք»,— ճշաց նա Ֆաբերին:

«Փախէ՛ք»,— գոռաց նա Քլարիսին:

«Փախի՛ք, փախի՛ք»,— աղերսեց Միլլրեդին:

Եվ անմիջապես հիշեց, որ Քլարիսը մեռած է: Իսկ Ֆաբերը հեռացել է քաղաքից, ինչոր տեղ հովտում, սարերի միջով, մի ամայի վայրից մյուսն է պլանում ժամը հինգի ավտոբուսը: Չնայած ավերածությունը դեռ չի սկսվել, բայց կախված է օդում եւ անխուսափելի է: Մինչեւ ավտոբուսը հիսուն յարդ ճանապարհ կտրի՝ վերջնակետն այլեւս չի լինի: Եվ մեկնակետը՝ հսկա մայրաքաղաքը, կղառնա վիթխարի աղբակույտ:

Իսկ Միլլրեդը...

Փախի՛ք, փախի՛ք:

Ակնթարթի ընթացքում, քանի դեռ ռումբերը օդում էին, հյուրանոցի տանիքից մի յարդ, ոտնաշափ, մատնաշափ տարածության վրա, սենյակներից մեկում տեսավ Միլլրեդին: Կինը փոքր—ինչ առաջ հակված՝ ուշադիր զննում էր առկայծող պատերը, որտեղից դադար չտալով խոսում էին «ազգականները»: Նրանք բլբացնում էին, շատախոսում, նրա անունն էին տալիս, ժպտում էին, բայց ոչինչ չին ասում ռումբի մասին, որ կախված էր նրա զլիավերեւում, ընդամենը մի ոտնաշափ հեռու... կես ոտնաշափ հեռու... ահա արդեն քառորդ ոտնաշափ է բաժանում մահաբեր արկը հյուրանոցի տանիքից: Միլլրեդը հայացքը սեւեռել էր պատերին, ասես այնտեղ էր իր անքուն տագնապալի գիշերների առեղծվածի լուծումը:

Նա ողջ էությամբ ձգտում էր նրանց մոտ, ասես ուզում էր նետվել գույների ու շարժումների այդ ջրապտույտը, սուզվել, միրճվել նրա խարուսիկ զվարձության մեջ:

Պայթեց առաջին ռումբը:

«Միլլրեդ»:

Գուցե թե,— բայց արյո՞ք որեւէ մեկը կիմանա այդ մասին,— գուցե թե վիթխարի ռադիո— հեռուստատեսային կայաններն իրենց գույների, լույսերի ու շաղակրատանքի հեղեղով առաջինն անհետացան երկրի երեսից:

Քերանքսիվայր ընկնելով, Մոնթազը տեսավ, զգաց կամ նրան թվաց, թե տեսնում կամ զգում է՝ ինչպես Միլլրեդի սենյակում հանկարծ մարեցին պատերը, ինչպես նրանք կախարդական ոսպնյակից վերածվեցին հասարակ հայելիների: Նա լսեց Միլլրեդի ճիշը, բայց վայրկյանի

միլիոներորդ մասում, որ մնացել էր ապրելու, կինը պատերին տեսավ իր դեմքը: Դեմք, որ սարսկցնող էր իր դատարկությամբ եւ որը մենակ մնալով դատարկ սենյակում՝ աչքերով լափում—ուտում էր ինքն իրեն: Միլիոները վերջապես հասկացավ, որ դա իր սեփական դեմքն է, որ դա ինքն է եւ արագ հայացք նետեց առաստաղին: Նոյն ակնթարթում հյուրանոցի ամբողջ շենքը փլվեց նրա վրա ու հարյուրավոր տոննա աղյուսի, մետաղի, ծեփի, փայտի հետ նրան ձգմեց ուրիշ մարդկանց զիւներին եւ հետո ավելի ու ավելի ցած՝ հարկերով մինչեւ նկուղ, որտեղ անիմաստ ու անհեթեթ հզոր պայթյունը կնքեց նրանց մահկանացուն:

— Հիշեցի,— Մոնթագը կառչեց հողին:— Հիշեցի: Չիկագոյում էր, շատ տարիներ առաջ: Միլին եւ ես: Ահա թե որտեղ ենք հանդիպել: Ես այժմ հիշում եմ: Չիկագոյում: Շատ տարիներ առաջ:

Ուժեղ պայթյունը ցնցեց օդը: Նրա ալիքը դոմինոյի քարերի պես վայր գցեց մարդկանց, թաթարի նման անցավ գետով, փոշու սեւ սյուն նետեց ու հեծեծելով՝ ծառերի միջով սուրաց դեպի հարավ: Մոնթագն ամուր սեղմվեց հողին, ասես ուզում էր աչքերը պինդ փակած՝ մտնել նրա մեջ: Միայն մի պահ աչքերը կիսաբաց արեց ու խսկույն էլ տեսավ, որ քաղաքը օդ էր բարձրացել: Թվում էր՝ ոռումբերն ու քաղաքը փոխել էին իրենց տեղերը: Եփս մի անհավանական ակնյարթ անձանաչելի նոր, խելացնոր բարձր շենքերով, որպիսիք չէր երազել ոչ մի ճարտարապետ, խառնիճաղանց, փշրված ցեմենտի եւ բզկտված մետաղի բեկորներով, դուր ու պատուհան, տանիք ու հիմնապատ տեղաշարժված, ներքեւ զորվելու փոխարեն վեր նետված փայլվլուն ձնահյուսի երանգներով, ինչպես ֆանտաստիկ որմնանկար՝ քաղաքը քարացել էր օդում: Հետո թափվեց ու անհետացավ:

Մի քանի վայրկյան հետո հեռավոր պայթյունի դղրդոցը Մոնթագին հասցրեց քաղաքի կործանման լուրը:

Մոնթագը պառկած էր գետնին, մանր ավազափոշին լցվել էր աչքերը, սեղմած շրթունքների միջով՝ նաև բերանը: Նա շնչասպառ էր լինում, արտասվում... Հանկարծ հիշեց... այս, հիշեց ինչոր բան: Բայց ի՞նչ: Այս, մի գլուխ «Ժողովողից» եւ «Հայտնությունից»: Արագ, արագ, քանի դեռ չի մոռացել, քանի դեռ չի անցել ցնցումը, քանի դեռ չի հանդարտվել քամին: «Ժողովողը». ահավասիկ: Ծեփված դեռեւս պայթյունից դողացող գետնին, նա մտովի բառերը կրկնում էր, կրկնում էր նորից ու նորից, դրանք հիանալի էին եւ կատարյալ: Եվ այժմ «Դենըմ» ատամի մածուկը չէր խանգարում: Ինքը՝ Քարոզիչը, կանգնած էր նրա առջեւ ու նայում էր նրան:

— Վերջացավ,— ասաց ինչոր մեկը:

Սարդիկ պառկել եւ ափ նետված ձկների նման ջղածզորեն կուլ էին տալիս օդը: Նրանք կառչել էին հողից, ինչպես երեխան է բնազդաբար կառչում ծանոթ իրերից: Հոգ չէ, թե որքան սառը եւ մեռած էր այն, հոգ չէ, թե ինչ էր պատահել կամ ինչ էր լինելու հետո: Մատները միսրած հողի մեջ, լայն բացված բերաններով՝ մարդիկ գոռում էին, որպեսզի պայթյունների դղրդյունից պաշտպանեն թմբկաթաղանքները, որպեսզի շթողնեն մթազնվի բանականությունը: Մոնթագը նոյնպես գոռում էր նրանց հետ, ողջ ուժով դիմադրում դեմքին խփող քամուն, որ ծվատում էր նրանց շրթունքները եւ արյուն հանում քերից:

Մոնթագը պառկած տեսնում էր, թե ինչպես կամաց—կամաց նստում էր փոշու թանձր ամպը, միաժամանակ մեծ լուրջուն էր իջնում երկրին: Եվ նրան թվում էր, թե ինքը տեսնում է փոշու ամեն մի հատիկը, խոտի ամեն մի ցողունը, լսում է ամեն մի շրջունը, ձիչ ու շշունջ, որը ծնվում էին այդ նոր աշխարհում: Փոշու հետ լուրջուն էր իջնում հողին, նաև հանդարտություն այնքան հարկավոր նրանց, որպեսզի իրենց շուրջը նայեին, ուշադիր լսեին, խորհեին, մտքով ու զգացմունքով ըմբռնեին նոր օրվա իրավանությունը: Մոնթագը նայեց գետին: Գուցէ մենք շարժվենք ափի երկայնքով: Նայեց հին երկարգծին: Կամ այս ձանապարհով: Իսկ եթե գնանք մայրուղիներով, թերեւս ժամանակ ունենանք զննելու մեր շրջապատն ու մտապահելու, հիշելու: Եվ երբեւէ, ավելի ուշ, երբ մեր տեսածը կմնա մեր մեջ, այն նորից կերեւա մեր խորքերում եւ գործերում: Շատ բան խեղաթյուրված կլինի, բայց զգալի մասը կլինի այնպիսին, ինչպես իրականում: Իսկ հիմա մենք սկսում ենք մեր ձանապարհը: Կրայլենք եւ կդիտենք աշխարհը: Կտեսնենք՝ ինչպես է ապրում, խոսում, գործում, ինչ տեսք ունի: Եվ թեպետ ինչ որ տեսնում եմ, չի լինի իմը, բայց երբեւէ կձուլվի ինձ եւ կդառնա իմ եսը: Նայիր շուրջը, նայիր աշխարհին, որ

փոված է քո առջեւ: Միայն այն ժամանակ կարող ես դիպչել նրան, եթե նա կթափանցի քո ներսը, կմտնի արյանդ մեջ եւ օրվա ընթացքում հազար անգամ շրջանառություն կկատարի քո երակներում: Ես այնքան ամուր կրոնեմ նրան, որ այլեւս չի փախչի ինձանից: Երբեւէ ամբողջովին կլինի իմ ձեռքերում: Առայժմ մի կերպ հպվել եմ նրան մատով: Եվ դա լոկ սկիզբն է:

Քամին հանդարտովեց:

Որոշ ժամանակ Մոնթագը եւ մյուսները պարկել էին անզգայացած՝ դեռևս ուժ չունենալով ընդառաջ գնալ օրվան՝ լի հազար ու մի հոգսերով ու պարտականություններով, խարույկ վառել, սնունդ հայթայթել, շարժվել, քայլել, ապրել: Նրանք թարթում էին աչքերը եւ արտեանունքներից թափ տալիս փոշին: Լսվում էր նրանց շնչառությունը, որ սկզբում անկանոն էր, բայց հետզհետե դառնում էր համաշափ ու հանգիստ:

Մոնթագը տեղից վեր կացավ ու նստեց:

Սակայն ոտքի կանգնելու փորձ չարեց: Նրա ուղեկիցները նույնպես տեղաշարժվեցին: Սուր հորիզոնի վրա կարմրին էր աալիս այգաբացի աղոտ շերտը: Սառը քամի էր փշում, որ նշան էր մոտալուտ անձրեւի:

Քթի տակ անեծք մոթմոթալով, Գրենջըրը վեր կացավ, շոշափեց իր ձեռքերն ու ոտքերը, արցունքները հոսում էին այտերով: Դժվարությամբ քարշ տալով ոտքերը, հասավ գետափ եւ նայեց հոսանքն ի վեր:

— Քաղաքը չի երեւում,— ասաց նա երկար լրությունից հետո:— Ոչինչ չի երեւու: Ընդամենը մի բուռ մոխիր: Քաղաքը չքացել է:— Նա նորից լոեց եւ ապա ավելացրեց,— հետաքրքիր է, շատե՞րն էին հասկանում, որ այսպես է լինելու: Արդյո՞ք, շատերն անակնկալի եկան:

Մոնթագը մտածում էր. որքա՞ն քաղաքներ են կործանվել աշխարհի տարբեր մասերում: Իսկ այստեղ, մեր երկրում քանի՞ն են կործանվել: Հարյո՞ւրը, հազար քը:

Ինչ—որ մեկը գրպանից թղթի կտոր հանեց, վառեց լուցկին, կրակի վրա դրեցին մի փունջ խոտ եւ մի բուռ չոր տերեւ: Ապա սկսեցին ճյուղեր ավելացնել: Խոնավ ճյուղերը թշշում էին ու ճրթճրթում: Վերջապես կրակը բռնկվեց, ապա կամաց—կամաց թեժացավ: Արեւը ծագեց: Մարդիկ լուր ու դանդաղ հեռացան գետից, մոտեցան խարույկին եւ խոնարհվեցին կրակին: Արեւի ճառագայթները դիպան նրանց ծոճրակներին:

Գրենջըրը բացեց յուղաթերթը եւ մի կտոր խոզապուխտ հանեց.

— Այժմ կնախաճաշենք, ապա ետ կդառնանք եւ կշարժվենք գետի հոսանքն ի վեր: Մենք այնտեղ հարկավոր կլինենք:

Ինչոր մեկը փոքրիկ թափա տվեց, դրեցին կրակին: Մի բռպէ հետո թափայի մեջ տժտժում էին մսի կտորները առավոտյան օդի մեջ ախտրժալի բուրմունք տարածելով: Մարդիկ լուր նստած հետեւում էին այդ արարողությանը:

Գրենջըրը նայում էր կրակին:

— Փյունիկ, — հանկարծ ասաց նա:

— Ի՞նչ:

— Հնում, ինչոր ժամանակ ապրում էր փյունիկ կոչվող հիմար թռչունը: Ամեն հինգ հարյուր տարին մեկ նա իրեն այրում էր խարույկի վրա: Գուցե նա մարդու ամենամոտ ցեղակի՞ցն էր: Սակայն ամեն անգամ այրվելով, նորից հառնում էր մոխիրից: Մենք՝ մարդիկս, նման ենք այդ թռչունին, բայց մի առավելություն ունենք նրա նկատմամբ: Մենք գիտենք, թե ինչ հիմարության ենք արել, մենք գիտենք հազարավոր տարիների ընթացքում կատարած մեր բոլոր հիմարությունները: Ու քանի որ գիտենք այդ ամենը, քանի որ գրառված են այդ բոլորը, ուստի կարող ենք նայել, տեսնել մեր անցած ճանապարհը եւ հուսալ, որ երբեւէ վերջ կտանք թաղման հիմար խարույկներին ու ինքնակիզվելուն: Ամեն մի սերնդի հետ ծնվում են անհատներ, ովքեր հիշում եւ հիշեցնում են մարդկության սխալների մասին:

Նա վերցրեց թափան, թողեց, որ մի քիչ պաղի, հետո նրանք լուս, ամեն մեկն իր մտքերով տարված, սկսեցին ուտել:

— Այժմ կզնանք հոսանք ի վեր,— ասաց Գրենջըրը:— Հիշեցեք մի բան. մենք մեզնից ոչինչ չենք ներկայացնում, ոչ թե մենք ենք կարեւոր, այլ այն ամենը, ինչ կրում ենք մեր մեջ: Երբեւէ դրանք անպայման պետք կզան մարդկանց: Հիշեցեք, նույնիսկ այն հեռավոր ժամանակներում, երբ, ազատորեն կարդում էինք գրքերը, չինք օգտվում նրանց տվածից: Մենք շարունակում էինք անարգել մեռածների հիշատակը, թրում էինք այն անձանց գերեզմանների վրա, ովքեր ապրել էին մեզնից առաջ: Գալիք շարաթվա, ամսավա, տարվա ընթացքում ամենուր հանդիպելու ենք բազմաթիվ միայնակ մարդկանց: Եվ երբ նրանք հարցնեն՝ ինչո՞վ ենք զբաղված, կպատասխանենք մենք հիշում ենք: Այո, մենք մարդկության հիշողությունն ենք եւ այդ պատճառով էլ ի վերջո անպայման կհայթենք: Երեւի այնքան բան կիշենք, որ կկառուցենք պատմության մեջ ամենամեծ հողարափ մեքենան, կփորենք երբեւէ եղած ամենախոր գերեզմանը եւ այնտեղ մեկրնդմիշտ կթաղենք պատերազմը: Իսկ այժմ գնանք: Ամենից առաջ հայելու գործարան պետք է կառուցենք եւ առաջիկայում հայելիներ արտադրենք, միմիան հայելիներ, որ նրանց մեջ մարդկությունը կարողանա մի լավ գննել իրեն:

Վերջացնելով նախաճաշը՝ նրանք հանգցրին կրակը: Օրը հետզհետե պայծառանում էր: Ասես ինչոր մեկը բարձրացնում էր վիթխարի, վարդագույն լուսամփոփի խոշոր պատրույզը: Չվելու պատրաստվող թոշունները նորից վերադարձել եւ ծլվում էին ծառերի ճյուղերին:

Մոնթագը ճանապար ընկալ: Նա գնում էր դեպի հյուսիս: Ետ շրջվելով տեսավ, որ բոլորը հետեւում են իրեն: Զարմացած մի կողմ քաշվեց, որ Գրենջըրը առաջ անցնի: Բայց սա նայեց նրան եւ լուս զիսով արեց: Մոնթագը շարունակեց ուղին: Նա նայեց գետին, երկնքին, ամայի երկարգծին, որ իշնում էր դեպի ազարակներն ու խոտով լի մարագները, ուր զիշերը հանգրվանում էին քաղաքը լքած մարդիկ: Հետո երբեւէ, մեկ ամիս կամ տարի անց, բայց մեկ տարուց ոչ ուշ, արդեն մենակ նա նորից կանցնի այս վայրերով եւ կզնա այնքան ժամանակ, մինչեւ կհասնի նրանց, ովքեր անցել են իրենից առաջ:

Իսկ այժմ նրանք երկար ճանապար են կտրելու: Նրանք քայլելու են առավոտից մինչեւ կեսօր եւ եթե առայժմ լրտ էին, ապա լրկ այն պատճառով, որ յուրաքանչյուրն իր մտքերի հետ էր: Երբ արեւը կծագի ու կշերմացնի, նրանք կսկսեն զրուցել կամ գուցե թե ամեն մեկը պարզապես կպատմի իր հիշածը, որպեսզի համոզվի, որպեսզի իսկապես վստահ լինի, որ այդ ամենը մնացել է իր հիշողության մեջ: Մոնթագը զգում էր, որ իր մեջ եւս արթնանում եւ հետզհետե կենդանանում են բարերը: Ի՞նչ է ասելու ինքը, երբ իր հերթը գա: Ի՞նչ կարող է ասել այդպիսի մի օր, որպեսզի ինչոր չափով թեթեւացնի, կարձի նրանց ծանր ու երկար ճանապարհը: Ամեն բան իր ժամանակն ունի ավերելու ժամանակը եւ կառուցելու ժամանակը: Լույս ժամանակը եւ խոսելու ժամանակը: Այո, այդպես է, բայց ուրիշ էլ ի՞նչ: Կա ինչոր բան, ինչոր բան, որ պետք է ասել...

«Գետի եզերքին, մեկ եւ մյուս կողմում, կար կենաց ծառ, որ տալիս էր տասներկու տեսակ պտուղ, ամեն ամիս՝ իր պտուղը, եւ ծառի տերեւը հեթանոսների բուժման համար էր»:

Այո, մտածեց Մոնթագը, ահա ինչ կասեմ նրանց կեսօրին: Կեսօրին... երբ կմոտենանք բաղաքին: